

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI
FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI**

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'TE DİN VE SİYASET

Aykut AYGÜN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR**

KONYA - 2017

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Aykut AYGÜN		
	Numarası	138101011012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe / Felsefe Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Aliya İzzetbegoviç'te Din ve Siyaset			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Aykut AYGÜN
İmzası

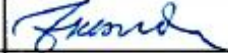
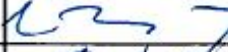

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Aykut AYGÜN		
	Numarası	138101011012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe / Felsefe Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR		
Tezin Adı	Aliya İzzetbegoviç'te Din ve Siyaset			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Aliya İzzetbegoviç'te Din ve Siyaset” başlıklı bu çalışma 22/05/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Bilal Kuşpınar	
2	Prof. Dr.	Erdal Başkan	
3	Prof. Dr.	Ertan Özensel	

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Bosna Hersek'in devlet adamı ve Müslüman coğrafyanın lideri olan Aliya İzzetbegoviç'in felsefi, siyasi, dini ve entelektüel bakış açıları akademik açıdan incelenmek istenmiştir. İslami bilinçlenme vasıtasıyla tüm Müslümanlar birlikteliğe davet edilmiş, Bosna Hersek'in bağımsızlığı uğruna fikri ve ilmi mücadelelerde ve müzakerelerde bulunulmuştur. Batı'da yetişmiş fakat Doğu kültürüne haiz bir bilge adam Aliya'nın geleneksel kaidelere adalet ve eşitlik değerleri çerçevesinde İslami kıstaslar ile karşı çıkışı ve eleştirileri gösterilmek istenmiştir.

Öncelikle tez konusunu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurup bana yardımcı olan ve hiçbir zaman desteğini esirgemeyen saygıdeğer tez danışmanım Prof. Dr. Bilal Kuşpınar'a, bu uzun süreçte ilgisini ve teşviğini her daim yakından hissettiren Konya Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Tahir Akyürek'e, Boşnakça kaynak temini ve önerileriyle çalışmama katkıda bulunan Bosna Hersek Konya Fahri Konsolosu ve Konya Büyükşehir Belediyesi Koski Genel Müdürü Sayın Ercan Uslu'ya, yoğun çalışma temposunda desteklerini hissettiğim müdürüme ve mesai arkadaşlarıma ve ismini sayamadığım tüm kıymetli dostlarıma, büyüklerime teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, bugünlere gelmemde maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme, fedakarlığıyla ve sabrıyla destekçim olan eşsiz ve kıymetli eşim Kübra'ya sonsuz teşekkür ederim.

Aykut AYGÜN

Konya, 2017

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Adı Soyadı	Aykut AYGÜN		
	Numarası	138101011012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe / Felsefe Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR		
Tezin Adı	Aliya İzzetbegoviç'te Din ve Siyaset			

ÖZET

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olan bu çalışmada Aliya İzzetbegoviç'in seçilmesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bosna-Hersek'in ve Müslüman coğrafyanın önemli bir şahsiyeti konumunda olan Aliya İzzetbegoviç'in entelektüel, felsefi, siyasi, dini görüşleri öz tecrübeleri ışığında ortaya konulmuştur.

Batı'nın anlatılmasını ve anlaşılmasını bir Doğulu olarak gerçekleştirmiş olan Aliya'nın İslam dünyasını içinde bulunduğu sıkıntıların kaynaklarına ve çözüm yollarına getirmiş olduğu görüşler dile getirilmiştir. Aile yaşantısının, hoşgörünün, adaletin, eşitliğin bir harmonide kombine edildiği bu çalışmada ideal bir toplumun gerçekleşmesinin boyutları dile getirilmiş ve üstlendiği sorumlulukların, bilinçlenmenin, öze dönüşün yöntemleri açıklanmıştır.

Bilimin, tekniğin ve yenilenmenin yolunu kaybeden Doğu'ya ve inancın özünü yitiren Batı'ya da mesajlar verilmiştir. Köhneleşmiş geleneksel kültürlerin gerçek dinin yerini aldığı eleştirisine ve Müslümanların topyekun birlikteliğe ve dirliğe davet etmesine yer verilmiştir. Basit bir kaderci düşüncenin yerine teoriden pratiğe geçişi, yani, Müslüman dünyanın yeniden Müslümanlaşması hayali temel gaye olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Adalet ve Eşitlik, Siyasi Bilinçlenme, Üçüncü Yol, Bağımsızlık, Müslüman Boşnaklar, Bilge Adam.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Name and Surname	Aykut AYGÜN		
	Student Number	138101011012		
	Department	Felsefe / Felsefe Tarihi		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR		
Title of the Thesis/Dissertation	Religion and Politics at Aliya Izzetbegovic			

ABSTRACT

There are various reasons for choosing Aliya Izzetbegovic as the subject matter of this master thesis. The philosophical, political and religious views of Aliya Izzetbegovic who was an important person of Bosnia-Herzegovina and Muslim geography has been examined in the light of his experiences.

The views of Aliya, who was able to understand the West and explain it to the world as an Easterner, have been discussed in terms of the sources he had used, as well as the solutions he had offered to the problems of the Islamic world. In this work, we have tried to present the conditions in which his family had lived, and the responsibilities he had assumed in advocating tolerance, justice and equality for the awakening and the realization of an ideal society.

Important messages which he suggested to the East which lost the ways of science, technology and renewal and also the messages to the West which lost the essence of faith, have also been studied in this work. Being aware of the criticism that certain cults had taken the place of the real religion in the Muslim World, he extended the invitation to all Muslims to get united and act together as one body. He identified his main goal as moving from pure theory to practice instead of being occupied in the speculation of destiny and concentrated on the realization of his dream, which is to return Muslim world to the original roots of their religion and re-islamize them.

Keywords: Islam, Justice and Equality, Political Awakening, The Third Way, Independence, Muslim Bosnians, Wise Man.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
YÜKSEK LİSANS TEZ KABUL FORMU.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN HAYATI VE ESERLERİ.....	4
1.1. Hayatı.....	4
1.2. Eserleri.....	14
İKİNCİ BÖLÜM.....	17
ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN DİN ANLAYIŞI.....	17
2.1. İslam Dininin Yeri.....	17
2.2. Müslüman Boşnaklar ve Aliya.....	32
2.3. Aliya ve Müslüman Toplumların Bilinçlenmesi.....	38
2.4. İslamı Yeniden Yorumlama.....	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	54
ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN SİYASİ DÜŞÜNCESİ.....	54
3.1. Siyaset ve Ahlak.....	54
3.2. Kadın ve Aileye Bakışı.....	65
3.3. Kültür ve Medeniyet.....	70
3.4. Boşnakların Siyasi Bilinçlenmesi.....	75
3.5. Bosna'nın Bağımsızlık Mücadelesi.....	79
3.6. Aliya ve Aktif Siyaset.....	86
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	99
ÖZGEÇMİŞ.....	101

GİRİŞ

Aliya İzzetbegoviç; düşünürlüğü, entellektüelliği, devlet adamlığı ve siyasetçi kimliği bir arada başarılı bir şekilde taşıyan ender kişilerdendir. Bu yönüyle Aliya, 20.yüzyıla damgasını vurmuş bir kişiliktir. Şüphesiz, kendisi bir halkın kurtuluş mücadelesinin lideri, yeni kurulan bir ülkenin yöneticisi ve iki kutuplu dünyada üçüncü yol fikrini ortaya atan bir düşünce adamı olarak tarih sahnesine çıkmasına rağmen, şu güne kadar bağımsız olarak, tek bir çatıda irdelenip kayda alınmamış olması da bu alanda ne yazık ki bir eksikliğin göstergesidir.

Bosna Hersek, Avrupa'nın tarihten bu yana süre gelen en hareketli, en karmaşık, en içiçe bölgelerinden, destinasyonlarından biri olan Balkanlara ve onun coğrafyasına aittir. Siyasal mahalde bakıldığında aslında Avrupa'da yer alıp varlığını devam ettirmesine rağmen coğrafi ve fiziki ölçütleri ve kültürel ortamı dikkate alındığında Bosna Hersek'in ne Doğulu ne de Batılı olduğu görülmektedir. Her şeye rağmen, yine de Bosna Hersek her ikisine aittir. Avrupa ile Asya'nın merkezini, can noktasını oluşturan bu bölge, çift kutuplu sistemin ideolojik bakış açıları ve görüşleri minvalinde de ikilemsel özelliğini ve kapsamını korumuştur.

I. Dünya Savaşı sonrası bir krallık olarak kurulmuş ve II. Dünya Savaşı yıllarında da Alman işgaline maruz kalmıştır. Daha sonrasında ise Yugoslavya içerisinde yer alan Bosna Hersek, savaş sonrasında Yugoslavya'nın bağımsızlığını tekrardan kazanıp elde etmesiyle birlikte Yugoslavya içerisinde varlığını ve statüsünü korumuştur. Soğuk Savaşın hafifleyip atmosferin yumuşayacağı görüntüsü ile gelen yeni etkileri iki kutuplu sistemin çöküş sinyallerini vermiştir. Yugoslavya haliyle bu sinyallerin yoğun olarak alındığı, görüldüğü yerlerden biri olmuştur. Sistemin içerisinde ayrılık planları yapan Slovenya ve ardından Hırvatistan'ın çabaları, Yugoslavya'nın tarihi misyonunu sona erdirmiştir. Bu bağımsızlık planlarının uluslararası ortamda başarıya ulaşması, Bosna Hersek'i Yugoslavya içerisinde bir ikileme baş başa bırakmıştır. Bu bakımdan, Bosna Hersek'in bir karar vermesi gerekmektedir. Ya Sırp nüfuzu ve egemenliği altında Yugoslavya içerisinde

bir birlik oluşturması ya da bağımsızlık çabalarıyla kimliğini korumaya çalışması gerekmektedir.

Aliya İzzetbegoviç ordu komutanlığı, siyasi parti liderliği, devlet başkanlığı gibi görevleri Boşnakların varlık mücadelesi verdiği dönemlerde yapmıştır. Aliya'yı bu görevlerinde başarıya ulaştıran nedenin, her eylemsel başarının kaynağı olan düşünsel bilgi birikiminde ve bu bilgi birikimini pratiğe dökmeye aranılması gerekmektedir. Açıklıkla söylenebilir ki Aliya İzzetbegoviç bir entelektüel, düşünür ve fikir adamıdır. Ama aynı zamanda halkını kimlik savaşında başarıya ulaştıran bir eylem adamıdır. Onun bu çok yönlü karakter yansımaları, kişiliğı 20.yüzyıl düşünürleri arasında yer almasını da sağlamıştır.

Aliya, bir düşünür olarak tek taraflı bir okumadan ziyade, Batı ve Doğu'nun birikim kaynağı olan eserlerini çok yönlü okumalara tabi tutmuş, eleştirilerde bulunmuş, önyargılarını bir kenara bırakarak tarafsız bir şekilde sade bilgiye odaklanıp söyleyen kişinin kimliğiyle ilgilenmeden irdelenmiştir. Sözelimi, Aliya'nın Darwin ile ilgili görüşlerine rastlanıldığı gibi Fazlurrahman ile ilgili yaklaşımlarıyla da karşılaşmak mümkündür. Çok yönlü bu derin okumalar, Aliya'yı sahip olduğu inanç deryasına sürüklemiş, Aliya'nın bu deryada kulaç atmaya öğrenmesini ve daha sonrasında da yüzme dersi verebilmesini sağlamıştır. Buradan hareketle, sahip olduğu inanç boyutunu bilinçli bir İslam portresiyle şekillendirmiştir. Hayatının bütün yönlerine etki eden bu yanını her konuşmasında bir gerçeklik çerçevesinde ortaya koyarak sahip olduğu bilgi birikimini Batı'ya karşı düşünsel, kültürel, siyasi bir varlık mücadelesine dönüştürmüştür. Aliya, yukarıda değindiğimiz Batı'nın tek boyutlu modeline, Doğu'nun çok yönlü kabulleriyle karşılık vermiştir. Batı'nın tekniğı, teknolojisi ve Doğu'nun kültürel zenginliğı, aidiyet hissi ayrımlarını yaparken rehber edinmiştir. Ayrıca, sahip olduğu inancı, İslam'ın ana referansı Kur'an ile temellendirmiş ve tarihsel birikimlerle şekillendirmiştir. Avrupa tarihini, İslam tarihinin odalarından biri olarak görmeye çalışmış, iki medeniyetin İslam çerçevesinde ortak boyutlarını bir bir ortaya koymuştur. Bu noktada da Osmanlı'nın ve dolayısıyla Türklerin Balkanlara olan katkılarının altını kalın harflerle çizmiştir. Batı'nın Devrim ve Aydınlanma Dönemlerinin birikimlerine tümüyle ulaşan Aliya, bunlara İslam'ın evrensel iddiasıyla yanıt vermeye çalışmıştır. Zira, Aliya için insani

olmayan hiçbir şey İslami de değildir. Batı'nın düşünsel birikimini tutarlı bir eleştiri süzgecinden geçiren Aliya, Doğu'nun içinde bulunduğu bunalımı da anlamlandırmaya çalışmaktan geri kalmamıştır.

Batı karşısında yenik düşen İslam coğrafyasının temel probleminin İslam'dan uzaklaşmak olduğu tespitini yaparak Müslüman coğrafyasında yaşanan her şeyin İslam olarak görülmesi gerektiği görüşüne şiddetle karşı çıkmıştır. Doğu'daki gelenekselcileri, dogmatik kuramların eleştiri süzgecinden geçirilmemesini, salt itaatçiliğin aslında eylemsizliğe itmesini de dahili olarak sorgulamıştır. Buradan hareketle, Batı'nın yaptığı gibi Doğu'nun kendi yerel dinamikleriyle yeniden doğuşa, bir rönesansa ihtiyacı olduğunu kişisel bir görüş olarak ortaya koymuştur. Bunları gerçekleştirirken referans kaynağı, beslendiği kökü ise İslam'dır. Bu önerisi ve programı yoluyla yaşadığı dönem içerisinde aktivasyon sahibi İslam düşünürleri arasına giren Aliya, İslam'ın yeni bir vizyona sahip olması için bir İslami düzen tezi geliştirmiştir.

Hülasa, siyasi rolüyle Bosna Hersek'in bağımsızlığına gidilen süreçte öncelikle halkının örgütlenme sürecinde temel aktör olmuştur. Halkını bir devlet başkanı olarak uluslararası arenada temsil etmiş, savaş sürecinde askeri dehasıyla mücadelenin başarıya ulaşmasında en belirgin rolü üstlenmiştir. Felsefi, düşünsel birikimiyle sahip olduğu İslami duyarlılığı, İslam coğrafyasının problemlerine çözüm olarak kullanmaya çalışmıştır. İki yolun sunulduğu bir havada, ahvalde her şeyin bir üçüncü yolunu bulmuştur. Aliya için üçüncü yol, kötünün iyisi veya kötünün de en az kötüsünü tercih etmek değil, adalet, eşitlik, özgürlük bağlamında İslam'dır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Aliya İzzetbegoviç 8 Ağustos 1925 tarihinde Bosna Hersek'in bugünkü Bosanski Samaç kasabasında dünyaya gelmiştir. İsmi aldığı dedesi Osmanlı ordusunda subaylık görevi yapması sebebiyle Belgrad'tan Bosanski Samaç kasabasına tayin edilmiş, burada toprak satın alarak kısa sürede kasabanın ileri gelenlerinden olmuştur. Sonrasında Sırların baskısından kaçan Müslümanların Sultan Abdülaziz tarafından bu bölgeye yerleştirilmesi ve zamanla bölgede Müslümanların çoğunluk haline gelmesi sebebi ile bölgenin adı Aziziye olarak değiştirilmiştir. Dedesi İstanbul'da askerlik yaparken Sıdika adında bir hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten beş tane çocukları olmuştur. Bu çocuklardan birisi Aliya'nın babası Mustafa'dır. Samaç'ta ticaret ile uğraşan Mustafa ilk eşinin ölümünün ardından ikinci bir evlilik gerçekleştirmiştir. Aliya, bu ikinci evlilikten doğmuştur. Sonraki yıllarda Aziziye bölgesinin Hırvat milliyetçileri tarafından işgal edilmesi ve Aliya'nın babasının işlerinin kötüye gitmesi sebebiyle birçok Müslüman aile gibi Aliya ve ailesi de Saraybosna'ya taşınmıştır. Aliya, çocukluk ve gençlik yıllarının büyük bir bölümünü burada geçirmiştir. Bir yıl Kur'an kursuna gittikten sonra Saraybosna'nın en meşhur lisesine kaydolan Aliya, ilerleyen yıllarda eğitimini fenni ziraat ve hukuk alanında devam ettirmiştir.

Lise yıllarında ortalama bir öğrenci olan Aliya, bu dönemde ders çalışmak yerine sürekli araştırmayı, okumayı tercih etmiş ve henüz 18-19 yaşlarında Avrupa felsefesinin tüm temel eserlerini gözden geçirmiş ve okumuştur. Özellikle Bergson'un "Yaratıcı Evrim", Kant'ın "Saf Aklın Eleştirisi" ve Spengler'in "Batı'nın Çöküşü" adlı eserleri Aliya'nın tekrar tekrar okuduğu eserlerin arasında yer almıştır. Aliya 1943 yılında, II. Dünya Savaşının ortasında diploma sınavlarını vererek liseden mezun olmuştur. Mezuniyeti sonrasında yasalar gereği orduya yazılması gerekmesine rağmen, askerlik yapmaktan kaçmıştır. Çünkü Yugoslavya'yı işgal eden Nazi Almanyası, Bosna Hersek bölgesinde, desteklediği Hırvat milliyetçilerden oluşan Ustaşa rejimini ve görüş yanlılarını desteklemiştir. Aliya,

faşist bir yönetim altında askerlik yapmak istememiştir. Aliya'nın bu kararında henüz lise yıllarında üye olduğu Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın anti komünist ve anti faşist yapısının hiç azımsanmayacak kadar etkisi olmuştur. 1944 yılı boyunca evinde gizlenen Aliya, askerlerin evini basması üzerine Posovina bölgesine kaçmış ve bir dönem burada yaşamıştır. II. Dünya Savaşının sona ermesi sonrasında Saraybosna'da yaşamaya devam eden Aliya, bu kez de Genç Müslümanlar Teşkilatı'na üye olması gerekçesiyle 1946 yılında yönetime yeni gelen Tito tarafından tutuklanmıştır. Bu tutuklama sonrasında Aliya 3 yıl hapis hayatı yaşamıştır.

Aliya, çocukken bile aslında hukukçu olmayı istemiştir. Genç Müslümanlar Teşkilatı'na halkın, özellikle de gençlerin desteği olduğu görülmüştür. Hapishane hayatı boyunca herhangi bir işkenceye maruz kalmamıştır. Yugoslavya'nın birkaç yerinde çalışarak geçirdiği hapis hayatı Mart 1949'da son bulmuştur. Eğer 1949'lu yıllarda tutuklama geçirmiş olsa arkadaşı Halid Kaytaz gibi öldürülmüş olabilirdi.

Daha sonra gençlik yıllarından beri tanışıklığı olan Halide Hanım ile hayatını birleştirmiş ve tekrardan arkadaşlarının telkinleriyle ve Hasan Biber'in mektuplarının etkisiyle Genç Müslümanlar Teşkilatı'nda yer almıştır. Daha sonra, Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın maruz kaldığı yoğun baskılar neticesinde üyelerin pek çoğu tutuklanmış, Aliya, Hukuk Fakültesi istemesine rağmen eniştesinin vazgeçirmesiyle Ziraat Fakültesi'ne kaydolmuştur. Fakat mutlu olamayınca ve bunun kendisine uygun olmadığını anlayınca Hukuk Fakültesi'ne kaydını yaptırmıştır. Aliya'nın üç çocuğu olmuştur. Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra 10 yıl Karadağ'da bir hidroelektrik fabrikasının kuruluşunda çalışmış ve bu süre zarfında İslamiyet hakkında bazı makaleler kaleme almıştır. Bu makalelerin çoğunu yayımlama imkanı bulamamıştır. 1969 yılında, daha sonraki dönemlerde çok ses getirecek olan "İslam Deklarasyonu" adlı eserini kaleme almıştır. 1983 yılında, Saraybosna davasında yargılanmasına sebep olan bu eser, sadece bir ulusun ya da bir ülkenin problemlerini değil, aynı zamanda İslam coğrafyasının içinde bulunduğu temel problemleri de ele almıştır. Hatta, eserin hiçbir yerinde Yugoslavya kelimesi dahi bulunmamaktadır. Bu eserin hemen sonrasında "Doğu ve Batı Arasında İslam" adlı eserinin çalışmalarını yapmıştır. Aslına bakılırsa Aliya, bu eseri 1946 öncesinde hapse girmeden yazmaya başlamıştır. Aliya'nın hapisteki dönemde

kardeşi Azra bu eseri saklamış ve Kanada'daki bir arkadaşı kanalıyla 1984 yılında Amerikalı bir yayıncı kitabı yayımlamıştır. Eser, 20.yüzyıl düşünce dünyasında İslam'ın yerini, konumunu, varlığını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Aliya, eseri yayımlandığında Yugoslavya hükümeti tarafından ikinci kez tutuklanarak ağır iş cezasına mahkum edilmiştir. “1970’lerin başından bu yana kendini hissettiren görece müsamahakar atmosfer değişmeye başladı ve o can sıkıcı denetim bir kez daha arzı endam etti” (İzzetbegoviç, 2003: 34). Mevcut olan hoşgörüyü yakın, gözardı edilen o müsamahakar hava değişmeye başlamış ve komünist liderler panislamizm fikirleri ile mümkün olduğunca sert bir şekilde mücadele etme kararı almıştır. Bu sıralarda Aliya, yakın arkadaşı olan İslam alimi Hüseyin Cozo vesilesi ile Takvim’de “İslam Rönesansının Sorunları” başlıklı bir makale dizisi kaleme almıştır.

1980 yılında Tito'nun ölümüyle birlikte işler daha da kötüye gitmeye başlamış ve bilhassa Müslümanlar ile Arnavutlara yönelik tutuklamalar yoğunluk kazanmıştır. Bosna'nın dört bir yanında başlayan ve yüzlerce kişinin tutuklanması ile sonuçlanan bu süreçte, 23 Mart 1983 tarihinde Aliya da tutuklanmıştır. Tutuklananlar arasında Aliya'nın dava arkadaşlarından Cemalettin Latiç, Salih Behmen, İsmet Kasımoviç Ömer Behmen, Mustafa Spahiç gibi Genç Müslümanlar Teşkilatı'nda görev almış isimler de yer almıştır. Düşünce suçları kapsamında görülen davada Aliya ve dava arkadaşlarına Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne karşı İslam Devleti kurmaya çalışma ve bu doğrultuda halkı kışkırtma suçu isnat edilmiştir. Bu ithamlara kanıt olarak Aliya'nın kaleme aldığı “İslam Rönesans'ının Sorunları” ve “İslam Deklarasyonu” adlı eserleri ile bu eserlerin İngilizce, Arapça ve Türkçe gibi dillere çevrilmiş olması gösterilmiştir. Bir aya yakın süren dava sonucunda 14 yıl hapse mahkum edilen Aliya, mahkemenin konumlandığı usule ve yargılamanın gerekçesine, içeriğine dair kapsamlı eleştiriler sunmuştur. Tüm bunlara rağmen, Foça'da katiller bölümü olarak bilinen ve cinayet suçlularının yer aldığı bölüme gönderilen Aliya, kendini diğer arkadaşlarından daha şanslı görmüştür. Aynı koğuşu paylaştığı mahkumlar, hukukçu olması sebebiyle Aliya'dan durumları ve yargılama süreçleri ile ilgili kendilerine yardım etmesini istemişlerdir. Mahkumları kırmayıp onların içerde bulunma gerekçelerini, olaylarını, anılarını, durumlarını dinleyerek onlara yardımcı olmaya çalışmıştır. Bu durum, Aliya'ya

hayatının ilerleyen süreçlerinde elde etmiş olduğu “farklılıklar zenginliktir” ve “bir arada olunabilir, yaşanabilir” düşüncesinin kaynaklardan biri olmuştur. Bu süreç zarfında elinden geldiğince ve bir gaye gütmeyen kader, siyaset, din, ilim, hayat gibi konularda karalamalar yapmıştır. Bu yolla 1999 yılında “Özgürlüğe Kaçışım” adlı kitabını yayınlamıştır.

Aliya'nın hapishanenin olumsuz koşulları sebebiyle umutsuz olduğu dönemlerde çocuklarından aldığı mektuplar umutlarını yeşertmiştir. Bosnalı bir grup entelektüel tarafından Aliya'nın tutukluluk sürecinin sona ermesi veya kısaltılmasına dair mektuplar kaleme alınmış ve bunların etkisiyle Aliya'nın mahkumiyeti 14 yıldan 12 yıla düşürülmüştür. Mahkemenin usulüne, içeriğine dair ele aldığı ve usulsüzlük yapıldığına dair verdiği yazılı savunmasının sayesinde bu metinler bağımsız medya ve insan hakları örgütlerince takip edilmesi neticesinde mahkumiyeti 12 yıldan 9 yıl ağır cezaya döndürülmüş, daha sonra vuku bulan cezai indirimlerle toplamda yaklaşık 6 yıllık mahkumiyeti 25 Kasım 1988 tarihinde son bulmuştur. Hapishanede kaldığı sürede, yaptıklarından dolayı pişmanlık duyduğunu ifade etmesi ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nden özür dilemesi karşılığında özgürlüğüne kavuşacağı bildirilmesine karşın bunu kabul etmemiş, ilkesinden ödün vermeden nihayetinde mahkumiyeti sona ermiş ve özgürlüğüne kavuşmuştur. Aliya, bu süreci şu şekilde açıklamıştır:

“1 Şubat 1987 sabahı beklenmedik bir biçimde özel bir ziyarete davet edildi. Endişeli bir halde toplantının yapılacağı binanın yolunu tuttum. Korku bir şey oldu diye düşünmeye devam ediyordum. Ziyaretçi bölümünde iki kızım Leyla ve Sabina'yı buldum. Aklımdan geçenleri okuyormuş gibiydiler. Beni, bir an önce kötü haberler getiriyor olmadıklarını anlamamı sağlamak arzusuyla ve gülücüklerle selamladılar. Daha sonra bana, “üst makamların” birinden bir af dilekçesi yazmam gerektiğini ve serbest bırakılacağımı söyleyen bir mesaj getirdiklerini söylediler. Mesaj onlara Leyla'nın okuldan sınıf arkadaşı olan ve aflarla ilgilenen Devlet Komisyonu'nun sekreteri Zdravko Curiçiç tarafından

iletilmiş ve aşıkâr olan üst düzey bir parti görevlisi ve komisyonun da başkanı olan Nikola Stoyanoviç'den gelmişti. Yıllar sonra karşılaştığım Zdravko Curiç, onlara dilekçemin bazı pişmanlık ifadeleri ve rejim hakkında hoş birşeyler içermesi gerektiği tavsiyesinde bulunan iyi ve düzgün niyetli bir adamdı. Kızlarım bana bu ruh haliyle yazılmış bir af dilekçesi bile getirmişlerdi. Onu okudum ama imzalamadım. Hapis cezam devam etti: Önümde yatmam gereken bir beş yıl daha vardı” (İzzetbegoviç, 2003: 56).

Hapishaneden sonraki hayatının bir yılını dinlenerek, 10 yılını Cumhurbaşkanı olarak geçirmiş olan Aliya'nın özgürlüğe kaçışından sonra karşı karşıya kaldığı siyasi tablo hiç de iç açıcı olmamıştır. 1989 yılında Berlin duvarının yıkılması bu duruma örnek gösterilmiştir. Bu olayla birlikte, tüm dünyada komünizm çözülmeye başlamış, sosyalist blok hızlı bir şekilde dağılma sürecine girmiştir. Öyle ki Sırp ağırlığının olduğu ve birden çok etnik millete sahip Yugoslavya da parçalanmaya başlamıştır. Tüm bu etnik çoğunluk içerisinde ve Sırp ağırlığı karşısında temsil problemi yaşayan Müslümanları temsil etmek üzere Aliya, Kasım 1989 tarihinde Demokratik Eylem Partisi'ni yakın arkadaşlarıyla birlikte kurmuştur. 1 yıl sonra girdiği seçimlerde zafer elde etmiş fakat aşırı milliyetçi Miloseviç ve faşist Almanlarca desteklenen Tudjman yapılması istenilen uzlaşmayı, bir arada yaşama düşüncesinin geçerliliğini ortadan kaldırmışlardır.

25 Haziran 1991 tarihinde Slovenya ve Hırvatistan bağımsızlıklarını ilan etmiş ve bağımsızlıkları Avrupalı devletlerce tanınmıştır. Bosna Hersek ve Makedonya'nın bağımsızlıkları ise referanduma bırakılmıştır. Boşnakların ya Sırbistan'ın himayesi altında yaşamaya devam etmeleri ya da bağımsız olmaları beklenmiştir. Bosna Hersek, yapılan referandumda alınan %99'luk bağımsızlık yönündeki oyla bağımsızlığını ilan etmiş ve Avrupalı devletler de bu bağımsızlığı tanımıştır. Bunun üzerine, Sırlar Boşnaklara savaş açmıştır ve Bosna'nın liderliğini Aliya yapmıştır. Zayıfa karşı güçlü'nün savaşı olan bu süreçte Aliya gerek diplomaside gerekse cephede pek çok başarıya imza atmış fakat Sırların yapmış olduğu katliamlara, tecavüzlere, yıkıma mani olamamıştır. Bu minvalde, daha fazla

kaybı önlemek ve her şeyi kaybetmektense elde bulunanların üzerine yeni bir şeylerin inşaa edilmesi kanaati, en kötü barış savaştan eftaldir düşüncesi ve Avrupalı devletlerin, Birleşmiş Milletlerin baskılarının neticesinde Dayton Antlaşması'nı 21 Kasım 1995 tarihinde imzalamak durumunda ve zorunda kalmıştır.

Sonrasında yapılan seçimlerde tekrar başkan seçilen Aliya, görevini 2000 yılına kadar sürdürmüş fakat sağlık sorunlarını gerekçe göstererek başkanlık görevinden ayrılmıştır. Ailesiyle birlikte güzel bir hayat süren Aliya, 9 Ekim 2003 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Ölümünden sonra cenazesi yüz binler eşliğinde Saraybosna'da bulunan Kovaçi Şehitler Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Soylu bir aileden gelen Aliya'nın inanç dünyasının oluşmasında ve inancını pratiğe dökmesinde ailesinin inkar edilemez katkıları olmuştur. Annesinin ve babasının Aliya'nın dini eğitimi üzerinde, dine yatkınlığı üzerinde oldukça büyük etkileri olmuştur. Nitekim bu durumu şöyle anlatmıştır:

“Rahmetli annem çok dindar bir kadındı ve dine olan bağlılığımı -en azından kısmen- ona borçluyum. Sabah namazlarına hiç aksatmadan tam vaktinde kalkar ve beni de kaldırırdı ki ben de Belediye Binası'nın yakınındaki mahalle camisi olan Hadzijska Camii'ne gidebileyim” (İzzetbegoviç, 2015: 12).

Dindar bir aile çocuğu olmasına karşın 15 yaşlarında inancına dair tereddütler yaşadığını belirtmiş ve bu tereddütler sebebiyle o zamanki arkadaşları ile komünizm ve ateizm hakkında yoğun tartışmalar ve okumalar yapmıştır. Komünist propagandasının yoğun olduğu ve hocalarının pek çoğunun komünizm savunuculuğunu yaptığı bu dönemlerde, komünizmin Tanrı tasavvurunun yanlış ifade edildiğini ve aslında komünizmin faşizmden farklı bir tarafı olmadığını idrakına varmıştır. Bu kez geleneksel olarak yapılan öğretilere taban tabana dayalı, bağımlı bir inancın yerini pek çok kez sorgulama yoluna gidilerek kazanılmış bir inanç almıştır.

Fiziken annesi ve dayısına olan benzerliği ve annesi tarafındaki akrabalarının iletişime açık insanlar olması, karakter açısından babasının özelliği ve babası

tarafındaki akrabalarının da çekingen insanlar olması Aliya'nın hayatında değer ifade eden bir ayrıntı olmuştur. Gittiği her yerde lider konumunda olan dedesinin etkisini üzerinde taşıyan Aliya, aynı zamanda sözü dinlenen ve saygınlık duyulan babasının etkisini de üzerinde taşımıştır. Genel manada iyi bir aile terbiyesi gören Aliya, çocuklarına da bu terbiyeyi aşılamış, böylece her konuda olduğu gibi bu konuda da ailesine bağlılığını sürdürmüştür. Tüm bunların yanı sıra 1983-1988 yılları arasında Aliya hapis hayatı sürerken en büyük destekçisi çocukları olmuş ve umudunu kaybettiği zamanlarda çocuklarından gelen mektuplar Aliya'nın hayata tekrar tutunmasına vesile olmuştur. Özellikle kızının yazdığı mektupların kendisi için zaman zaman yol gösterici olduğunu vurgulayan Aliya'nın lider ve düşünce adamı olarak ortaya çıkmasında iyi bir aile terbiyesi almış olması ve bu terbiyeyi ailesine aktarmış olması fazlaca etkili olmuştur. Aliya'nın kızı Sabina duygularını şu şekilde ifade etmiştir:

“Yeterince güçlü olsaydım bu dünyamızda olanları olmamış kılardım, yahut gerçekliği unutmak için rüyalarım geri dönerdim. Fakat ikisini de yapamıyorum, ayağa kalkıp çalışmak, yemek yemek ve dünyayı kabullenmek zorundayım. Sahip olduğum tüm gücü buna sarfediyorum, ama bazen hala gücümün yetersiz olduğunu hissediyorum. Fakat bazen bana ümit veren insanlar ve hadiseler de oluyor. Bu şekilde bir günden diğerine geçip gidiyorum. Beni en çok mutlu eden şey, birinin bana “Aliya İzzetbegoviç’le bir akrabalığınız var mı?” diye sorması, benim de “babam” demem. Bu o gün bana yetiyor” (İzzetbegoviç, 2015: 339).

Bu minvalde bakıldığında aslında ailenin bir çocuğun, bir liderin, bir düşünürün, bir bilge kralın, bir siyasetçinin ve bir devlet adamının üzerinde coğrafya, zaman ve koşullar nezdinde ne kadar etkili olduğu fark edilmiştir.

Aliya'nın hapis hayatının onun fikirlerinin olgunlaşma sürecinde önemli bir yeri olduğu şüphesizdir. Aliya'nın hapiste geçirdiği süreler entelektüel birikimine katkı sağlamıştır. Bu dönemde elde etmiş olduğu tecrübeler ve beraber zaman geçirdiği diğer mahkumlarla olan ilişkisi onun yazarlık ve siyaset hayatını

beslemiştir. Hapishanede kaldığı süreçte karalamalarda bulunmuş ve notlar tutmuştur. 1946-1949 ve 1983-1988 yıllarını hapishanede geçiren Aliya, bir hukukçu olması sebebiyle her mahkumun öyküsünü dinlemiş, onlara mahkumiyetlerinde izleyecekleri yolu tarif etmiştir. Tüm bu tecrübeler neticesinde “Özgürlüğe Kaçışım” adlı eserini yazmıştır. Sorgulayıcı bir yalnızlık içinde olmasına ve ruh halinin değişkenliğine karşın hapishane hayatını bir çile çekme durumundan üretmek durumuna geçirmeyi başarmıştır. Ahlaktan siyasete, felsefeden tarihe kadar birçok konudaki düşüncelerini aktardığı bu eserde Aliya şunları ifade etmiştir:

“Hayatın mutlu bir sonu olabilir mi? Bunu nasıl düşünebilirsin? Her insan zarar ve ziyana uğramıyor mu? (el-Asr suresi). Meşhur bir film yönetmeni, “Bir insanın çok okuyabilmesi için ya çok zengin ya da çok fakir olması gerekir” demiş. Şunu eklemek isterim: Ya da bir mahpus (benim durumumdaki gibi). Hapisteyken yaşama arzumda asla bir eksilme hissetmedim, fakat sık sık ölümün çok uzakta olmadığını bilecek kadar yaşlandığım gerçeğiyle teselli bulduğumu fark ettim. Bu düşünce bana rahatlama sağlıyordu. Onu büyük bir sır gibi sakladım” (İzzetbegoviç, 2015: 9).

Hapishane hayatı Aliya'nın düşünce dünyasına katkılarının yanı sıra, olgunlaşmasına da vesile olmuştur. Bu süreçte eşitlik, adalet, sabır, iyi, kötü, özgürlük, inanç gibi kavramlar üzerine fazlaca düşünen Aliya, bu kavramları gerçek manasıyla hayata geçirmeye çalışmıştır. Hayatındaki bu ilkeleri savunurken de taviz vermemeye oldukça gayret göstermiştir. Hapishanede geçirdiği günlerde kendisinin hayatta kalmasına inanmış olduğu değerler çok etkili olmuştur. Nitekim, bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

“Mahkumiyetim tamamlandığında 24 yaşındaydım ve sağlığıma tekrar bütünüyle kavuşmuştum. Ne kadar iyi görüdüğümü gördüklerinde ailem sevinçten gözyaşlarına boğuldu. İnsanlar başka bir şeye niyet etmişlerdi fakat Allah tümüyle farklı bir şey ihsan etmişti” (İzzetbegoviç, 2003: 26-27).

Öyle ki ikinci kez mahkum edildiği dönemde bağışlanma istediği takdirde salıverileceği bilgisine haiz olmasına rağmen bunu hiçbir zaman yapmamış ve davasını savunmuştur. Nitekim, bu tavrı gösterme istikrarı onu bir düşünce ve siyaset adamı olarak günümüze taşımıştır.

Elbette Aliya'nın düşünce dünyasının oluşumunu sadece dış faktörlere bağlamak mümkün değildir. Ele alınan tüm bu faktörlerin yanı sıra Aliya'nın öğrenme ve mücadele etme noktasında inisiyatif göstermesi, başka bir anlamda geleceğin Aliyası olmaya talip olması onun bir düşünür olarak tarih sahnesine çıkmasına yol açmıştır. Öyle ki kendisi henüz 18 yaşında Avrupa felsefesinin temel eserlerini ve komünizme dair eserleri okuma gayretini göstermiş ve bu tutkusunu hapisanede dahi terk etmeyerek okumayı ve üretmeyi bir yaşam tarzı olarak benimsemiştir. Yazdıkları, hapisane zamanlarında okuduklarını tahlil ettiğini, eleştirel süzgeçten geçirdiğini ve nihayetinde kendine has olan bir fikri ve kararı vererek o kararın arkasında durduğunu göstermiştir. Okuduklarından bir kesitte şöyle ifade etmiştir:

“Dickens’in David Copperfield’ını bitirdim. Şunu merak ediyorum: Suri (formal) ahlakın bakış açısından o korkunç terbiye sistemini tasarlayan Bay Murdstone ile kız kardeşi kötü insanlar mıdır? Belki değil, fakat Dickens’in tasvir ettiği ve Bay Murdstone’un her kelimesinin, Bayan Murdstone’un her hareketinin öldürücü bir soğukluk yaydığı o sahneler bir tür acımasız nizamı ve merhametsizliği ortaya çıkarmaktadır. Allah’ım! Dürüst ama kalbi olmayan doğru insanlardan sana sığınırım. (Allah’ım! Beni onların kalpsiz dürüstlüğünden koru.)” (İzzetbegoviç, 2015: 16-17).

Aliya İzzetbegoviç’in hayatında önemli bir yeri olan Genç Müslümanlar Teşkilatı’na da burada değinmek tezin konusu açısından önem arz etmektedir. Fikirlerinin filizlenmesinden kökleşmesine değin büyük bir yeri olan Genç Müslümanlar Teşkilatı Aliya için bir düşünce enstitüsü kıvamındadır. Yugoslavya Krallığı zamanında Müslümanların, nüfus bakımından yeterli sayıya sahip olmalarına karşın, yönetimde temsil edilememesi sebebiyle Mehmed Spaho, Yugoslavya

Müslümanlar Teşkilatı'nı kurmuş ve bölgedeki Müslümanların arkasından gittiği lider konumuna gelmiştir. Daha sonra milliyetçi bir Sırp tarafından öldürülünce Müslümanlar öndersiz kalmış ve üzerlerindeki baskı artarak devam etmiştir. Müslüman birkaç genç biraraya gelerek bu konularda bilgi alışverişi yapmış, Aliya da bu görüşmelerde yer almıştır. Böylelikle, gençlik yıllarından itibaren Müslümanların ve İslam coğrafyasının içinde bulunduğu problemler üzerine kafa yormuştur. Bu düşüncelerini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“1940’ların başında, Genç Müslümanlar hareketi ortaya çıktığında, Müslüman dünya çok kötü bir yoldaydı. Bağımsız olan sadece birkaç Müslüman ülke vardı. Biz bunu kabul edilemez bir durum ve İslam’ı da, özünü muhafaza ederek kendisini güncele taşıyabilmesi gereken canlı bir fikir olarak görüyorduk. Müslüman dünyada olanlardan, yabancıların askerleri ya da sermayeleri yoluyla kurduğu hakimiyetten rahatsızdık” (İzzetbegoviç, 2003: 23-24).

Aynı şekilde, İslam’ın temel problemleri üzerine çıkan yazıları okumuş, bu konular ve sorunlar üzerine düşünmüş ve daha sonraları bunlarla ilgili eserler ortaya koymuştur. İlk denemelerinde Genç Müslümanlar Derneği kurmaya çalışmışlar fakat Almanların Yugoslavya’yı işgaliyle birlikte dernek resmiyete kavuşturulamamıştır. Daha sonraki denemelerinde ise gençlik arasındaki tanınırlığı sayesinde her şehirde destekçi bulabilmiştir. Bir süre muhalefeti el-Hidaye denilen imamlar birliği ile anlaşma yaparak sürdürmüşler ve nihayetinde kuruluşunu gerçekleştirmişler. Aliya, bu birliğe karşı mesafeli duruş sergilemiştir. Anılarında bu duruma da açıklık getirmiştir:

“1944’te örgütün, hocaların (imamların) birliği El-Hidaje ile bir anlaşma yapmış olmasından hoşnutsuz olduğum için giderek pasifleştim. Aralarında saygı duyduğum birçok kişi olmasına rağmen hocalarla hiçbir zaman tam olarak mutabık kalmadım. Hocalık ya da şeyhlik gibi ayrı bir toplumsal sınıf ya da rütbe olmaması gerektiği ve onların savunucusu oldukları İslam anlayışının İslam’ın hem

iç hem de dış gelişimini engellediği görüşündeydim. Bu görüşlerini kamu önünde de mümkün olduğunca ifade ettim ve sonuç olarak da belli ölçüde dışlandım” (İzzetbegoviç, 2015: 18-19).

Görüldüğü üzere Aliya, doğru bulmadığı, insani ve dolayısıyla İslami görmediği sorunlara konumu veya yeri ne olursa olsun eleştirel yaklaşmış, geleneksel tabuların yerini Batılı bir sorgulayıcı düşüncenin almasına çalışmıştır. Genç Müslümanlar Teşkilatı üyeleri, pek çok tutuklama, gözaltına alma, idam kararı ve bloğun bir tarafını faşistlerin diğer tarafını komünistlerin oluşturduğu güç, cebir, şiddete rağmen davaları takip etmiş, muhalefette bulunmuştur. En nihayetinde de bu durum bir parti kuruluşuna kadar süregelmiştir.

1.2. Eserleri

Aliya İzzetbegoviç’in eserlerinden bazıları şunlardır: “İslami Yeniden Doğuşun Sorunları (1967)”, “İslam Deklarasyonu (1970)”, “Doğu Batı Arasında İslam (1980)”, “Köle Olmayacağız (1990)”, “Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar (1998)”, “Tarihe Tanıklığım (2001)”, “Konuşmalar (2001)”. Aliya hakkında başkaları tarafından yazılmış pek çok kitap, bildiri, makale ve Aliya üzerine yapılmış birçok konferans, röportaj, belgesel de bulunmaktadır.

“İslami Yeniden Doğuşun Sorunları” adlı kitabında Aliya kitaba dikkat çekici bir soruyla başlamıştır: ”Müslümanlar neden geri kaldı?”. Aliya; İslamiyeti, çağdaşlığı, kadını, aileyi ve genel manada içinde bulunulan sorunların çözüm yollarını sunduğu kitabıyla mevzu bahis edilen başlıklar altında genel sorunlara dikkatleri çekmiştir. İslam’a bakışını ve onu nasıl algıladığını, sorunlara İslam ile nasıl çözümler sunulduğunu anlatmıştır.

“İslam Deklarasyonu” adlı kitabında Aliya Müslümanları silkinmeye davet etmiştir. İslam dünyasının içinde bulunduğu sıkıntıları emperyalizmden kurtularak içinden beslendiği medeniyetin değerlerine kulak vererek aşılabileceği, yeniden bir bütün halinde Müslümanların bir araya gelmeleri gerektiği ve bu hususta yapılan bir çağrı niteliğinde olduğu anlatılmıştır. Aliya, İslam coğrafyasının içinde bulunduğu

acı durumu, bu durumun sebeplerini ve bu durumdan nasıl kurtulmuş olunacağını tespitleriyle sunmuştur.

“Doğu Batı Arasında İslam” adlı kitap iki bölümden oluşmaktadır. Aliya, ilk bölümde sanattan ahlaka, tarihten edebiyata ve kültürden eğitime kadar birçok konuyu evrensel manada yorumlamış ve İslam’ın insana topluma karşı tutunduğu bakış açısını vermiştir. İkinci bölümde ise Aliya İslamiyet ile Hıristiyanlık olarak bakış açılarına yer vermiştir. Dünya görüşlerini üç başlıkta toplayan Aliya, zaten içinde yaşadığı toplum itibariyle Hıristiyanlık öğretisini iyi bildiğini ve dolayısıyla kendi tabiriyle “üçüncü yolun” mutlak manada bir yol olduğunun tespitini yapmıştır.

“Köle Olmayacağız” adlı kitabında Aliya, Bosna’da caminin, kilisenin, katedralin ve sinagogun bir arada bulunduğunu, bir medeniyet ittifakının ve bütünleşmesinin yerini çatışmanın aldığı bir atmosferde kendi kaleminden anlatımda bulunmuştur. Kitap aynı zamanda soykırım kelimesinin nihayetinde Sırp tarafından savunmasız Müslümanlara karşı tutunduğu tavır neticesinde cereyan eden bir savaş trajedesinin ve buna karşı koyan onurlu bir halkın ve onun liderinin haklı mücadelesinin özetidir.

“Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar” adlı kitabında Aliya’nın bilgeliği, düşünürlüğü, filozofluğu alanında fikri derinliği ve entelektüel boyutu irdelenmiştir. Aliya’nın düşünmeye teşvik edişin, özgürlük fikrinin izlerinin, entelektüel yanının, Avrupa’nın içinde bulunduğu ikiyüzlülüğün, inanmışlığın kudretinin izleri de ayrıca kitapta görülmektedir.

“Tarihe Tanıklığım” adlı kitabında Aliya’nın kendi yaşadıklarından bağımsızlık ve var olma mücadelesi veren bir ulusa ait izlenimler anlatılmaktadır. Yaşanılan kıyımlara, asimile çabalarına, adaletsizliğe, acılara, hapis hayatına rağmen Aliya’nın ulusu için yaşadıkları, siyasette adaletin sağlanabileceğinin ipuçları, demokrasi ve özgürlüğün herkes için tarifi, davasına duyduğu inanç ile Aliya’yı Aliya’nın dilinden anlayabilmek bu kitap sayesinde mümkün olabilmektedir. Bir açıdan Aliya’nın kişilik analizi denebilecek bir kitaptır.

“Konuşmalar” adlı kitabında Aliya’nın birçok yerde ifade ettiği konuşmalardan bahsedilmiştir. Katliamların, soykırımların vuku bulduğu yüzyılın

sorumlularının ve onlara destek çıkan kişilerin, hükümetlerin, liderlerin, sistemlerin iyi anlaşılmasına ve analiz edilmesine imkan sağlayan ve barış kelimesinin çok sık zikredildiği bir kitaptır. Sırların barış kelimesine ne kadar soğuk ve uzak olduğu, halkına özgürlük getirmek isteyen, halkını yanına almış bir liderin cihad anlayışıyla hareket edişi, en zor anlarda dahi davranış ve söylem bütünlüğünü kaybetmemiş olması kitabın temel mesajları olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN DİN ANLAYIŞI

2.1. İslam Dininin Yeri

Aliya'nın gerek düşünce dünyasının gerekse eylemlerinin merkezine İslam'ı koymayı hedefleyen bir düşünce adamı olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. İslamiyet ve onun kuralları Aliya için nasıl bir yaşam sürülmesi gerektiği açısından düşüncelerinde, söylemlerinde ve eylemlerinde etkili olmuştur. Öyle ki, İslam'ın Aliya'nın hayatını ve düşünce dünyasını ne şekilde ve ne oranda tesir altına aldığını anlamaya çalışmak öncelikli olarak yapılması gereken iş olmuştur. Bunu anlamak için Aliya'nın eserlerine ve yaşamına bakılması gerekmektedir.

Aliya'nın bir mahkumla konuşmasında, bir siyasi ile tartışmasında, bir düşmanla karşılaşmasında, ilişkilerinde ve yaşamında veya bir düşünür hakkındaki yorumları hakkında Aliya'nın evvela İslam'ı rehber edindiği görülmüştür. Yani, Aliya, her şeyden önce İslam'ı temel alan bir hayat yaşama çabasında olmuştur. Aşağıda ifade ettiği sözler de bu düşüncesinin açık bir delili olmuştur:

“Bu sebeple de, bana biri “İslam nedir?” diye sorduğu ve özellikle de bunu çocuğum yaptığı zaman cevabım şu olacaktır: İman etmek ve iyi amel işlemektir. Ondan sonra da namaz, oruç, zekat ve hac hakkında konuşurum ve sonunda da şunu vurgularım, bunlar ibadetlerdir. Eğer senin ruhun Alah'a olan imanla ve davranışların iyilik etmekle doluyorsa onlar İslam'a aittir. Yok eğer bunlar yoksa bu ibadetler diğer bütün boş inançlar gibi anlamsızdırlar. Söz konusu durum, bütün insani yorumlara ve uygulamalara rağmen, her zaman yeniden İslam'ın kaynaklarına ve ana kaynak olarak da Kur'an'a neden dönmemiz gerektiğini açıklamaktadır. İslam'da sadece Kur'an tam ve bütün bir hakikattir. O Allah'ın kelimidir. Şartlar insanidir, çok fazla insani...”
(İzzetbegoviç, 2014: 160-161).

Buna ilave olarak, bir diğerk husus Aliya'nın İslam'a yüklemiş olduğu anlamdır. Aliya, esas olarak İslam'ı iki yönü ile değerlendirmiştir. Bunlardan birincisi, süregelmiş olan günümüzde ve geçmişte İslam'ın konumunun ne olduğu ve hali hazırdaki konumunu ileriye taşımak için neler yapılması gerektiği suallerine karşılık yapmış olduğu fikri münakaşalardan ve tartışmalardan oluşmaktadır. Zamanında İslami düşüncenin gücünü göstermek adına da yine eserlerinden örnekler sunmuştur.

“Hollandalı bilim adamı Dozy, Avrupa'da okur-yazarlık sadece kilisenin sayılı admalarının tekelinde iken İslami dönem Endülüs'ünde yaşayan nüfusun hemen hemen tamamının okuma yazma bildiğini ifade eder. “Bu parlak kültürün çekiciliğinden etkilenen bütün Hristiyan Avrupa'dan çok sayıda gönül adamı ve başkaları Kurtuba, Toledo ve Sevilla'daki İslam Üniversiteleri'nin derslerine katılmak üzere akın ediyordu” (Dozy)” (İzzetbegoviç, 2014: 23).

Müslümanların neden geri kalmış olduğu ve geri kalmışlıktan kurtulmak adına nelerle uğraşılması, nelerin rehber edinilmesi gerektiği sorunsallarına yoğunlaşan Aliya, bu tartışmalarla İslam'ı yaşanan haliyle ele almıştır.

“İslam dünyasının her tarafında yeni iradenin ortaya çıktığı görülür, çünkü bugünkü hareket ve arayış, geçici yalpalamaya, sapmalara, yenilgilere ve başkalarının sebep oldukları diğerk olaylara rağmen, çok uzun kriz ve gerileme dönemi uyku ve durgunluğundan başka her şeye benzemektedir. İslam düşüncesinin yol göstereceği ve İslam ülkelerinin olağandışı doğal kaynaklarının da maddi kaynak vereceği bu irade, yaklaşan İslami yeniden doğuş günlerinde dünyayı bir daha kendine hayran bırakacaktır. Bu yeniden doğuşa katılması için her Müslüman davetlidir” (İzzetbegoviç, 2014: 37-38).

Yani, günümüzdeki Müslümanların mevcut dünya şartlarındaki konumunu değerlendirmiş, Müslümanların ve coğrafyasının meselelerinin çözümü adına tekrardan İslam'ı merkeze alarak yol göstermiştir.

Aliya'nın İslam'ı ele alışının diğer bir yönünü üçüncü yol fikri oluşturmuştur. Bu da İslam'dır. Aliya'nın bilhassa "Doğu ve Batı Arasında İslam" adlı eserinde değinmiş olduğu bu fikir, İslam'ın çift kutuplu düşünce ve dünya sistemi engelini bertaraf etmede ziyadesiyle önemli bir alternatif olmuştur. Aliya'nın bu özgün değerlendirmesi, Aliya'nın bir düşünce adamlığının dile getirilmesini sağlamıştır. Çünkü Aliya bu çalışmasında tutarlı ve senteze dayanan bir düşünce ortaya koymuş ve özgün yaklaşımlar geliştirmiştir.

"Dini tecdid hayatın gerçek hedefi hakkında, neden yaşanır ve ne için yaşanması gerektiğine dair bir anlayıştır. Bu hedef şahsi mi yoksa toplumsal standart mıdır, benim ırkımın büyüklüğü ve şanı mı, kendi şahsımın öne çıkarılma gayreti mi yoksa yeryüzünde Allah'ın kanunlarının hakimiyeti mi? Bu durumda dini tecdid pratikte, kendilerine Müslüman diyen veya genelde başkalarının onları isimlendirdikleri insanların "İslamlaşması" demektir. Bu "İslamlaşmanın" hareket noktası Allah'a güçlü iman ve Müslümanlar tarafından İslam'ın dini ve ahlaki normlarının kesin ve samimi olarak uygulanmasıdır" (İzzetbegoviç, 2014: 70).

Aliya'ya göre tüm dünya görüşlerini üç başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar dini (maneviyatçı), materyalist ve İslami görüşlerdir. Bu hususla ilgili şunları dile getirmiştir:

"Bu cetvelde yer alan üç sütun; dini (R), İslami (İ) ve Materyalist (M) dünya görüşlerini temsil etmektedir. Birincisinin hareket noktası ruh, ikincisinde insan, üçüncüsünde maddedir. Bir sütun içindeki bütün mefhumlar, fikirler ve tezahürler arasında bir nevi karşılıklı münasebet

veya iç tetabuk vardır (dikey hat). Ayrıca her hususun, karşı sütunda, karşılığı bulunmaktadır (yatay hat)” (İzzetbegoviç, 2012: 25).

Aliya’ya göre dünya iki zıt kutuba bölünmüştür. İdealist-materyalist, sağ-sol, ruh-beden gibi ifade edebileceğimiz tüm ikilikler temelde din-materyalizm kutuplaşmasına dayanmaktadır. Bu iki zıt kutup da kendi içinde tutarlı olmasına karşın, maneviyatçı ve materyalist düşünce başarısızlığa mahkum olmuştur. Çünkü bu iki zıt kutup kendilerini tek bir aleme dayandırmış ve insana dair düşüncelerini tek bir alem üzerinden geliştirmiştir. Biri ide’yi temel alırken diğeri maddeyi baz aldığı için insanı bunlardan birinde temellendirmiştir. İşte burada, tek yönlü bakışa karşılık iki alemin de mevcudiyetinden feyz alarak bunu aşan İslam karşımıza çıkış, çözüm yolu olarak çıkmıştır. Aliya’nın üçüncü yol düşüncesi bu temele dayanmaktadır. Aliya’ya göre, iki kutuba bölünmüş dünyada aklın ve mananın birliğini temsil eden İslam, üçüncü bir yol olarak karşımızda dururken sağlam bir zemin üzerinde, manevi duygulara bağlı bir şekilde siyaset güdülmesine imkan vermiştir.

Aliya’nın kişiliğini, bakış açısını, düşünce tahlillerini incelerken hayatının mihenk taşlarından biri olan İslam ile tanışıklığına ve Aliya’nın tüm hayatında temel teşkil edecek İslam’a bakmadan nesnel ve gerçekçi bir fikre sahip olmak elbette pek mümkün değildir. Aliya’ya ait değerlerde İslam’ın olmadığı bir yerle veya düşünceyle karşılaşmak mümkün görünmemektedir. Öyle ki çocukluk yıllarında sorgulama ve eleştirme ile elde etmiş olduğu sağlam iradeyle İslam’ı, hayatının tüm evrelerine bir daha hiç çıkmayacak şekilde nakletmiştir. Böylelikle, genel geçer, gerçekçi, hakikate dayalı bir yorumda bulunmak adına İslam’ı, Aliya’nın her bir çevresinde görmek kadar doğal bir gerçek bulunmamaktadır.

Aliya, daha öncelerde bahsedildiği gibi ve onlara ilave olarak, iki zıt kutuplu bir atmosferde, kendine has yorumlamasıyla ve çözümcülüğüyle başvuru ve çözüm yolu olarak İslam’ı seçmiştir. Müslümanların içinde bulunduğu koşulları, onların İslami düzene ve kurallara göre ne kadar uyum gösterdikleri, içinde buldukları pozisyonlardan ve koşullardan daha iyiye nasıl gitmeleri gerektiği ve tüm bunların eleştirilerinin yanında çözüm yolunun bilgilerini sunmuştur. Aliya, İslami bir uyanışın ortaya çıktığı bir dönemde yaşamıştır. Balkanlar’da ve Ortadoğu’da

sıkıntıların ortaya çıkmasına sebebiyet veren milliyetçilik akımı, yeni bir İslami düzen iddialarıyla ortaya çıkmıştır. Mısır'daki Müslüman Kardeşler'de olduğu gibi gerek siyasi gerekse toplumsal yapıda bir değişiklik oluşturma hedefleriyle piyasaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde, Arapların İngilizlerin desteğiyle halifenin cihat çağrısına uymayışı ve kendi devletlerini kurma düşüncesinin Batılılarca harcanmış olması üzerine isyanlar çıkmış, II. Dünya Savaşı ile milliyetçiliğin verdiği yoğun duygularla Müslüman ülkeler gerek siyasi gerekse toplumsal manada yenilikler yaşama yoluna girmiştir. 1960'lara doğru siyasi açıdan çoğu Ortadoğu ülkesi bağımsızlığını ilan etmişken aynı zamanda İslami açıdan toplumsal anlamda bir uyanış da yaşanmıştır. Öncülüğünü ve ekibin başını çektiği Muhammed İkbal (1877-1938), Hasan El Benna (1906-1949), Seyyid Kutub (1906-1966), Fazlurrahman (1919-1988), Ali Şeriatî (1933-1977) ve diğerleri, toplumdaki yenilenme hareketlerinin aslında toplum tabanında yer edinmesine ve tabandan destek alınmasına imkan vermiştir. Fikirselsel ve yeniliksel kaynaklı olan 70'li yıllardaki bu gayretler Ortadoğu'da hareketlilik kazanmış ve içlerinde Mısır, Balkan ülkeleri, Afganistan-Pakistan, İran, Irak, Suriye, Türkiye ve diğer yerlerin de olduğu pekçok ülkede kitlesel bir yenilik hareketini doğurmuştur. Bu minvalde Seyyid Kutub ile ilgili şu beyanda bulunmuştur:

“İslam'ın iki temel akidesi olan “Allahu Ekber” ve “La İlahe İllallah” aynı zamanda İslam'ın en inkılapçı birer parolasıdır. Seyyid Kutub bunların, uluhiyete ait hususları kendine mal eden dünyevi iktidara karşı bir ihtilal teşkil ettiğine ve ruhaniler, kabile reisleri, prensler ve yüksek mevkilerde bulunanlardan bütün iktidarı alıp, onun yalnız Allah'a ait olduğunu ilan etmek demek olduğuna haklı olarak işaret etmektedir. Bu yüzden Seyyid Kutub diyor ki; “La İlahe İllallah” akidesi her devrin iktidar sahiplerinin en fazla nefret ettikleri bir çağrıdır” (İzzetbegoviç, 2012: 258).

Özellikle çağdaş modernist eğilime ciddi biçimde yön veren Fazlurrahman, İslam dünyasının fikirselsel bir yenilenmeye ihtiyacı olduğunu belirtmiş, eleştirel ve sorgulayıcı bir yapıya sahip olunmasının ehemmiyetini dile getirmiştir. Buna

ilaveten, İslam dünyasının gerek fikirsel gerekse siyasi arenada birlikte hareket edilmesi gerekliliğinin altı çizilmiştir. Tüm bu tartışmaların ve yenilik hareketlerinin yoğun ve temelsel olarak yaşandığı bu evrede Aliya kendine özgü oluşturduğu fikirlerle ve önerilerle İslam coğrafyasının kurtuluşuna ve sorunlarının çözümüne dair 20.yüzyılın düşünce insanları arasına ismini yazdırmıştır.

Aliya, İslam dininin verdiği mesajlara benzeyen fakat yıllar içinde bu mesajların tahrip edildiği Yahudi ve Hıristiyan dinlerine de yorumlamalarda bulunmuştur:

“Hıristiyan ahlakı sevgi üzerinde yoğunlaşır, öte yandan İslam ahlakı ise iyi amel üzerine yoğunlaşır. İncil şöyle der: “Başkalarını sev”. Kur’an ise şöyle der: “Başkalarına iyilik et”. İlki bir duygudur, ikincisi bir fiil. İncil’in sevgiden bahsetmesi kadar sık bir şekilde Kur’an da salih ameller işlemekten bahseder. Hem Hıristiyanlık hem de İslam aleminin ikiliğini tanır. Fakat Hıristiyanlık alemdeki tezada dair son derece keskin bir idrak iken, İslam bu tezadın çözümüne dair bir öğretiler” (İzzetbegoviç, 2015: 235).

Görüldüğü gibi Aliya, aslında Hıristiyan dininin içinde bulunduğu bu karışıklığı ve ikilemi Kur’an ile açıklama yoluna gitmiştir. Nitekim, Bakara Suresinde şöyle denmiştir: “Ve o vakit meleklerle “Adem için secde edin!” dedik, derhal secde ettiler. Ancak İblis direndi, kibrine yediremedi, zaten kafirlerden idi” (Kur’an: 2/ 34). Hıristiyan dininde ise bu eğilim ve yöneliş Tanrı ile eş değer tutulmuştur. Aliya da buna bir eleştiri getirmiştir. Zaten Hıristiyanlık sevgi üzerine kurulmuşken İslam ise başkasını sevme üzerine kurulmuştur. Böylece, İslam dini başkalarına yardımı ve iyiliği emrettiği için bir etki, hareket, dava dini olmuştur. Pasif olmayı kabul etmemiştir.

Aliya, Yahudiliğe getirdiği eleştirilerle günümüzde devam eden ve süregelen Kudüs sorununa da değinmiştir. Aynı zamanda, Yahudiliği bu dünyaya ait bir din olarak görmüştür. Öyle ki, Yahudilik bu dünyada kurtuluşu, yaşayışı hakim görmüştür. Tarihte birçok açıdan benzerlikler olmasına rağmen, Siyonistlerin

tahrirsel tutumlarıyla içinde bulunduğumuz sorunun sebebine açıklama getirmiştir. Bu sorunu şöyle tanımlamıştır: “Bu siyaset Filistin’de bütün dünya Müslümanlarına meydan okumaktadır. Kudüs sadece Fiistin veya Arap meselesi değildir. O bütün Müslüman halkların sorunudur” (İzzetbegoviç, 2014: 90). Görüleceği üzere, Aliya, aslında Kudüs ve sorunu ekseninde Müslümanların bir araya gelmeleri gerektiğinin altını çizmiştir. Bununla beraber, Hıristiyan dininde tek tanrı, yani monoteist bir bilince ve yaklaşıma şu zamanda dahi geçilememiştir. Yani, tanrılık vasfı hala canlılığını koruyan bir düşünce olmasına karşın Tanrı ile ilgili net bir düşünce bulunmamaktadır. Hz. İsa, Tanrının oğlu konumunda canlılığını hala korumaktadır. İslam ise her ne yaşanmış olsa dahi bozulmadan günümüze gelen ve açık bir şekilde tek tanrı bilincine sahip bir dindir. Hz. Muhammed ise hala sadece bir insan olarak canlılığını korumaktadır. “De ki: “Benim rabbim bütün noksanlıklardan uzaktır. Ben, bir insan, bir peygamberden başka bir kimse miyim?” (Kur’an, 17/ 93). Nitekim, Aliya şöyle demiştir:

“Kur’an’ın, Muhammed a.s.’ın karakterini bu insani tarafını sürekli olarak ön plana çıkardığı ve onun sadece bir insan olduğunu her zaman ve yeniden vurguladığı zaman, o peygamberi aşağılamamakta, aksine insanı yüceltmektedir. Çünkü -Kur’an’a göre- o ne aziz ne de melektir, Allah’ın yaratılışı içinde en yüksek örneği olan bir insandır. Muhammed a.s. bir insandı - daha evvel ve daha sonra var olanlar arasında en büyük” (İzzetbegoviç, 2014: 164).

Aliya, İslam hakkında pek çok yoruma, kaniya, bilgiye birçok yerde yer vermiştir. Din hususunda fikirler beyan etmiştir. Nitekim şöyle bir ifade kurmuştur:

“Çünkü din, dünyada ve insanların karşısında nasıl yaşayacağım değil, kendi içimde ve kendimin karşısında nasıl yaşayayım sorusuna cevaptır. Din dağın doruğunda bir mabettir, bir sığınaktır. Ona ulaşmak için tırmanmak lazım; İblis’in hüküm sürdüğü, islahı kabil olmayan bir dünyanın bütün boşluğunu arkada bırakarak, yukarıya tırmanmak gerekir. Saf din işte budur” (İzzetbegoviç, 2012: 253-254).

Aliya, yine görüldüğü ve izlendiği üzere bir yenilik ortaya koymuş ve bilindik kalıpları kırarak yeni özgün bir yaklaşım getirmiştir. Bu hususiyet Aliya'nın bilgi birikiminin sonucu ve bir hukukçu, siyasetçi ve filozof olması nihayetinde vuku bulan bir maslahattır.

Aliya, sorunun temeline belki geleneksel sebepler belki kültürel gerekçeler belki de alışkanlıklar dolayısıyla İslam'ı, İslam'ın beş şartına indirgeyerek kabul etmeleri ekseninde yaklaşım göstermiştir. Yani, günümüze kadar insanlar aslında İslam'ı, sadece bu beş şart olan şahadet etmek, namaz kılmak, zekat vermek, oruç tutmak ve hacca gitmek olarak kabul etmişler ve bu durum da aslında İslam'ın kendi özüne ve verdiği ilahi mesaja ket vurmuştur. Anlaşıldığı ve görüldüğü üzere, sadece bu beş şartı yerine getirmekle İslam'ın anlaşılması mümkün olmamakla birlikte yanlış tanımlamalara sebebiyet de vermiştir. Böylece, Kur'an'ın verdiği evrensel mesaj farklı ve belki de yanlış tasvir edilirken ve yorumlanırken dayanışma, bütünlük, dindaşlık, birliktelik, adalet, eşitlik gibi bazı kavramlar da beraberinde yok olup gitmektedir. Nitekim Aliya şöyle ifade etmiştir:

“İslam, Allah'a iman, namaz, cemaat, oruç ve hac vasıtasıyla, içinde insanların beraberce mücadele ettiği, acı ve mutluluk çektiği ve belki bütün insanların zenginliği ülküsü, ulaşılmaz fakat ısrarla meyil duyulduğu bir hedefi olan dayanışma toplumunu yaratmak istedi. Ancak bugün (daha doğrusu kısa bir süre önce) Müslüman ülkelerin çoğundaki reel ve halihazırda gerçek resmi, onun fakir köylü, kendi kendini adlandırmış zenginler ve kendi ülkelerinde yabancı olmuş olan soysuz aydınlardan ibarettir. Bununla beraber fakir ve cahil köylü İslam'ı (belki anlamadığı halde) seviyor, zengin ikiyüzlü olarak İslam'a olan teslimiyeti ifade ediyor, aydın ise ona karşı kayıtsız kalıyordu” (İzzetbegoviç, 2014: 33-34).

Anlaşıldığı üzere, yanlış yorumlamalar ve algılamalar sonucunda toplum içinde beş şartı yerine getiren kişinin aslında tam bir Müslüman olduğu kanısına varılmıştır. Bu durum, bilerek veya bilmeyerek, farkında olarak veya olmayarak

yapılan bir algı operasyonu halini almıştır. Müslümanlığın beş şarta dayandırılması en başta İslam'ın özüne karşı bir hareket şeklini almıştır.

İslam'ın ve Kur'an'ın verdiği mesajlara bakıldığında iki önemli mesajın varlığından haberdar olunmaktadır: iman etmek ve iyilik yapmak. Fakat bu yola sadece beş şartı yerine getirerek ulaşılmak mümkün görünmemektedir. Bu öncelikle kişinin kendisine daha sonra da topluma ve İslam'a karşı yapılan bir kötülüktür. Bu bakımdan esasen bir şeyi bilmemek, o şeyi hatalı bilmekten çok daha az zararlıdır. Çünkü o şey ile ilgili olarak yanlış bir yorumda ve algıda bulunulabilmektedir. Maalesef günümüzde aslında beş şart sadece ezberlenmekte fakat anlayarak, anlamlar yükleyerek okuma yapılmamaktadır.

“Beş şartını ezberlemek Kur'an'ın bütünü araştırılmadan daha kolaydır. Çok açık ve kesin bir biçimde adil olma çağrısı, aynı açıklık ve kesinlikle ifade edilen mücadele (cihat) emri, Kur'an'ın çok yerinde zikredilen ve bu sefer iyiliğin sadece namaz ve oruçta değil, çok geniş anlamda, Kur'an'ın ışığında olan “iman edin ve iyilik yapın (salih amel)” şeklindeki çağrılarını nerededirler?” (İzzetbegoviç, 2014: 156).

Yani, şehadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek, hacca gitmek gibi şartlar yerine getirilmiş ve böylece hem bu dünyada hem de öbür dünyada güzelliklere sahip olunmuştur. Ayrıca, geleneksel olarak süregelen ve ikinci bir değişikliğe, yenilenmeye kadar nesilden nesile devam etmiş gibi görünen bu sıkıntılı, zararlı örnekler aslında günümüzde hala mevcudiyetini korumaktadır.

“Sadece dinden, onun dışına vurulduğu, teyit edildiği ve kontrol edildiği ameller olmaksızın, İslam yoktur. Ve tersine, sadece iyi amellerden, içinde onların gerçek sebebinin olduğu, onların metafizik öneminin, dünya resminin genelinde onların yerini ve gerekliliğinin görüldüğü iman olmaksızın da İslam yoktur. Allah'ın emri olduğu için iyi amel yapıyor, yasakladığı için de kötülüklerden sakınıyorum.

İyi amel işleyerek ben mükemmel olmayan bir dünyanın düzeltilmesine, mükemmelleştirilmesine Allah'a yardımcı oluyor, O'nunla işbirliği içinde bulunuyorum (Bakara, 152). Benim katkım olmaksızın dünyanın bir kısmı ebediyen eksik, bitmemiş, gerçekleşmemiş olarak kalacaktır. Bu sebeple sadece iman edemem, aynı zamanda faal olmak, eylemlerde bulunmak ve çalışmak zorundayım" (İzzetbegoviç, 2014: 158-159).

İslam dininde yaratıcıdan başka bir nesneye, objeye veya insana yapılan büyüklük düşüncesi, fikri ve eylemi bulunmamaktadır. Sözüm ona, halk dilinde de kullanılan kula kulluk durumu İslam'da kendine yer edinmemiştir. Çok eski zamanlarda insanlar bir başarıyı veya bir başarısızlığı, bir durumun sonucunu veya sebebini puta, krala, makamlara atfetmişlerdir. İslam ise bu düşüncenin tam karşısında yer almıştır. Her insan beşerdir, eşit olarak doğmuştur ve şaşması da mümkündür. Ancak O, doğmamıştır ve doğurulmamıştır.

Dolayısıyla, insanoğlundan tanrılık vasıfları ve icraatları beklemek mantık çerçevesinde yer almamaktadır. Irkçılık, mezhepçilik, ayrımcılık gibi terimler ve kavramlar İslamın özüne aykırı olmuş ve İslam ile aynı havayı teneffüs dahi edememişlerdir. Bu açıdan baktığımızda, insanoğlunun hiçbir kaide olmaksızın yaratıcı dışında bir güce tabii olması veya onun baskısı altına girmesi beklenmemektedir. Ancak bu şekilde yapıldığında O'na yaklaşılabilmekte ve insan daha onurlu, özgür ve başarılı olmaktadır. Nitekim, Kur'an'ı Kerim'de şu ayet yer almıştır:

“Gece, gündüz, güneş ve ay O'nun (kudretine delil olan) ayetlerindedir. Öyleyse siz, ne güneşe ve ne de aya secde etmeyin. Eğer siz O'na ibadet ediyorsanız o zaman (doğrudan), onların hepsini yaratan Allah'a secde edin” (Kur'an, 41/ 37).

Müslüman bir lider olarak Aliya, İslam'ın beş şartından biri olan şahadet etme üzerine açıklık getirmiştir. Kendi özgül ağırlığında tartarak kendine has özgün

tarzıyla yorumlama, eleştirme ve yol gösterme şeklinde açıklamalar getirmiştir. İlk şart şehadet getirmektir, Allah'a imandır. Allah'a iman ile birlikte insanın insana boyun eğme durumu da bertaraf edildiği gerçeği görülmüştür. Yani, formül nettir: İnsanın çalışmasının karşılığını Allah'tan beklemesi, Allah'a teslim olması gerekmektedir. Her şeyin bir başı ve sonu bulunmaktadır, her şey bir kaynağa dayanmaktadır. Ebedi ve sonsuz olan ise Allah'tır. Dolayısıyla, Müslümanlar bu noktada ilk adımı Allah'a olan iman ile atmış bulunmaktadır. Burada Kur'an'ın temel mesajını ve bu mesajla birlikte de aslında İslam'ın tamamı görülmektedir. Kaldı ki üç semavi dinde de Tanrı'ya olan bir inanma durumu mevcuttur. Bir yaratıcının varlığı kabul görmektedir. Aliya, bu konuda Albert Einstein'ın bir sözünü örnek teşkil etmesi ve pekişmesi anlamında paylaşmıştır:

“Her dinin özünde, hiçbir zaman tamamıyla anlaşılması mümkün olmayan, bizim yeteneklerimizin ancak onu en basit şekilde kavrayabildiği fakat kendini en yüksek hikmet ve parlak güzellikle gösterdiği bir varlığın mevhumu ve duygusu vardır. Bu manada ben çok dindar bir insanım. Ebedi hayatın gizemini kabul etmekle, var olan dünyanın mucizevi mimari yapısını anlamak ve hissetmekle, doğada kendini gösteren aklın en ufak bir parçasını huşu içinde anlamaya çalışmakla yetiniyorum”(İzzetbegoviç, 2014: 35-36).

Aliya, namazı beş vakit devam ettirilen bir rütüel olmaktan çıkarıp aslında günde en az beş vakit Allah'ı hatırlamanın ve insanın bir fani olduğunun unutulmamasının bir tezahürü olarak görmüştür. Tabiat ve doğa takibiyle, güneşin gün içerisindeki takibiyle beş vakit Allah anılmaktadır. Gerek bedeni gerekse ruhi arınma yolunun bir aracı olan namaz öncesinde bedeni temizlik, namaz sırasında ruhi temizlik ve namaz sonrasında acziyetin sunulması ve kulluk bilinciyle kibir temizliği sağlanmış olmaktadır. Ayrıca, namaz hem bireysel hem de toplumsal birlikteliği, direnci, bütünlüğü, kardeşliği esas almaktadır. “Namaz, İslam'ın iki kutuplu birliği olarak adlandırdığımız şeyin en mükemmel ifadesidir. Sadeliği ile namaz bu münasebeti belirleyici bir formül, hemen hemen bir sembol oluyor” (İzzetbegoviç, 2012: 265). Aliya, insani, ahlaki, evrensel manada birçok şeyi içinde muhafaza eden

namazın hala varlığını devam ettirdiğini ve devam ettireceğini ifade etmiş, fakat günümüzdeki halinin şekil itibariyle mevcut olduğunun ve işlevselliğini yitirmeye başladığının da altını çizmiştir. Bu hususta şu çarpıcı eleştiriyi sunmaktan da geri kalmamıştır:

“Herkes şu sonuca varıyordu: Namaz kılıyor, oruç tutuyor, malının %2,5’ini veriyor ve neticede hacca gidiyorsam (Kabe’yi ziyaret edersem), ben emin bir biçimde her iki dünyanın saadetini garantilemiş oluyorum. Acaba öyle midir? Kitaplarımız, cami kapılarının eşiklerini eskiten fakat ruhları boş olan kimselerin kıssalarıyla doludur. Maalesef bu kıssaları sadece kötü niyetliler yazmıyor” (İzzetbegoviç, 2014: 157).

Aliya, zekat hususunda da birtakım düşünceler beyan etmiştir. Namazın arkasından zekatın gelmesi bir gerekçeye, bütünlüğe işaret etmektedir. Nitekim, pekçok ayette birlikte geçmektedir. “Hem namazı kılın zekatı verin ve Peygamber’e itaat edin ki rahmete erdirilesiniz” (Kur’an, 24/ 56). Mekke zamanında zekat sadaka işlevinde devam etmişken Medine zamanında siyasi ve devletsel olma girişimleri neticesinde hukuki bir kaide ile bir hak olarak benimsenmiştir. Öyle ki Mekke’de ayetlerde sekiz yerde zekat geçmiş olmasına rağmen Medine’de yirmi iki kez ayetlerde zekat geçmiştir. Zekat, toplumdaki gelir çarpıklığının, ekonomik dengesizliğin bertaraf edilip, zengin elindeki malın bir kısmının fakir olan kardeşine verilmesidir, vakfedilmesidir, bağışlanmasıdır.

Bugün Avrupa ve Afrika kıtasındaki insanların durumları mukayese yapmaya girişildiğinde bunları izah etmeye, konuşmaya sayfalar yeterli gelmemektedir. Avrupalı’nın belki de günlük harcaması Afrikalı’nın aylık ihtiyacına denk gelmektedir. Elbette ki belki bir zorlama veya dayatma usulüne göre mi zekatın verilmesi gerektiği yoksa bunun insani bir kaideyle mi verilmesi gerektiği bir tartışma konusu olabilmektedir, fakat her ne durumda olursa olsun bu bir dengesizliği giderme aracı konumundadır. Aliya, bu açıdan namaz ve zekat ilişkisini bir düalizme tabi tutmuştur:

“Namaz manevi, zekat ise sosyal mahiyetlidir. Namaz insana, zekat ise insanlara yönelmiş bulunmaktadır. Namazın karakteri ferdi, zekatınki sosyaldır. Gayeleri de ayrıdır: Birininki öznel, öbürününki ise nesneldir. Namaz terbiye vasıtasıdır; zekat ise, düzenin bir parçasıdır, vs. Şahsi bir ibadet olan namaz ile onunla ahenk içinde bulunan ve sosyal bir davranış teşkil eden zekat arasında bir nevi birliğin bulunması hakkında hemen hemen bütün İslam otoriteleri hemfikirdirler. Bu hususta alimlerin çoğu zekat olmadan namazın da kıymetsiz olduğu iddiasına kadar ileri gitmişlerdir” (İzzetbegoviç, 2012: 273).

Zekat, görüleceği üzere bir çeşit vergi gibidir. Alınan bir malın bir bedel karşılığında alınması gibi kılınan namazın pekişmesi adına da zekat verilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Böylelikle, iman edip salih amellerde bulunup harmanlanmış bir birliktelik ve devamlılık bir formül gibi esas teşkil etmiştir.

Aliya'nın oruç ile ilgili de birtakım yorumları bulunmaktadır. Tarihin her döneminde insanlar bir şekilde açlık, yokluk ile karşı karşıya kalmıştır. Fakat bugün bakıldığında aslında Müslüman coğrafyasının Batı coğrafyasına oranla çok daha farklı bir konumda olduğu görülmektedir. Empati yapıldığında sıkıntılı durumdaki bir insanın yaşadığı sıkıntılar ve onun başına gelen durum idrak edilebilmektedir. Orucun ruh ve beden üzerine bu minvalde de tesirleri bulunmaktadır. Terbiye ve acı çekmek duygusu ve manası da içinde yer almaktadır.

”Oruç neden ibarettir? Oruç, bedenle ruh arasında doğrudan tecrübe edilen bir savaştır. Oruç tutarken beden acı çeker, talepte bulunur ve kendisine hizmet edilmez; öte yandan ruh bu acıyı denetlemektedir. Oruç, ruhun beden üzerindeki zaferidir; acı verici ve doğrudan tecrübe edilen bir zafer. Oruç bu şekilde tecrübe edilebilirse, sadece acı değil haz da verecektir” (İzzetbegoviç, 2015: 316).

İşte bu noktada Aliya, İslam'ın Ramazan ayı boyunca oruç tutma görevini, vazifesini yerine getirmekle birlikte, fakirlerin nasıl yaşamaya çalıştıklarını, aç olmak duygusunun nasıl bir duygu olduğunu ve tüm bunlar neticesinde insanların iyilikte yarışması gerektiğini bizlere ve tüm insanlığa gösterdiğine işaret kılmıştır. “İslam toplumu onu hiçbir zaman, her bireyin şahsi meselesi olarak görmedi ve bu farzın yerine getirilmemesine sert tepki gösterdi” (İzzetbegoviç, 2014: 36). Dolayısıyla, Aliya bu durumun gerçekliğine İslam ile ilgili görüşlerini böylece belirtmiştir.

Hac ise, dünya üzerindeki her ırktan, toplumdan, ülkeden, renkten insanın bir araya gelerek büyük bir toplantı gerçekleştirip Allah'ı ve Peygamber'i anma merasimi gibidir. Herkes tek bir gayede, tek bir hedefe kilitli bir şekilde ibadetini gerçekleştirmektedir. Böylece, tüm Müslümanlar bir araya gelip bir kaynaşma yoluna gidebilmektedir.

“Hac'da hakim olan manzara eşitliktir. Aynı elbise ve aynı düşünceleri taşıyan, ortadan kaldırılacak her türlü farklılıklardan kurtulmuş olarak milyonlarca insan, her zaman rüya ve gerçek arasında bulunduğunu düşündüğümüz, işte insanlık kardeşliği ve eşitliğinin tekrarı mümkün olmayan görüntüsü” (İzzetbegoviç, 2014: 37).

Tüm bunlar ışığında Kur'andaki ahlaki vecibeler ifade edilmiştir. Tüm bunlar “Müslümanım” diyen her bireyin esas görevleri arasında yer almaktadır. İslam, dini ve felsefi olarak birçok çalışmaya katkı sağlamıştır. Müslümanlar beş şartını yerine getirerek birçok sorgulama ve araştırma yaparak gelişimlerine katkı sağlamıştır.

“Kur'an'daki ahlaki görevlerle ilgili öğretici beş temel yükümlülüğü içermektedir: (1) inancı günlük olarak dile getirmek; (2) Mekke'ye dönerek, her 24 saatte beş vakit namaz kılmak; (3) yoksullara sadaka vermek; (4) Ramazan ayında oruç tutmak; ve (5) ömründe bir kez hacca gitmek. Bunlarla ve diğer dini görevlerle ilgili öğretim ve tartışmalar Müslüman öğretmenleri ahlaki yargı ve yükümlülüğün temellerini ve doğasını soruşturmaya sevk etti. Onların

nübüvveti incelemesi, insanın ruhsal fonksiyonlarının dikkate değer analizlerinin gelişmesine katkı sağladı” (Türkeri, 2008: 80).

Bununla birlikte, Aliya hadislerin sahihliği ve hadislerin ele alınış şekline eleştirilerde bulunmuştur. Hadisler, Peygamberin yaşayışından bizlere birer somut örnek şeklidir. Kur’an’ın en iyi hadislerle anlaşılabilir olması ve hadislerin sahihliği aslında Kur’an’ın sunduğu mesaja uygunlukla teyit edilebilmektedir. Aliya, ayrıca tasavvuf konusuna eğilmiştir. Tasavvufun Müslümanları pasifleştirdiği ve bir eylem, hareket olayından Müslümanları geri koyduğu görülmüştür. Kaldı ki Sufiler de Kur’an’daki tevhid inancına karşı bir şekilde türbelere, velilere, erenlere fazlasıyla bir kutsaliyet atfetmiştir. Bu durum Müslümanların hareket alanını ve bakışını daraltmıştır. Aliya bu konuyu eleştirmiştir:

“Türbelere ve velilere aşırı saygı şeklinde sufi uygulaması meşhurdur (mesela kitlelerin, meşhur sufi Ali Hucviri’nin (v.465/1072) mezarı önünde eğilmeleri). Sünnilik, teslim olmamışsa da tasavvufun önünde geri çekilmiştir. Öte yandan tasavvufun siyasi tiranlığa karşı bir protesto tarzı olarak işgördüğü de bir gerçektir. Ayrıca Afrika’da tarikatlar Avrupalı sömürge ordularının ilerleyişine karşı silahlı direniş göstermişlerdir. Bununla birlikte tasavvuf, aktif direnişten ziyade pasif bir direniştir” (İzzetbegoviç, 2015: 306-307).

Aliya, tasavvufu bir arınma ve mevcut kötü durumdan iyiye geçiş için bir yol, bir nevi pasif bir hareket olarak görmüştür. “Tasavvuf, bir çıkış yolu bulmak yerine, insanlara belli bazı kendi kendine telkin ve kendi kendinden geçme teknikleri öğretti” (İzzetbegoviç, 2015: 311).

Aliya, tüm bu durumlara, yanlışlara, problemlere sadece muhalefetlik etmemiş, sadece eleştirilerde bulunmamış, aynı zamanda bu durumlara ve problemlere çözümler sunmuştur. Aliya’yı diğerlerinden farklı kılan da belki de Müslüman bir lider, düşünür olarak eleştiri, sorgulama sözcüklerini yerinde, tutarlı

ve fiili olarak uygulanmış olmasıdır. Bunları yaparken gelecek eleştirilere ve tepkilere açık olmuştur. Bu yüzden baktığı konularda nesnelliği yani gerçekçiliği el üstünde tutarken öznelliği yani kişiselliği ise bir kenara koymuştur.

“XIII. yüzyılda İslam kültüründe tenkitçi düşüncenin sönmesi, her alanda inhitatın ve hızlı çöküşün başlangıcıyla çakıştı. Sonsuz tekrarlar ve skolastik derlemeler önaldı ve XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarına kadar süren tarihi bir kış uykusu dönemi başladı” (İzzetbegoviç, 2015: 325).

2.2. Müslüman Boşnaklar ve Aliya

Batı'nın ortasında İslamiyeti benimseyen, Hıristiyanlık içinde azınlık olan Müslüman topluluk olarak Boşnaklar varlıklarını bugüne kadar devam ettirmeyi başarmışlardır. Osmanlı'nın Bosna'yı fethinden itibaren etnik veya dini temeller öncelenmeden herkes inancında serbestçe yaşamaya devam etmiştir. Boşnakların büyük bir hareket ile tarihin önceki safhalarında yaşadıkları sıkıntılar, geçirdikleri baskıcı ortam ve dayatmacı yönetim sebebiyle İslamiyet'e geçişleri hızlanmıştır. Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet, bir nevi İnsan Hakları Beyannamesi olarak yayınlattığı fermanı ile herkesin inancında özgür olduğunu ifade etmiştir. Bugün hala bu ferman birçok özel ve resmi yerlerde bulunmaktadır.

Müslüman bir toplum olan Boşnaklar, inançları uğruna birçok mücadelede bulunmuşlardır. Aliya'nın da etkisiyle, üzerlerindeki ölü toprağı atmışlardır. Aliya ait olduğu topluluğa bir bilinç kazandırmıştır. Birlikte mücadelenin önemini, birlik olmanın kuvvetini ve topluluğun bireylikten çok daha tesirli olduğunun ehemmiyetini toplumuna kazandırmayı becerebilmiştir. Bu minvalde, Aliya şu görüşleri beyan etmiştir:

“Saf toplum ve saf topluluk ancak prensip olarak mevcuttur. Pratik hayatta her toplum, insanlardan meydana geldiğinden, topluluk özelliklerine sahip olur ve bu, ne kadar çok hakiki insan bulunursa, o kadar da çabuk olur. Böyle bir toplum saf toplum, ütopya olarak kalmaz, bilakis insani bir

boyut göstermeye başlar ve bir ölçüde topluluk olur”
(İzzetbegoviç, 2012: 233).

Bir olan ve beraber olan Müslüman Boşnaklar da toplum ve topluluk olma çabasını gerçekleştirmiştir. Aliya, Müslüman bir toplum olan Boşnakların eğitime, mücadeleye, adalete, eşitliğe çok önem vermelerini telkin etmiştir. Bu doğrultuda hayatlarını devam ettirmiş olan Boşnaklar da özgürlüklerine çok önem vermişlerdir. Aliya, Boşnakların bu yüzden gelenekselleşmiş, adet halini almış, kültürel değerlerin ön planda olduğu bir din yerine sorgulamalarla elde edilmiş İslamiyeti sahiplenmelerini arzu etmiştir. Kendi hayatında da komünist sistemin etkisiyle bir dönem inanç noktasında ikilem yaşamasına rağmen, Aliya’yı diğerlerinden ayıran özelliklerden olan sorgulayıcı ve eleştirici yapısı ve çok okuması sayesinde Aliya bir daha hiç tereddüt yaşamamak üzere inancını İslam’da sabit kılmıştır. Aliya, zamanında bu yüzden tabu halini almış, adeta bir ritüel olan İslami yaşantıyı ve imamları eleştirebilmiş ve bunların İslam’ın kendi içindeki engelleyici nitelikler olduğu kanısına varmıştır.

Aliya, Müslüman Boşnakların İslam’ın has özünü anlamalarını, buna göre yaşantılarını sürdürmelerini istemiştir. Müslümanlığı seçmiş olan Boşnaklar, Avrupa’nın ortasında, Doğu ve Batı’nın kesişim merkezinde hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bunun yolu da birliktelikten geçmektedir. “Eğer Müslüman başkalarının varlığını hissetmiyorsa, Müslüman toplumu başarılı olmamış demektir” (İzzetbegoviç, 2014: 52). Bu yüzden, Batı’nın ve Doğu’nun Aliya’nın mesajlarını kendilerine rehber edinmeleri gerekmektedir. İnsanlığı, insani kaideleri esas alan bir bakış açısıyla insanoğlu var olduğu sürede, dünya döndükçe bu kaideler temel varlığını devam ettirmiş olacaktır. Aliya, Bosna’da yaşanan savaş sürecindeki sıkıntılarda olsun, savaş sonrasında olsun, savaşa başlama safhasında olsun orta yolun, yani üçüncü yolun aslında İslam olduğunu anlatmıştır. Aliya’ya göre, Müslüman Boşnak kadınlar aile hayatını tertip etmiş, çocuk doğurmuş ve bunların eğitimini vermiş olmalıdır. Eğitime çok önem veren Aliya, Batı’nın hangi konularda önde olduğunu ve Doğu’nun neden geri kaldığını bizlere anlatmıştır. Bu konuda çözüm önerilerinde bulunmuştur.

Adaleti, eşitliği, özgürlüğü temel alarak Müslüman Boşnakların hayatlarını şekillendirmeleri gerekmektedir. Aliya, düşmana nefretle bakmayı da uygun görmemiştir.

“Toplumun ideal bir şekilde düzenlenmesi kahinlerinin toplumu ve menfaatlerini en yüksek kanun olarak ilan etmelerine karşı, Allah, en yüksek kanunun “insan” olmasını istiyor. Dünyanın bir imtihan yeri olabilmesi, insanın en yüksek değer olarak liyakatini gösterebilmesi için ona hürriyet vermiştir” (İzzetbegoviç, 2012: 236).

Bu yüzden, Müslümanlar sonu olan ve aralıksız olarak değişim gösteren bir dünyada, İslam’ın evrensel mesajını iletmek, mükemmel olanın İslam olduğunu ve Müslümanların da bu yüzden mükemmel olmadığını anlatmak için yeni yollar, tarzlar, araçlar bulmaları gerekmektedir. Bir kişi, bir başkasına karşılık beklemeksizin el uzatabilmelidir. İnsanlara adaletin ne olduğu sorulduğunda bu konuda herkes birbirinden farklı veya aynı olmak üzere pek çok yorumda bulunmaktadır. Fakat adalet kişinin kendi vicdanıdır. Müslümanlar, insanları tasnif ederken insani değerleri göz ardı etmemelidir. Müslüman Boşnaklar da bu konuda Aliya’nın söylemlerinden kendilerine pay biçmişlerdir: “İnsanların sınıfsal ayrımcılığa tabi tutulmaları, tıpkı ırki ve diğer türlü sebeplerden yapılan ayrımcılık gibi aynı derecede adaletsiz, ahlaki ve insani açıdan kabul edilemezdir” (İzzetbegoviç, 2014: 53). Bütün Müslümanların kardeş oldukları emrine riayet edilmesini tavsiye eden Aliya, Müslüman Boşnakların maddi ve manevi, siyasi ve dini olarak bir noktada buluşmalarını istemiştir. Bugün, Müslüman coğrafyasının içinde bulunduğu durum belli iken Aliya bu yüzden Müslüman Boşnaklara bu acı durumları örnek göstermiş ve Bosna’nın selameti için bir olmayı ve ilke edinmeyi öğütlemiştir.

Aliya, Batılı ve Gayr-i Müslim yazarların görüşlerine yer vererek Müslüman Boşnakların ve tüm Müslümanların ellerindeki dinin emrettiği birlikteliği unutmamalarını tavsiye etmiştir.

“John William Draper: Kur’an olağandışı tavsiye ve kurallarla doludur. Onun öyle bir kompozisyonu var ki, herhangi bir sayfasını çevirdiğimizde, hiçbir fark gözetmeksizin, bütün insanlar desteklemek zorundadırlar. Bu içerik, normal insanın hayatının bütün durumlarındaki ihtiyaçlarına uygun olan metinler, prensipler ve kurallar sunmaktadır” (İzzetbegoviç, 2014: 116).

İslam’ın Batılı yazarlar tarafından desteklenmesi aslında İslam’ın sadece Müslümanlar için değil aynı zamanda insanlığın selameti için de olduğunu göstermektedir. Aliya, tüm bunları Müslüman Boşnaklara anlatmış ve bunların dikkate alınmasını tavsiye etmiştir.

Aliya, Balkanlardaki Müslümanların temsilcisi gibi aslında hem bölgesel hem de evrensel manada tüm Müslümanlara çağrıda bulunmuş bir şahsiyettir. Terbiyesi, dik duruşu, cesareti, entelektüel kişiliği, insani yapısı ile Müslüman Boşnaklar için bir örnek timsalidir. Her ne koşulda olursa olsun çatışmacı, savaşçı ve kavgacı bir kişilik olmamıştır. Zulmü, adaletsizliği, hesap sormayı, teslim olmayı, köle olmayı kesinlikle kabul etmeyen Aliya, uzlaşmacı, bütünleştirici, barışçı bir söyleme sahip olmuştur.

Aliya, çocukları çok sevmiş, onlarla anlayacakları dilden konuşmasını da bilmıştır. Aliya, halkın içinde gezindiği bir sıra çocuklarla konuşmuş, şakalaşmış, onlara sorular sormuştur. Bu acıların birgün elbet biteceğini, kin tohumları ekmenin uygun bir şey olmadığını anlatmış, İslamiyet’i ve tarihi düzgün bir şekilde öğrenip bunları insanlara anlatmalarını istemiştir. Nitekim, çocuklarla yaşadığı bir anısını şöyle zikretmiştir:

“Edin isimli bir çocuk Aliya’ya “Ben asker olacağım ve Sırları öldüreceğim” deyince Aliya şaşırıp ve çocuğu yanına çağırıp. Onu sevdi ve neden böyle konuştuğunu sordu. Çocuk büyük bir kinle ve yüksek sesle anlatmaya başladı: “Ben Gorajde’den canını kurtarmak için kaçan ailelerin çocuklarından biriyim. Köylerimizi bastılar, ev ve camileri

ateşe verdiler. Kaçamayanları kurşuna dizdiler, bazılarını camiye toplayıp yaktılar. Ben her şeyi gözlerimle gördüm. Benim babam o günden beri kayıp. Öldürdüler mi, hayatta mı bilmiyoruz. Ağabeyimle ablamı öldürdüler, evimizi yaktılar. Annemle mültecilerin kaldığı çadırlarda yaşıyorum. Ben arkadaşlarıma yaşadıklarını, onlar da bana kendi yaşadıklarını anlattılar. Çok acılar çektik, çekiyoruz. Ben ve arkadaşlarım bunları unutamayız. Bakın, bu arkadaş Srebrenica'dan kaçan bir ailenin çocuğu, bu Foça'dan. Her birimiz Bosna'nın çeşitli yerlerinde aynı acıları yaşayan çocuklarız. Her birimiz en yakınlarımızı kaybettik. Bakın duyuyorsunuz değil mi? Sırp Çetnikler bizi bombalıyorlar. Bizi buralardan kovmak istiyorlar. Onun için biz arkadaşlarımızla karar verdik. Asker olacağız ve bu hainlerden hesap soracağız, onları öldüreceğiz” (Koçak, 2013: 221-222).

Görüldüğü gibi Müslüman Boşnakların bu yüzden uyanık olmaları ve yaşananları unutmaması gerekmektedir. Aliya, bu konuda yaşananları bildiği için, dinlediği için bu tarz yaşantıları gittiği konferanslarda, toplantılarda dile getirmiştir. Kurşunların da aslında renginin olduğunun anlaşıldığı bir dünyada Müslüman bir toplum olan Boşnakların, intikam duyguları ile hareket etmek yerine, sağduyulu olup geçmişini unutmadan ama geçmişten de ders alarak yeniden bir toplum inşa etme sürecine Aliya'nın işaret ettiği minvalde girişmeleri gerekmektedir. Aliya, kora kor, dişe diş diyerek masum bir cana kıyılmasına karşı çıkmış, itidalli davranmış, Müslüman olarak düşmanlardan farklı olunması gerektiğini ve inanç gereği tutulan tavırda adaletsiz davranılmaması gerektiğini dile getirmiştir. Çünkü Müslüman kişi kendinden emin olunan kişi olmuştur.

“Bakın çocuklar, biz de geçmişte çok acılar çektik. Sizinle birlikte de hala çekiyoruz. Ama tüm Sırp ve Hırvatlar'ı düşman göremeyiz. Bu yapılanların yanlış olduğunu kabul edip bizimle aynı düşüncede olan Sırp ve

Hırvatlar olduğunu unutmayın. Bu savaş bitecek, Bosna bölünmeyecek ve biz yeniden bir arada yaşamaya devam edeceğiz. Kin ve düşmanlık gütmeyeceğiz, ama bize yapılanları da asla unutmayacağız. Bazılarının yaptığı gibi biz barbar olmayacağız. Babalarının yaptığı ihanetin bedelini çocuklarına mal etmeyeceğiz. Eğer siz dininizi, kültür ve tarihinizi öğrenir ve bu değerleri yaşarsanız Sırp ve Hırvatlar'ın çocuklarına da çok şey öğretmiş olacaksınız. Babalarının yaptığı yanlışları ve o yaşadığınız, gördüğünüz olayları anlatırsanız o çocuklar da bu olayları kabul etmeyecek ve size hak vereceklerdir. Onları bilgilendirirseniz, sizden özür dileycekler ve babalarının yaptıklarından hep utanacaklardır. Ama siz yaşadıklarınızı anlatmaz ve kendilerine düşman gözüyle bakıp saldırır veya sürekli dışlarsanız onlar da babalarının yaptıklarının doğru olduğunu düşünmeye başlarlar; işte o zaman siz kaybedersiniz. Bizim dinimiz sevgi ve barış dinidir. Biz de bu kutsal dinin mensupları olarak bize yakışanı yapacağız” (Koçak, 2013: 222).

Aliya yaşadığı bu olayı anlatarak aslında Müslüman Boşnaklara, geçmişi asla unutmamalarını, geçmişte de yaşamamalarını, öfkeyle kalkıp zararla oturmamalarını, düşman dahi olsa adaletten ayrılmamalarını, nefret duygularıyla hareket edip öfke tohumları ekmemelerini, mücadeleye ve çalışmaya devam etmelerini öğütlemiştir. Yaşanan acıları unutmak zordur ve izleriyle beraber hayata tutunmak da o derece acıdır; fakat Müslüman birinin suçsuz birini haksız yere öldürmenin çok büyük günah olduğunu unutmaması gerekmektedir.

Yeni nesilin nasıl yetiştirilmesi gerektiğinin ipuçlarını gösteren Aliya, genç nesile ve özellikle çocuklara çok önem vermiştir. Savaş zamanı Türkiye'ye gönderdikleri çocukların ileride neden onları göndermiş olduğunu anlamış olacağını söyleyen Aliya, geleceğin gençlerde olduğunun idrakına sahip, ileriye gören, ufku geniş bir devlet adamı, bir önder ve entelektüeldir.

“Arkadaşlar, çok zor bir süreçten geçtik. Osmanlılar’dan sonra inanç ve kültürümüzden dolayı Sırp ve Hırvatlar tarafından sürekli horlandık ve dışlandık. Bu son savaşta çok şey kaybettik, ama kendi kültür ve inanç değerlerimizle yeniden var olmayı başardık. Bu tarihi fırsatı değerlendirmek için halkımıza öncülük etmek üzere bu yola çıktık. Bu yolda yorulmak, bıkmak ve gevşemek bana göre ihanettir. Adımlarımızı, üzerimizdeki mesuliyetin şuuru ile atmalı ve yeni nesillere Müslüman Boşnak olduklarının şuurunu vermeliyiz” (Koçak, 2013: 226).

Yeni nesilin, bu şuurla hareket etmesini, Müslüman bir toplum olarak Boşnakların bunu unutmamasını arzu etmiştir. Aliya, Müslüman bir toplum olarak Boşnakların bir neferi olarak gördüğü kendisinin birgün edebiyete gideceğinin, bu durumun bir bayrak yarışı olduğunun farkında olmuştur. Bu yüzden olayı sadece Aliya kimliği altında tutmamış, bir toplum olarak Müslüman Boşnakların varlığını devam ettirmeleri ve mevcudiyetini korumaları, bunun için mücadele etmeleri gerekliliğini dillendirmiştir.

“Milletçe önümüzde daha uzun bir yol vardır. Bireyler ölür, halklar yaşar. Mücadeleler bana bağlı değildir. Önemli olan da budur. Şu anda sancağı binlerce insan taşıyor. Bunu sürdüreceklerdir. Ben sadece bana düşeni yapmaya çalışıyorum. Kısacası dava ve mücadele kişilerle kaim değildir. Bayrağı taşıyacak bugün binlerce kişi olduğunu görüyor ve mutlu oluyorum. Ben birikim ve tecrübelerimle onlara destek olacağım, benden sonra bu bayrağı taşıyacak kardeşlerimin bu birikiminden faydalanacağına inanıyorum” (Koçak, 2013: 223).

2.3. Aliya ve Müslüman Topluların Bilinçlenmesi

Aliya Müslümanların geri kalması sebeplerini araştırmış, sorgulamış, mevcut durumu tahlil etmiş ve nihayetinde pasifliği kabul etmeyerek aktif bir düşünür ve

lider olarak tüm bu durumlara eleştiriler ve çözümler getirmek için çabalamıştır. Vermiş olduğu bu mücadele haddizatında tüm Müslüman coğrafyaya bir ders, bir uyarı ve bir çözüm alternatifidir. Tüm Müslümanlara tek ve baki yolun aslında İslami kurallara itaatle ve bunları tatbik etmekle ulaşılabileceğinin altını çizmiştir. Bugün hala Müslüman coğrafyasına bakıldığında pek çok ülkenin Batı'nın gerek teknolojik gerek ilmi gerekse siyasi bağlamda bir bağımlılığının ve tekamülünün altında kaldığı görülmektedir.

“Seni yaratan Rabbinin adıyla oku” (Kur’an, 96/ 1). Tüm Müslümanlar için indirilen ilk ayette de var olduğu gibi, okumanın, araştırmanın neticesinde Müslümanların bilinçlenme yoluna gitmesi gerekmektedir. Öğrenme, beşikten mezara kadar esasen devam etmektedir. Eldeki değerlerin farkında olunmasının önemine işaret eden Aliya öğrenme hususunda şunu beyan etmiştir:

“Öyleyse öğrenme soylu bir tefekkürdür. Allah’ın dünyadaki işaretlerini okumaya çalışmaktır. İslam kültürünün hem geçmişteki hem de gelecekteki özelliği budur. Bizim baktığımız dünya salt tabiat değil, Allah tarafından yaratılmış bir sanat eseridir. Özellikle İslam dünyasının uçlarındaki İslam kültürüne yapılan bunca saldırıya, bilimsel, teknik ve teknolojik medeniyetimizin durgunluğuna rağmen bu bakış aslında hiç kaybedilmemiştir” (İzzetbegoviç, 2003: 375).

Mevzu bahis olduğu üzere, Müslümanlar Batılı bir fikri, ilmi ya tamamen kabul etmişler ya da tamamen reddetmişlerdir. Bu iki durum esasen aşırıktan kaynaklanmaktadır. Batı ile bir nevi ilişki içinde, işbirliği içinde hareket edilip dünyadan soyutlanmayarak, öz kimlik ve benlik ötelemesine gidilmeden bilgi nerede olursa olsun onu almak için çaba gösterilmesi ve öz inanç değerlerine göre yoğurulması gerekmektedir. Kaldı ki güçsüzlüğe, ezikliğe, ezilmişliğe, cahilliğe karşı topyekun, tek bir vücut halinde mücadele edilmesi gerekmektedir.

“Bakmak bilime atılan ilk gerçek adımdır. Nitekim “Yarının Medeniyeti” adlı eserinde Jean Fourastie şöyle yazar: “Tabiatı, toplumu, insanları seyretmek, Batı’daki

çocukların temel eğitiminin ilk basamağıdır (...). Dış dünyaya duyulan bu ilgi, dışındaki dünyadan içindeki dünyaya dönen Brahman filozofunun yaptığığının tam tersidir” (İzzetbegoviç, 2003: 373).

Bu minvalde, eğitimin birçok şeyin temelini teşkil ettiği görülmektedir. Batı’daki okur-yazar oranıyla İslam coğrafyasındaki oran kıyaslandığında hala çok gerilerde olduğu görülmektedir. Batı’nın deneysel, pratiksel düşüncesi alınıp kendi değer düzegecinden geçirilmesini, günümüzde fazlasıyla vuku bulan beyin göçünün de Batı’ya kaymasını engellemek gerekmektedir. Ayrıca, eğitime ayrılan bütçeler artırılarak geri kalmış Doğulu imajı eğitime açık bir Doğulu imajının yerini alması hedefi konulması gerekmektedir. İslam’ın farklılığının bu açıdan her alanda hissettirilmesi gerekmektedir. İslamiyet sadece bir din olmaktan ziyade aynı zamanda bir yaşayış biçimidir, hayat tarzıdır. “İslam, Hz. İsa’dan Hz. Muhammed’e doğru ilerleme demektir” (İzzetbegoviç, 2012: 263). Bununla beraber, Aliya, din yorumunda şunları bildirmiştir:

“Hayatı sadece din ve dua ile değil, aynı zamanda çalışma ve bilimle tanzim etmek gerektiğine inanan, dünya tasavvurunda ibadethane ile fabrikanın yan yana olması gerektiğine izin vermekle kalmayıp talep eden, insanları sadece terbiye etmek değil aynı zamanda onların dünyadaki hayatını kolaylaştırmak gerektiğini düşünen ve bu iki hedefin birbirine kurban edilmesi için hiçbir sebebin bulunmadığı fikrinde olan kimse, o İslam’a aittir” (İzzetbegoviç, 2014: 47).

İslami olarak bilinçli olmak, bunun için işlerde bulunmak gerekmektedir. İslam, kötülüğe, zulme, zalimliğe karşı mücadeleyi emrederken aynı zamanda Allah’a teslimiyeti ve iyilik yapmayı emretmiştir. Dolayısıyla, bu durum bir açıdan düalist bir hadiseyle karşı karşıya kalmak demektir. Fakat bir minvalde bu konuya bakıldığında yanlışa düşülmesi mümkündür. Çünkü İslamiyet’e göre kişi hem bu dünyaya hem de öbür dünyaya taliptir. Zorluğun yanında kolaylığın da olduğu İslam coğrafyası, Moğol istilaları, kendi iç işlerindeki karışıklıklar, yasaklanan şeyleri yapma, emirlere itaat etmeme gibi pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır.

“Müslümanlar hiçbir yerde tahribat yapmadılar; onlar buldukları bilgi ve becerileri benimseyip zenginleştirdiler ve daha sonrakilere naklettiler” (İzzetbegoviç, 2014: 20). Bu açıdan, İslam esasen Kur’an, hadis ve sünnet başta olmak üzere birçok kaynağı temel alıp evrensel mesajlar iletmiş, bu mesajların içini doldurmuş ve medeniyetler kurmuş bir yaşayış tarzının tamamıdır. Bu sebepten, hakkaniyet ve eşitlik düsturu ile hareket edilerek bir kişi veya kurum için ayrıcalık gözetilmemeli, can teslim edilmemeli veya feda edilmemelidir. Gaye tektir. O da Allah içindir. Dolayısıyla mesaj da açıktır: “Alternatif apaçıktır, ya İslami yenilenmeye doğru hareket veya pasiflik ve gerileme. Müslüman halklar için üçüncü ihtimal yoktur” (İzzetbegoviç, 2014: 20).

İslami açıdan silkilene adına çıkılan bu yolda muhafazakar ve modernist olmak üzere iki kesim ortaya çıkmış ve bunlar kendilerine göre fikirlerde bulunmuştur. Bilindiği ve görüldüğü üzere muhafazakar kesim kurtuluşun ve mevcut durumdan daha iyiye gidişin yolunu tarihi kaynakları, eski tarzı ve eskiyi temel alarak hareket etmekte bulmuştur. Yani, temel İslami geçmiştir.

“Bilindiği üzere İslam sadece insanları terbiye etmekle kalmaz, dünyaya nizam da verir. İslami yenilenme önündeki engel muhafazakarlık ve modernistliktir. Muhafazakarlar eski reçeteleri, modernistler ise kendilerine ait olmayan önerileri dillendirirler: Birinciler İslam’ı geçmişe çekmekte, ikinciler ise ona yabancı bir gelecek hazırlamaktadırlar” (Baykan, 2016: 29).

Aliya’nın da işaret ettiği hocaların, şeyhlerin, dervişlerin aslında yönlendirici ve hakim güç olduğu bir tür sınıf bulunmaktadır. Bu sınıf düşünce olarak eskiyi temel almaktadır. “Kur’an ve İslam, sadece hocalara bırakılamayacak kadar önemlidir” (İzzetbegoviç, 2015: 311). Dolayısıyla, göreceli olmasına karşın, Aliya’nın zaman zaman eleştirdiği bu sınıf yeniliğe, yenilenmeye, bilinçlenmeye karşı durarak iyi niyetli de olsa bir şekilde İslam’a zarar vermiştir.

“Tarihe baktığımızda bu sınıfın var olan rejimlerle sürekli işbirliği içinde olduğunu görürüz. Bu ise birtakım

yanlış sonuçların doğmasına ve gelişmesine neden olmuştur. Çünkü ilmiye sınıfının halka yön gösteren ve yönetimi uyaran bir yerde olması gerekir” (Öz, 2017: 52).

Modernist grup ise çözümü ve kurtuluşu Avrupalı ve yerli olmayan bir yolda bulmuştur. Yani, temel, öze ait olmayan ve yabancı bir gelecektir. Modernistler muhafazakarların sunduğu birçok şeye karşı çıkmış, muhafazakarların sunduklarının tersini savunmuş ve Avrupalı bir tarzın benimsenmesini ilke edinmişlerdir. “İslam’ı hocalar ve muhafazakarlar üzerinden tanıtip başkalarını da buna inandıran modernistler, dine ilişkin her şeye cephe almaktadırlar” (Baykan, 2016: 31). Dolayısıyla, göreceli olmasına karşın, bu grup, ahlaki ve İslami temelden kaynakla birlikte, İslam’ın içinde bulunduğu durumun Batı’nın kültürünü ve yaşamını esas alarak değiştirilebileceği fikrine kapılmıştır. Bu hususta her iki grubun fikrini tamamen kabullenmeyen ve her iki grubun görüşüne ilaveler yapan Aliya şunu ifade etmiştir: “Modernistlere sürekli dinin önemi hatırlatılmalı. Muhafazakarlara da bilimin önemi. Karşılıklı tezat ve yalanlama aldatıcıdır” (İzzetbegoviç, 2015: 310). Milliyetçilik ve laiklik hususunda yaşananlar Batılı değerlerin Doğulu değerler üzerine yabancı olan bir hareket olmuştur. Muhafazakar kanat ile modernist kanatın burada da karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Süregelen bu durum günümüzde hala birçok yerde varlığını devam ettirmekte ve bu ikili tartışma grupları bu konuda fikirlerini beyan etmektedir. “Fakat Batı için ilerleme ve hukukun üstünlüğü olarak ifade edilen şeyler, İslam dünyasında doğal olmayan ve hiçbir yapıcı değişiklik üretemeyen bir süreci temsil etmekteydi” (İzzetbegoviç, 2014: 37). Bu açıdan, İslami yenilenme çok ayaklı bir durumu teşkil etmektedir.

“Aliya, bütün bu açıklamaları İslami yenilenme çabası ile siyasi bir hareket/parti arasındaki farkı açık seçik ortaya koymak için yapar; birisi insanı ahlaki olarak yüceltmeyi amaç edinen bir program iken diğeri ahlaki bir amaç gütmeyen daha çok maddi fırsatı önceleyen bir harekettir” (Baykan, 2016: 134).

İslam coğrafyasındaki bu sıkıntılar, bozukluklar, tembellik, İslami olmayan gelenekler ve görenekler, bir gruba münhazır olma durumu yenilenmenin ve öze dönmenin önündeki engellerden olmuştur. İslam'ın, sosyal ve dini bir bütünlüğün siyasi olarak devamıyla gücüne güç katarak yola devam etmesi gerekmektedir. Bunun için aslında kendi içinde, benliğinde bir arınmaya, katarsise uğraması gerekmektedir. “Dünyadaki her güç ahlaki güç olarak başlar. Her yenilgi ahlaki tökezleme olarak başlar. Gerçekleşmesi istenen her neyse ilk evvela insanların ruhlarında (nefislerinde) gerçekleşmek zorundadır” (İzzetbegoviç, 2014: 69-70). Özetle, bir toplumun, dinin, ülkenin yenilenmesi, bilinçlenmesi, reform gerçekleştirmesi kişinin birey olarak öncelikle kendinden bu harekete başlaması gerekmektedir. Kişinin kendi hayatından başlayarak çevresine, toplumuna ve ülkesine bu durumu sirayet ettirmeyi başararak bir yenilik hareketinin kaynağı olmayı başarabilmesi mümkün görünmektedir.

Gençliğin içinde bulunduğu ve aldığı eğitim hususunda eleştirilerde ve tespitlerde bulunan Aliya, gençliğin eğitiminde hep pasif olan ve kibar olan tarafın ağırlıklı olarak baskın olan taraftan bir şekilde yönlendirildiğinden yakınmıştır:

“Aslında, asırlardır, birinci kaynaktan gelen İslami fikirlerinin anlaşılmasının neticesi olarak biz, gençliğimizi yanlış eğitiyoruz. Düşmanın eğitimi, sert ve pervasız, Müslüman ülkeleri teker teker işgal ederken biz gençliğimize nazik olmasını, “sineğe bile kötülük düşünmemesini”, kaderine boyun eğmesini, “her türlü iktidar Allah'tan olduğuna göre” her türlü iktidara itaat içinde olmasını öğretiyoruz” (İzzetbegoviç, 2014: 126).

Yani, aslında günümüzde birçok ülkede görülen bu körü körüne itaat, pasifliği teşvik eden terbiye, pratikten uzak eğitim yöntemleri, alışlagelmiş olan kültür ve gelenek etkileri idare etme değil idare edilme hususunu baz almış gibi görünmektedir. Öyle ki, bugün hala birçok yerde işgal altında olan Müslüman topraklarında gençler ve toplum yabancılara ve onların zulmüne karşı herhangi bir tepki, direnç, karşı gelme reaksiyonlarında bulunamamakta veya yeterli gelmemektedir. Kaldı ki tepki vermeleri kadar doğal bir şey bulunmamaktadır.

Ayrıca, teslimiyet sonsuz kudret sahibi olan Allah'a aittir. "Rabbi ona, "teslim ol" emrini verince o, "Alemlerin Rabbine teslim oldum" dedi" (Kur'an, 2/ 131). Bu yüzden, tevazu, teslimiyet, merhamet kelimelerinin yerini aslında onur, cesaret ve adalet kelimelerinin alması gerekmektedir. Çünkü günümüz Müslümanları şekilci ve uyuşturulmuş bir şekilde yaşama devam etmektedir. Fakat ruhi ve kalbi teslimiyet ise arka plana bırakılmıştır.

Aliya, bu konuda milliyetçiliğin İslam ülkelerini vurduğunu, parçaladığını dile getirirken, Müslümanların tek tek bölündüğünü ve birliklerinin, dirliklerinin dağılarak güçlerinin tükendiğinin altını çizmiştir. Beş elin parmaklarının bir yumruk halinde bir güç olması ve her bir parmağın ayrılarak bir güç olmasının eşdeğer olmaması örnek gösterilebilmektedir. Bu açıdan Panislamizm düşüncesi önemlidir. Osmanlı Devleti'nin duraklama, dağılma, parçalanma dönemlerinde aslında uygulamaya çalıştığı fakat verimli olamadığı bir yöntem örnek verilebilmektedir. Nitekim, Aliya şunu zikretmiştir:

"Her Müslüman ülkenin önünde bulunan alternatif açıktır, ya diğer Müslüman ülkelerle birlik içinde ayakta kalmayı, ilerlemeyi ve her meseleyle başa çıkacak gücü garanti edecekler veya her geçen gün içinde daha fazla gerileyecek ve zengin yabancılara bağımlılık içine düşeceklerdir" (İzzetbegoviç, 2014: 87-88).

Aliya, kadının İslam toplumlarındaki yerine dair görüşlerde bulunmuştur. Bugün birçok İslam ülkesine bakıldığı zaman şeriatın her yerde farklı cereyan ettiğine şahit olunmaktadır. Bu yönetsel farklılıkların sebepleri arasında kültürü, geleneği, ahlak seviyesini, eğitim seviyesini göstermek mümkündür. Öyle ki bazı toplumlarda gelenek ve görenek dini kaidelerin önüne geçmiştir. Aliya, bu hususta şu tavsiyelerde bulunmuştur:

"İslam dünyası batıdan, çalışma ve organizasyon anlayışını, bilimsel çalışma metodu ve tekniğini almalıdır, fakat iç hayat, hayat felsefesi, ahlaki anlayış ve aile hayatı ile alakalı Avrupa örnek teşkil etmemektedir. Bazı durumlarda

Avrupalı hayat tarzı, nasıl yaşanmaması gerektiğinin örneğidir” (İzzetbegoviç, 2014: 54).

Aliya, kadın ve erkek olarak eşitliği aile içindeki görevlerde bir tutmamış, fakat değer ve sorumluluk minvalinde ise eşit tutmuştur. Kadın her şeyden önce bir annedir ve nesillerin devamını sağlamaktadır. Fakat birçok Avrupa ülkesinde de görüleceği gibi kadınlar ucuz iş gücü olarak iş hayatına atılarak annelik görevi arka plana atılmış ve annelik onuru zedelenmiştir. Yani, ya annelik ya da işçilik vasıfları sunulmuştur. Bu minvalde, Aliya tavsiyesine devam etmiştir:

“Müslüman kadın yeni nesli doğurmalı, yetiştirmeli ve ona, İslam ve geleceğe olan imanı vermelidir. O, ancak eğitilmiş ve yetiştirilmiş olursa eğitebilir ve yetiştirebilecektir. İslami yeniden doğuşun Müslüman kadın için yapacağı kadar, Müslüman kadın da yeniden doğuş için o kadar ve daha fazlasını yapacaktır” (İzzetbegoviç, 2014: 59).

2.4. İslamı Yeniden Yorumlama

20.yüzyılın tarihe mal olmuş olduğu birtakım olaylardan ve yüzyılın içinde cereyan eden olaylardan bir açıdan Aliya sayesinde, tarihe olan tanıklığı, olayları yaşayıp geçirmişliği sayesinde haberdar olunmaktadır. Aliya hakkında birtakım fikirler elde edinmek için, düşünce dünyasının oluşumunun kaynaklarının izini sürebilmek için aslında yaşadığı dönemin sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik koşullarına da göz atmak gerekmektedir. Bu açıdan, Aliya'nın düşünce dünyasının oluşumunda aslında dönemlere de tanıklık edinilmiş olunmaktadır.

Aliya, Yugoslavya'nın içinde bulunduğu mevcut koşullardan çıkmaza girilen bir noktadan kurtuluş için çözümler üretmiş, bunu hedeflemiş ve bu gayeyle birçok okumalar, incelemeler, konuşmalar tertip etmiş olan Genç Müslümanlar Teşkilatı'na üye olarak siyasi ve düşünce dünyasının ilk adımlarını atmıştır. Genç Müslümanlar, birçok yabancı dili bilen ve her türden kitap okuyan kişilerden oluşmuştur. Referans kaynağı olarak İslamı ve Kur'an'ı kabul etmiş olan Aliya şu gerçeği vurgulamıştır:

“Kur’an realist, hemen hemen anti-heroik bir kitaptır. Onu tatbik edecek insan olmadan, İslam anlaşılmaz, hatta kelimenin hakiki manasında mevcut da olmaz. Platon’un İdealar’ı, Leibniz’in Monad’ları ve Hıristiyanlıkta melekler esasen aynı hususa; zamandışı, mükemmel, mutlak ve hareketsiz bir aleme delalet etmektedir. Bu alemi İslam idealize etmez” (İzzetbegoviç, 2012: 257).

Temel kaynağı Kur’an olmakla birlikte, dinde bilimi, siyasette ahlakı bir arada tutmuşlardır. Bu yüzden de istişare geleneğinden kopmamışlardır. Aliya, Bosna’nın garantisi ve İslam coğrafyasının da bir güneşi olarak çözümün İslami kaidelere tutunarak ve yenilenecek elde edileceğini düşünmüştür. Aliya, bu teşkilatta bulunduğu süre içerisinde hapis hayatı geçirmiştir ve bu süre içinde kendisine fikri anlamda çok katkısı olmuş birçok okumada bulunmuştur. “Ben bu şekilde Dostoyevski’nin ve Tolstoy’un külliyyatını, Kant’ın eserlerinin de neredeyse tamamını okudum. 19 yaşında Saf Aklın Eleştirisi’ni okudum. Kitabın beni çok etkileyen bölümlerini hala hatırlarım” (İzzetbegoviç, 2003: 338).

Aliya, kendisini tanımlarken ve ifade ederken düşüncesinin oluşumunun temel dayanağını vermiştir. Aslında, kendisini duygu ve ruhi mealde bir Doğulu olarak görmüş, fikri mealde de bir Batılı olarak görmüştür, adlandırmıştır. Nitekim, yaşadığı coğrafya itibariyle kendisi aslında Doğu ve Batı arasında bir coğrafyada, ülkede, kültürde yetişmiş bir kişiliktir. Aliya, bu zuhurda faşizm, krallık, demokrasi gibi birden fazla siyasi sistemle karşılaşmış, Sırp, Hırvat, Boşnak gibi birden fazla etnik grupla birlikte yaşamış ve Hırvatistan, Sırbistan, Bosna Hersek gibi birden fazla ülkenin oluştuğu coğrafyada bulunmuş bir lider, düşünür ve devlet adamıdır. Aliya, yaşadığı siyasi ve düşünce suçlarından ceza aldığı zamanda bile ilke edindiği değerlerden tavizler vermemiş, kendisinin özür dilemesi karşılığında serbest kalacağı teminatına rağmen bunu kabul etmemiştir. İslami fikirlerini korumaya özen göstermiş ve ondan sonraki yaşamında da ilkelerine bağlılığına devam etmiştir. Sosyalist Doğu ve kapitalist Batı arasında sıkışıp kalınan bir zamanda tek bir tarafa bağlanmayı yanlış gören Aliya, aslında hep bir üçüncü yolun, yeni ve kalıcı bir çözümün olduğunu ve bunun da İslami kaidelerden geçtiğini ifade etmiştir. Bu

açından bakıldığında Aliya, adalet, özgürlük, eşitlik, kültür, medeniyet, barış gibi değerler üzerinde düşünmüş ve bunları yaparken eleştirel, düşünsel, sorgusal bir tutum içine girmiştir. Böylece, siyasi ve entelektüel bir hayatının oluşmasına katkılarda bulunmuştur.

Aliya, düalist bir bakış açısının örneklerini eserlerinde ifade etmiştir. Ruh ve beden ikileminin olduğu Descartes'e kadar giden bu düalist bakışa Batı'nın bu hususta yaşadığı sorunların kaynağı olarak eleştiriler getirmiştir.

“Biz, bu anlamda, Aliya İzzetbegoviç'in düşüncesini düşünmeye başladığımızda göreceğiz ki, onun düşüncesi, siyasetle bağlantılı ahlaki meselelerin tartışıldığı bir düşünce değil, insanın varlığı ile ilgili meseleleri ele alan hakiki bir düşünme tarzı, düşünme şeklidir” (Görgün, 2008: 59).

Aliya, ifade edildiği üzere içinde bulunduğu yüzyıldaki siyasi ve toplumsal sistem ile ilgili analizlerde, eleştirilerde bulunmuştur. Bu minvalde, sadece ikili bir dünyanın olmadığını, Müslümanlar için üçüncü bir yolun var olduğunu ve bunun da İslam'a bağlılıkla olabileceğinin altını çizmiştir. Bu bağlamda Aliya karşılaştırma yoluna gitmiştir:

“İncil'de, Allah'tan baba olarak söz edilmektedir. Kur'an'da ise Allah Rabb'dır. İncil'de Allah sevilir, Kur'an'da ise Allah'a her şeyden evvel tapınılır, O'ndan korkulur. Hıristiyan Tanrı anlayışındaki bu hususiyet, sonradan eski tektanrıcılığa halel getiren tasavvurlara dönmüştür (teslis, tanrı anası kültü, azizler kültü vs.). Böyle bir gelişme İslam'da mümkün değildir. Geçirdiği tarihi buhranlara rağmen İslam bugüne kadar “en açık tektanrılı din” (Le Bon) olarak kalmıştır” (İzzetbegoviç, 2012: 258).

Nitekim, Aliya, daha öncelerde ifade edilen dünya görüşlerini dini, materyalist, İslami olarak üçe indirgemiş ve materyalist ve dini görüşün insanı etki altına alıp dengede tutmasına çözüm olarak İslami kaideleri sunmuştur. “Materyalistler İslam'ı her zaman sadece din ve mistik olarak (“sağ” temayül);

Hıristiyanlar ise sosyal ve siyasi bir hareket (“sol” temayül) olarak görecektirler” (İzzetbegoviç, 2012: 21). Aliya’ya göre, ifade ettiği gibi, aslında hayat bunlardan çok daha fazlasıdır. Bunlar hayatın manasını tarif etmede yetersiz kalmaktadır.

Aliya’ya göre, ahlak, vazife ve menfaat ilişkisi birbiriyle bağlantılı ve ilişkilidir. İyilik, güzellik ve kötülük esasında kişinin özünden kaynaklanmaktadır. Bir kişiye birisinin cebir ve şiddet kullanarak aslında bu özünü, tabiatını değiştirmesi mümkün değildir. Bu açıdan bir kişinin cebir, baskı veya şiddetle özü değil, aslında sadece davranışsal yönleri değiştirilmektedir. Bu açıdan, menfaat ve vazife arasında birbirine karşıt yönler bulunmaktadır. Vazifede bir menfaat yoktur. Ahlakın ise rasyonel olarak tanımlanıp izah edilmesi mümkün değildir. Çünkü bu mantıksal bir çerçeveye oturtulamamaktadır. Bu açıdan Aliya bu konuyla ilgili olarak gerek ilmen gerekse dinen örneklemelerde bulunmaktan geri kalmamıştır.

“Tabii olmayan ölüm, sun’i tohumlama, kısırlaştırma, organ nakli, kürtaj ve benzeri meseleler sadece teknik bakımdan ilmi meselelerdir. Bunların tatbiki ise, ahlaki bir meseledir ve dolayısıyla ilim onu çözemez. İnsanları hayvan muamelesine tabi tutmağa matuf plan, bize hem iğrenç hem de gülünç görünmektedir ve haysiyetimize ağır bir şekilde dokunmaktadır”. Sun’i tohumlama ve veteriner tıbbından devralınmıştır. Burada hümanizmle biyolojizm, ferdiyetçilikle materyalizm arasında bir nevi çatışma mevzubahistir” (İzzetbegoviç, 2012: 173).

Görüldüğü üzere, Aliya duruma insancıl bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. İnsancıl bakış açısı da insanoğlunun değerinin insan olarak dikkate alınıp teyit edilmesi gibidir. Yani, bir nevi kişinin özgürlüğünün ve insan olmasının unutulmamasıdır. Bu yüzden her şey nasıl ki insana hizmet içinse, insan da Allah’a hizmet içindir. Hümanist bakışın salt ve son anlamının bu şekilde olması gerekmektedir.

Bununla birlikte, Aliya bu durumla alakalı farklı bir eleştiride de bulunmuştur. Dualist olarak ahlaki olan bir tutum veya davranış ya manasızdır ya da

Allah'ın varlığından dolayı manalıdır. Başka bir şık yoktur. Bu minvalde hakiki ahlakta mühim olan neticeler yerine niyetlerdir. Niyet dahilinde ortaya çıkan neticenin akıbeti ise insanın elinde olan bir durum değil, aksine Allah'ın elindedir. Yani, çaba bizden zafer ve akıbet Allah'tandır.

İnsan olarak hür irade neticesinde olan olaylara kıyaslamada bulunulduğunda hür irade dışında olan olayların çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu minvalde, Aliya teslimiyeti tevekkülle, gayretle, azimle ve kader ile sınırlandırmıştır. Allah'a ve takdirine tam bir teslimiyetin insana güç ve güven hissiyatı verdiği görülürken teslimiyetin fiili olmadığı ve asla bir pasiflik manasına gelmediği anlaşılmaktadır. Kendi toplumuna ve hayatının her evresine bunu tatbik eden Aliya'nın bu durumla ilgili düşüncesi şu sözlerle desteklenmektedir:

“Bizim kaderle olan ilişkimizin ahlaki bir anlamı vardır. Bu teslimiyet insanın bir bütün olarak dünyaya ve kendi faaliyetlerinin sonuçlarına karşı iç tutumudur. Bu noktada kaderi kabul etmek kendini en büyük anlamda özgür hissetmektir. Bu özgürlük kaderi yerine getirmekle, kaderimizle ahenk içerisinde olmakla hatta kaderimizi sevmekle kazanılır. Her şeyin akıbeti elimizde değildir. İnsana ait olan gayret etmek ve uğraşmaktır. Sonuç Allah'ın elindedir” (İslam, 2013: 80-81).

İnsanların eşitlik durumu da bu yüzden manevi bir gerçektir. İnsanoğlu millet, sınıf olarak eşit değildir ve bu durumda insanoğlunun ruhani tarafı bilinmediği sürece insanoğlunun eşitlik durumunu dikkate alacak olan kriter es geçilmiş olunmaktadır. Bu açıdan birinden tamamen ahlaki olarak tarafsız olması beklenmemektedir. Yani, yapmacıklı da olsa bir şekilde ya gerçekten ahlaklıdır ya da gerçekçi olmaz şekilde ahlaklıdır. Bir nevi aslında ikiyüzlülüktür. Bu açıdan aslında ahlaklıymış gibi davranılmaktadır. Bir fiilin temeli, ahlaki bir olaya dayandırılmaya gayret edilmektedir. Siyasilerin bu açıdan ahlakın sahte tarafını tercih ettiği, bunun yanısıra bilgelerin ise ahlakın gerçek yanıyla ilgilendiği ayrıca dile getirilmiştir.

“Korkunç cinayetleri yüzünden “çar tahtında cellat” olarak adlandırılan Müthiş İvan bile, kendisi tarafından haksız yere hıyanetle itham iddiasıyla ölüme mahkum edilen 400 asilzadeyi idam ettirmeden önce bu kararının haklı bir hareket olarak teyidine ihtiyaç duymuştu” (İzzetbegoviç, 2012: 162).

Anlaşıldığı üzere, Aliya yaşadığı hapis hayatı, savaş hayatı ve siyasi hayatı dolayısıyla birçok şeye tanıklık etmiş, birçok hayat tarzından insanla karşılaşmış, pek çok acı olaya şahit olmuş büyük bir lider, devlet adamı ve bilge adamdır. “Devlet adamı ile politikacı arasında ne gibi bir fark var? Churchill bu soruyu şöyle cevaplar: “Devlet adamı devleti düşünür, politikacı ise sonraki seçimleri” (İzzetbegoviç, 2015: 145). Dolayısıyla, Aliya’yı tanımlarken sıradan bir lider, siyasetçi, düşünür olarak ele alınması pek doğru bulunmamaktadır. Aliya’yı bu bakımdan ilk bakışta farklı kılan özellik düşündüklerini, yazdıklarını ve söylediklerini eyleme dökebilmesi ve bunları yaşayabilmesidir. Yani, söylemi ile eylemi doğru orantıda, bir olarak ilerlemiştir. “Aliya İzzetbegoviç’in yönetici yani “kral” yönünü Aliya, entelektüel, filozof yönünü yani “bilge” yönünü İzzetbegoviç ismi temsil eder gibidir” (Balcı, 2016: 251). Günümüzde siyaset arenasına yeni bir tanım olarak üçüncü yol kavramını literatüre kazandırmıştır. Bu açıdan aslında İslami bir kavramı, siyaseti kendi değerleriyle, hayat tecrübesiyle ifade etmiştir. Eleştirilerinde yapıcı davranırken, salt muhalefette bulunmamış, aynı zamanda eleştirdiği durumlara ve olaylara çözüm önerilerinde de bulunmuştur. Siyaset felsefesi açısından bakıldığında görüleceği üzere materyalist ve dini olarak halen iki kutuplu bir dünyada Aliya, sunduğu bu üçüncü yol ile gerek siyasi gerek sosyolojik gerek felsefik gerekse tarihi olarak her açıdan bu yolun tahlil edilmesi gerektiğine degecek bir konumda olduğunun altını çizmiştir.

Aliya’ya göre ahlak ile din iç içedir ve birbirinden ayrı olması düşünülmemelidir. Ahlak nasıl hareket edilmeli sorusuyla ilgilenirken, din ise nasıl düşünülmesi sorusuyla ilgilenmektedir. Yani, birbirleriyle hem bağımlılar hem de bağımlı değildir.

Aliya zamanında İslami olarak uyanışın olduğu dönem de yaşanmıştır. Gerek Balkanlar'da gerekse Ortadoğu'da benzer durumlar yaşanmış ve aslında günümüzde Müslüman Kardeşler misalinde görüldüğü üzere birtakım toplumsal, dinsel, siyasal açıdan etkileri olacak durumlarla karşı karşıya kalınmıştır. 19.yüzyılda pek çok açıdan geri kalan İslam dünyası bir nevi reform girişimlerinde bulunmuştur. 19.yüzyılın sonlarına doğru ise pek çok Ortadoğu ülkesi bağımsızlığına kavuşmuş ve nihayetinde İslami kaide açısından topyekün bir uyanış hareketi yaşanır olmuştur. Aslında Muhammed İkbal (1877-1938), Hasan El Benna (1906-1949), Seyyid Kutub (1906-1966), Fazlurrahman (1919-1988), Ali Şeriatî (1933-1977) ve diğerleri gibi düşünürlerin meydana getirmiş olduğu bu yenilenme, öze dönme, silkilenme hareketi toplumda yankı uyandırmış, yer edinmiş ve birçok ülkede reforma dayalı toplu hareketlerin meydana gelmesine vesile olmuştur.

“Aliya İzzetbegoviç bir bakıma, Muhammed İkbal'in düşüncesinde paralel bir yol izler: İkbal'in ifadesiyle insanın tam kamil bene ulaşabilmesi, üç merhaleden geçer. İlk, insanın şuur düzeyinde kendi farkındalığı ve kendini onaylayışı gelir. Sonra diğer insanların tasdik ve kabulü sağlıklı bir ben gelişiminde son derece önemlidir. Ancak bütünleşebilmenin son ayağı, belki de her ikisinin yeniden bir doğrulanması, Allah huzurunda onaylanmaktır” (Köysüren, 2013: 87).

Temel gaye ise çağdaş, günümüze uygun olarak İslami kaideleri tekrar yorumlamak ve bunlar için yeni fikirler, hareket noktaları üretmek ve böylece İslam dünyasına hitap edecek olan İslami açıdan yeni ve yeniden bir doğuşa kaynak oluşturmaktır. Bunu yaparken ise eleştirel düşünceye önem verilmiş, sorgulama yeteneği artırılmak istenmiş, koşulsuz şartsız itaat kabul edilmemiş, deneysel ve bilimsel gerçekliklerden faydalanılmış, aynı hedefi güden diğer İslami ülkelerle işbirliği içinde kalınmış, başlangıç noktası ve alanı olarak eğitim alanı seçilmiştir.

İslam dini, aslında bir aktivasyon, hareket dinidir. Pasiflik, pısırıklık, hareketsizlik İslam'ın şiarında bulunmamaktadır. “Buna göre Aliya, Müslüman toplulukları pasif kalmaya mahkum eden ve hiçbir umuda yer bırakmayan “realizmi”

yok saymaktadır” (Baykan, 2016: 143). Bu açıdan İslam ile sufilik arasında bir zıtlık bulunması normal görülmektedir. Bundan dolayıdır ki cihat anlayışına sahip İslam’ın pasif olması, iyilik için harekete geçmesi, yanlış ve gayri ahlaki bir durumu düzeltmek için çabalaması, Allah’a sarılması ve O’ndan korkması normal görülmektedir. Aliya bu açıdan bu konularda Hıristiyanlık ve Yahudilik ile İslamiyeti karşılaştırma durumunda kalmıştır. Tüm bunları yaparken ise yine İslami kaideleri yanlış yorumlayanlara, yanlış uygulamalara ve bunları İslami olduğu düşüncesiyle tatbik edenlere karşı eleştiride bulunmaktan kaçınmamıştır. Tüm bunların İslam adına yapılmasının yanlışa sebebiyet verdiğini, tüm bunların aslında bir yanlışa teşvik olduğunu, hiçbir şekilde tam manada İslam’ı temsil etmediğini dile getirmekten ve sorgulama yaparak çözümler bulmaktan geri kalmamıştır. Öyle ki geleneksel olarak tatbik edilen uygulamalardan din adamlarına kadar pek çok konu ve kişi üzerine sert eleştirilerde bulunmuştur. Bu durum, o zamanın sosyolojik, dini ve tarihi gerçekliğiyle düşünüldüğü zaman aslında Aliya’nın yaptığının çok da kolay olmadığı kolaylıkla görülmektedir.

“Demek ki çağdaş toplumların gelişme eğilimleri aynı yönde olmamakla beraber aynı noktaya doğru seyretmektedir. Hedef İslam’ın pozisyonuna çok benzeyen orta bir pozisyonudur. Bu eğilimler ne kadar karakteristik olursa olsun yine de İslam değildir ve İslam’a götürmez. Çünkü onlar zorla meydana gelmiş, tutarsız ve kusurludur; İslam ise, yalnız dini veya yalnız sosyal talebin bilinçli bir tarzda reddi, “iki kutuplu prensib”in de bilinçli bir tarzda kabulü demektir. Buna rağmen söz edilen tereddütler, sapmalar ve kaçınılmaz tavizler, hayati ve insani gerçekliğin tek tarafı ve tekelci ideolojilere karşı galibiyetini ve bu suretle dolaylı olarak İslami anlayışın zaferini temsil etmektedirler” (İzzetbegoviç, 2012: 357).

Bu yüzden, Aliya bir dava adamıdır ve fikirleri ile uygulamaları örtüşen bir bilge adamdır.

Aliya, Batı'nın eleştirel tutumunu, sorgulayıcı tavrını, deneysel yanını dikkate alarak bir yandan da Doğu'nun geri kalmışlığını izaha girişmiştir. “Yani gerileme İslam’ın varlığından değil yokluğundan, daha doğrusu tatbik edilmemesinden ve dışlanmasından kaynaklanmaktadır” (Çağman, 2016: 495). Batı’da yaşayan bir Doğulu olarak aslında bu kıyası yapmak hem biz zul olmuştur hem de acı bir gerçekliğe işaret etmek olmuştur. Nitekim, duygularını şöyle ifade etmiştir:

“Bugünkü Müslüman dünyasında İslami ve gayr-ı İslami akımların tanımlanması için İslam birinci, Panislamizm ise ikinci noktadır. Bir toplumun iç düzenini İslam, dış düzenini ise Panislamizm ne derecede sağlıyorsa o toplum o derece İslamidir. İslam o toplumun ideolojisi, Panislamizm ise onun siyasetidir” (İzzetbegoviç, 2014: 54-55).

Batı akla önem vererek birçok sorununa çözüm bulmuştur. İslam dünyasının ise akla önem vermede geri kaldığını, insanlık için aklın önemli olduğunu, irade sahibi bir canlı olarak insanın akıl, düşünme özelliğinin farklılık nedeni olduğunu bize Batı’da yaşayan bir Doğulu olarak izah etmiş, bir nevi gözümüzün içine sokmuştur. Çünkü Doğu’da İslam’ın beş şartının yerine getirilmesinin aslında tek başına yeterli olduğu gibi yanlış bir algı mevcuttur. Halbuki, İslam iyiliği ve iyilik yapmayı emretmektedir. Dolayısıyla, salt geleneksel düşünce din üzerine tahakküm kurmuş ve böylece belli bir bakış açısıyla İslam hem yorumlanmış hem öğretilmiş hem de yaşanmış olmaktadır. Aliya, bu bağlamda gerek kendi çağı için gerekse kendinden sonra gelen çağ için bir rehber konumunda olmuştur. Bu açıdan geri kalmışlığın sebepleri kendi ifadesiyle görülmektedir. Bu açıdan, genel kabul görmüş fakat eleştiri getirilebilecek, düzelmesi gerektiğine inanılacak sorunların çözümü için eleştirel düşünmenin önemini belirten Aliya salt inanmaya karşı çıkmıştır. Toplum nezdinde genel geçer olan bir şeyin İslami kaidelerle olan bağlantısına dikkat çekmiştir. Her hukuki olanın ahlaki olmadığı göz önünde bulundurulursa Aliya, bir nevi geleneksel bir kült halini almış içinde bulunduğu topluma da İslam toplumuna da eleştiriler getirmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN SİYASİ DÜŞÜNCESİ

3.1. Siyaset ve Ahlak

Aliya, edindiği tecrübeler, şahit oldukları ve okumaları vasıtasıyla bizlere farklı ve etkili izler bırakmıştır. Aliya, bu açıdan bazen bir bilge adam bazen bir komutan bazen de bir siyaset adamı olarak görülmüştür. Aliya'nın çok yönlü bakış açısı, realist bakışı, olaylara dair uyguladığı fikirlerin pratikte yer alması kendisinin bir adım daha farklı bir konumda yer almasını sağlamıştır. Aliya, siyaset tarihine ve literatürüne bu açıdan farklı ve kendine has yorumlamasıyla yeni bir terim kazandırmıştır. Dolayısıyla, kendisinin edinmiş olduğu felsefi birikimi ile birleşince Aliya, olaylara, kurgulara, durumlara, pozisyonlara eleştirel yaklaşma beceresini kazanıp bunu uygulamayı başarabilmiştir. Batı'da yaşayan bir Doğulu olarak belki de kendi çağının en belirgin örneklerindedir. Öyle ki, Aliya dendiğinde insanların aklına hem belli bir imge hem de belli bir siyasi duruş gelmektedir.

Aliya, özgürlük, eşitlik, adalet ve ahlaka oldukça kuvvetli şekilde önem atfetmiştir. İnsanı, siyasetin merkez noktasına alarak hareket etmiştir. Düşüncelerinin belki de denebilir ki temeli özellikle bu dört ilkeye bağlıdır. İnsan demek özgürlük ve adalet demektir. Adalet ve özgürlük de huzur, mutluluk, istikrar demektir. Nitekim Kant örneğinde bilindiği üzere siyaset felsefesi ahlak felsefesi ile harmanlanmış ve önceliğin ahlak olduğu görülmüş ve bu sayede temel ve dayanak noktası belirlenmiştir.

Aliya, eleştiriye açık olmuş, mütevaziliği elden bırakmamış, kimliğe dayalı siyaseti red etmiş ve muhalefetin siyasetteki varlığından rahatsız olmamış, aksine farklı görüşlerin ve nefeslerin de bazen yararlı olacağını düşünmüş ve Demokratik Hareket Partisi (SDA) ile Bosna Hersek'i özgürlük ile tanıştırmıştır. Bir kişi eğer ahlaklı ise ve bunu davranışlarıyla, sözleriyle tam bir bütünlük halinde sağlayabiliyorsa o kişinin hangi alanda olursa olsun başarılı olması olası görünmektedir. Aliya bu açıdan siyasette önceliği ahlaka bağlamıştır, vermiştir. Siyaset, davranışların ahlaki açıdan bir bütünlük göstermesidir. Aslına bakıldığında

siyasi olarak yaşadığı süreç çok uzun bir süre olmamasına karşın, çok daha öncesinde yaşadığı ve bizzat müşaade ettiği olaylar neticesinde mevcut olan birikimi yoluyla siyasi hayatında aslında etkileyici, başarılı ve kurtuluşa erişmenin yollarını arayan ve her minvalde barış isteyen bilge bir adam ortaya çıkmaktadır.

“Bilgedir; çünkü sahip olduğu donanımıyla hem mensup olduğu İslam dinini bütüncül ve evrensel olarak kavramış ve hem de içinde yaşamış olduğu Batı Medeniyetinin özelliklerine nüfuz ederek İslam dünyasındaki sorunların çözümü için öneriler sunmuştur” (Çağman, 2016: 493).

Çünkü Aliya’yı tahlil yoluna gidildiğinde yaklaşık on yıl kadar denebilecek siyasi yaşamını tek başına ele almak demek yapılmış olan tahlilin de yanlışlığını göstermiş olacaktır. Aliya demek, onun doğumundan ölümüne kadarki geçen süreyi kapsamak demektir. Gençlik yıllarında üyesi olduğu Genç Müslümanlar Teşkilatı, siyasi ve düşünce suçları sebebiyle geçirdiği hapisane hayatı, ailesiyle olan diyalogu, bağımsızlık savaşı, özgürlük mücadelesi, devlet adamlığı rolü gibi pek çok şekilde kategorize edilebilecek bu süreçler dahil edilmeden tek başına Aliya ismini zikretmek hem Aliya’ya hem Aliya’nın temsil ettiği değerlere hem de akademik açıdan bu yazıları takip edenlere karşı bir haksızlık demektir. Bu açıdan Aliya, mevcut siyasi konjonktürü, siyasi akımları tek başına alıp uygulamak yerine yeni ve kendine has bir özellikte olan siyaset bakışı getirmiştir.

Aliya, siyasi düşüncesinin ve hareketinin merkezine kıymet verdiği bir varlık olarak insanı almıştır. İnsana ait olan her şey değerli ve kıymetlidir. Diğer canlılardan farklı kılmış olan düşünme özelliği insanın farklılığını, önemini göstermektedir. Dolayısıyla, Aliya insanı baz ve dayanak noktası olarak ele alarak özgürlük, adalet, ahlak, eşitlik, din gibi birçok terimi ve kavramı dikkate almıştır. İnsanı değerlendirirken ve hayata, siyasete, dine dair düşüncelerinde bu ilkelerden, kavramlardan ayrılmamıştır. Bu açıdan siyaset adamı olarak Aliya, siyaset felefesini insan üzerinden değerlendirmeye çalışmıştır. Siyaset felsefesi bu açıdan zaten insan hayatının nasıl daha iyiye, güzele, daha değerli bir yaşam ortamına zemin

hazırlanabilirliği ve olması gereken ile ilgilendiği için Aliya'nın siyaset felsefesi de bu açıdan önem arz etmektedir.

Felsefe, bir nevi iyiyi, hakikati sorgulayıp bulma, arama faaliyetidir. Bu açıdan da siyaset felsefesi, iyiyi felsefe yoluyla elde edebilmektedir. Öyle ki felsefe siyasete yasallık sağlamaktadır.

“Siyaset, insani bir etkinlik, insan için yapılan bir etkinlik olduğu için siyaset ile felsefe arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Bu anlamda, siyaset; insan eylemlerinin değerini düşünme konusu olarak alan etikten, insanın varlık yapısını ve insani potansiyeli düşünme konusu olarak alan ontolojiden ve insanın bilgi edinebilme imkanını ve insan bilgisinin mahiyetini düşünme konusu olarak alan epistemolojiden bağımsız olarak düşünemeyeceğimiz bir kavramdır” (Küçükalp, 2011: 37).

Aliya, bu açıdan temel noktası olan insanın daha iyi nasıl yaşayabilirliği ve insan hayatının ne derece daha kolaylaştırılabilirliği noktasından hareketle siyaset felsefesini temellendirmiştir.

“Bizim kendi amacımız; -bundan sonra ne olacağına bakmaksızın- Bosna'nın, kendi içinde kimsenin dini inancı, milliyeti ve siyasi düşüncesi yüzünden takibata uğramayacağı bir ülke olmasıdır. Bu formülü sık sık neredeyse aynen tekrarlıyorum. Ancak bizim yakınımda, sağımızda solumuzda yaşananlara bakarsak, bunu yapmak zorunda kalıyorum. Bu formül pratikte en yüksek düzenin ilkesine; özgürlük ilkesine bağlılığımızın ifadesidir. Özgürlük ise, hayatımıza anlam veren şeydir. Özgürlük bu hayatı kolaylaştırıyor ve o, bu zor ve çetin mücadelemizi parlak ışığıyla aydınlatıyor” (İzzetbegoviç, 2015: 235).

Aliya bu bakış açısıyla totaliter, baskıcı rejimlerin aslında otorite kuramadığını, aksine yapılan baskı arttıkça otoritenin de zayıfladığını ifade etmiştir.

Böyle olunca haliyle kısa süreli bir çözüm elde edilmiş olunmaktadır. Suni bir iktidar ise ömrünü kısa sürede tamamlamakta ve miadını doldurmaktadır. Çünkü insan kaynaklı olmayan, tamamen baskıya dayalı olan bir sistem, düşünce akımı veya siyasi bakış açısı, yöntemde bir otorite boşluğuna sebebiyet vermektedir. Bu yüzden, bir iktidarın mevcut gücünü korumak, iktidarını kuvvetlendirmek ya da iktidarda kalma süresini uzatmak niyetinde olduğu sürece insana dair özgürlüğünü yaşamasına imkan ve olanak sunması ve bunun tatbik edilmesini sağlaması, yol açması gerekmektedir. Aksi takdirde, beşer sermayeli olan iktidarın kısa süreli ve anı kurtarıcı olması mümkün görünmektedir.

Aliya, siyaset adamı olarak, gerek gençlik yıllarında gerek hapisane hayatı boyunca gerek savaş zamanı süresince gerekse devlet adamlığı süresince sorumluluk almaktan çekinmemiş, sorumluluk arttıkça üstlendiği misyonun bilincinde olmuş ve bunu elinden geldiğince düzgün bir şekilde yerine getirmeye üstün gayret göstermiştir. Bu yüzden özgürlük sevdalısı Aliya, özgürlüğü elde etmek adına savaşmak zorunda bırakılmıştır. Özgürleşmek için savaşmaktan başka çare bırakılmamasından dolayı yolu özgürlük yolu olmuştur. “Felsefe, insanın alemi kavrama veya en azından anlamaya yönelik tabii çabasından ortaya çıkmıştır ve bu yüzden varolmayı sürdürmektedir. Bu çaba varolduğu sürece felsefe de varolacaktır” (İzzetbegoviç, 2015: 23). İnsanın, sorumluluk duygusu, anlamaya çalışma çabası, özgürlük tutkusu hayatının mihenk taşları arasında mevcudiyetini halen devam ettirmektedir.

Aliya, menfaat durumuna siyasi anlamda da karşı çıkmaktadır. Aliya’ya göre, siyasette bir menfaat olması yerine bir sorumluluk düşüncesinin olması gerekmektedir. Sorumluluğun kaynağı da pek tabii insanoğlunun iç dünyasıdır. Bir kişi sorumluluğu alıyorsa ve o sorumluluğu layıkıyla yerine getirebiliyorsa o kişi ahlaken düzgün ve iyi bir insandır. Niyet edip neticesi niyetle benzer olmayan durumlarla karşılaşmak da mümkündür fakat bu niyetin daimiliğini ve bakış açısını göstermektedir. Nitekim, Aliya bunu şöyle yorumlamıştır:

“Arzu etmediğimiz halde yaptığımız ne kadar çok hareketimiz vardır, değil mi? Öbür tarafta istediğimiz halde hiçbir zaman tahakkuk ettiremeyeceğimiz ne kadar çok

şey...İşte iki ayrı dünya: Kalple tabiat. Bir niyet hiçbir zaman tahakkuk etmezse bile kalp dünyasında vuku bulmuştur ve o tam hakikattir. Aynı şekilde kasıtsız bir filimiz tamamıyla tabiat dünyasında cereyan etse bile, denilebilir ki, iç dünyamızla hiçbir alakası yoktur” (İzzetbegovç, 2012: 163).

Burada görüldüğü gibi Aliya, siyasette ahlak durumuna verdiği değer ile sorumluluğa atfettiği önem birleşince aslında Aliya'nın düşüncelerinde ve bu düşüncelerini eyleme dökmedeki başarısı ve tutarlılığı göze çarpmaktadır. Gidilen veya izlenen yol farklı olsa da bu minvaldeki niyet önem arz etmektedir. Öyle ki Aliya bu hususta şunu ifade etmiştir:

“İnsanlar, toplumlar ve siyasi sistemler arasındaki gerçek farklılıklar amaçlarda değil metotlardadır. Dolayısıyla amaçlar hakkında fazla soru sormayın. Çünkü ilan edilmiş amaçlar daima yüce ve iyidir. Metotlar hakkında sorun ya da metotları gözlemleyin. Bu asla yanılmaz” (İzzetbegoviç, 2015: 99).

Aliya, siyasi anlayışında tüm bu ifadelerden sonra anlaşıldığı üzere düşman, öteki, harici gibi ayrımcılığa gerek duymamıştır. Kendisi en muhalif zamanlarında mevcut durumu eleştirmekle kalmamış üzerine çözüm yollarını da bizzat sunmuştur. Bu yüzden Aliya, çatışmacı bir kimliğe sahip değildir. Bu yüzden Aliya, kamuoyu tarafından veya basın tarafından, barış adına veya herhangi mücbir sebeple saldıran ve saldırgan taraf ile kendilerinin aynı kefeye konmasını, kendilerinin onlar gibi olduğu izlenimi verilmesini tasvip etmemiştir ve buna şiddetle karşı gelmiştir. Aliya, barışa dair yapılacak girişimlerin öncelikli hale getirilmesi için insanüstü gayretler göstermiş ve bir o kadar girişimlerde ve görüşmelerde bulunmuştur. Nitekim, bu açıdan usulüne göre davranan Aliya şunları ifade etmiştir:

“Aksine, biz şimdiye dek olduğu gibi, en kısa zamanda yapılacak onurlu bir barışın arayışını sürdüreceğiz; zira barış, halkımız için gerekli. Ancak, bazen dünyaya burada neler olduğu, buna karşılık kendilerinin ne yaptığını söylemek

kaçınılmazdır. Galiba savaşı her ne şekilde olursa olsun bitirmek ve güçlü tarafa meyletmek işlerine ve kolaylarına geliyor. Fakat bununla savaşı bizzat uzattıklarını onlara söylemek gerekiyor. Bu barış arayışımızda biz hem askeri, hem de siyasi kaynakları kullanacağız. Mecbur olduğumuz yerde askeri, gerektiği yerde de siyasi kaynaklara başvuracağız” (İzzetbegoviç, 2015: 195).

Aliya, savaş zamanı bu yüzden barışın dünyaya egemen olması gerektiğini düşünmüş ve savaş zamanında suçlu ile masum ayrımını yapabilmiş ve herkesi aynı kefeye koyma gafletine ve yanlışlığına düşmemiştir.

“20.yy’ın siyaset felsefecilerinden birisi, Harşimids, diyor ki: “Modern dönemin en önemli özelliği, hayatını siyasetle devam ettirmektir. Siyasetin de esası, dost ve düşman ayrımıdır. Dost ve düşman ayrımı da, kendinize bir düşman seçmeniz ve onu ötekileştirmenizdir. Siz, düşmanı ötekileştirdiğiniz zaman, artık ona karşı bir ahlaki kaygı, bir estetik duygu, bir sorumluluk hissetmezsiniz. Sizin önünüzde sadece bir öteki vardır, düşman vardır ve siz, o düşmanı yok etmek için bütün vasıtaları kullanırsınız” (Görgün, 2013: 74).

Aliya, Harşimids’in makyavelist, ayrıştırıcı, ötekileştirici bakış açısına karşı çıkmış ve ötekini ötekileştirmek yerine önemsemeyi tercih etmiştir.

Aliya’nın, sosyalizm üzerine yorumlamaları da bulunmaktadır. Sosyalizm, aslında kapitalist sistemi bertaraf etmek üzerine ortaya çıkmıştır. Yani, zamanının bir devrim hareketidir. Tarihin dönemlerine bakıldığında devrimler çoğunlukla insanların aslında eşitliğe olan tutkusu, özlemi, hedefi doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Sosyalizmde eşitlik, dayanışma, birliktelik, hizmet, prensipleri mevcuttur. Sosyal ve ekonomik anlamda üretim araçları, işçiler ile ilgili temellendirmelere sahiptir. Temelinde insan ve onun değerleri yer almaktadır. Aliya, bu minvalde İslamiyet ve sosyalizm hususunda bazı benzerliklerin mevcut olabileceği üzerine yorumlamalarda bulunmuştur. Aliya’nın, bu düşüncelerini ifade tarzında dini

kaygıları, öncelikleri, hassasiyetleri ön plana çıkmıştır. İslami hareket gücünü bu açıdan halktan alırken, seküler hareket ise gücünü ordudan almaktadır. Bu yüzden de, yani İslami harekette her şey Allah'tandır ve din için ahlaki, insani ve vicdani olan önemlidir. Sosyalizmde, yani seküler harekette ise tam tersi noktadan hareket edilmektedir. İslami hareketin tersidir. Avrupa'nın sömürgeci ülkeleri ile Müslümanlar, cenk meydanında pek çok kez karşı karşıya kalmıştır. Sömürgecileri gönderen Müslümanlar ise kendilerine bağlı, kendi fikirlerine göre eğitilmiş kişilerce yönetilmiştir. İşte bu noktada Aliya, yaşantısıyla, fikriyle bu yüzden tutarlılık göstermiştir. Aliya, Marks, Lenin, Stalin ve diğerleri gibi halka rağmen halk adına düşüncesiyle, fikriyle hareket etmek yerine kendisi halkın önderi olmuş, sosyal, kültürel, ahlaki, hukuki, siyasi ve diğer alanlarda halkına önderlik etmiş, halkını belli bir formattaki kalıp içine sokmamış, zor, baskı ve cebir yolunu gütmemiş, halkına örnek olarak kendi dini görüşünü siyaseten oluşturmayı başarmış ve Müslüman bir siyasetçi olarak buna uygun davranmıştır.

Aliya, ulus-devlet tarzına, laikliğe, demokrasiye ve milliyetçiliğe dair birtakım ifadelerde bulunmuştur. Ulus-devlette demokratik bir sistemin oluşturulması durumu zayıftır. Çünkü ulus-devlette bulunan azınlıklar pek dikkate alınmamakta ve kendilerine çok fazla önem verilmemektedir. Ama bu durum demokratik sistemde tam tersidir. Azınlıkların hakları çoğunluk gibi saklıdır ve teminat altındadır. Aliya, demokratik bir sistem içinde oluşmuş olan ve milliyetçi görüşü benimsiyenlerin savunduğu ulus-devlet modelinin pek uygun olmayacağını düşünmüştür. Milli duyguya sahip birisi kendi halkını sevip ona ait hissederken, milliyetçi duyguya sahip birisi ise başka haklara karşı nefret duygusuyla hareket edebilmekte ve hoşgörü sahibi olamamaktadır. Aliya, bu minvalde şunu ifade etmiştir:

“Laiklik ve milliyetçilik burada hiçbir olumlu içeriğe sahip değillerdi ve hakikatte sadece bir şeylerin yalanlanması idiler. Kökü ve içeriği bakımından yabancı olan bu iki fikir aslında hüküm süren miskinliğin ifadesi idiler. Pratikte İslam dünyasındaki dramın son perdesinin başlatılması bu iki cereyan sayesinde oldu” (İzzetbegoviç, 2014: 37).

Aliya, modernistlerin Müslüman ülkelerde yapmak istedikleri emelin Müslümanlık kimliğine aykırı olduğunu, milliyetçiliğin de Müslümanlık kimliğinden önce gelmesinin yanlış olduğunu ve bunun ümmet görüşüne aykırılık arz ettiğini hissettirmiştir. “İslam’da ümmet prensibi vardır, daha doğrusu İslam din kültürel ve siyasi olarak bütün Müslümanların bir ve beraber olmasını ister” (Baykan, 2016: 91). Halkın içinden gelmeyen, halkta yankı bulmayan değişimler, yenilikler halk nezdinde kabul görmediği için toplumda yerleşmesi zor olmaktadır. Halkın, kitlenin, çoğunluğun onayı olmadan bir girişimde bulunmak demek aslında sonucu belli olan fakat zorla veya baskıyla o sonucu değiştirmeye çalışmak gibidir. Müslüman coğrafyada kendilerine uygun olmayan durumların kabul görmesi bu açıdan zor görünmektedir. “Din için istidadı olmayan bir toplumun, ihtilal için de istidadı yoktur” (İzzetbegoviç, 2012: 104). Demokrasi ise Aliya’da vazgeçilmez değerler, prensipler, ilkeler olan adalet, özgürlük ve eşitlik üzerine kuruludur. “Adalet olmadan hiçbir şey olmaz, zira adliye kurumu olmadan devlet hayatiyetini sürdüremez” (İzzetbegoviç, 2015: 116). Bu açıdan baskıcı rejimler en başta insani olmayan davranışlara ve tutumlara sebebiyet vermektedir. Bu minvalde, özgürlük başta olmak üzere diğer prensipler de kendisine yer edinememektedir. Bu tarz durumlarda özgürlüğü esas alan ülkeler daima önde olmaktadır. Özgürlüğe, insan haklarına, adalete dair söyleyecek sözü olmayan baskıcı sistemler ise birgün bitmeye mahkumlardır. Demokrasi ve özgürlük anlayışını Aliya şöyle ifade etmiştir:

“Çoğunluğun sınırsız gücüne ise inanmıyorum, çünkü çoğunluk despotizminin başka despotizmlerden farkı yoktur. Özgürlüğün ölçüsü azınlıklara nasıl davranıldığıdır ve insanların farklı düşünebilme özgürlüğünden önce düşünce özgürlüğüne sahip olması gerekir. İşte benim demokrasi anlayışımın kısa özeti budur” (İzzetbegoviç, 2015: 545).

Demokrasi açısından, Aliya, demokratik kaideler ile kurulmuş olan bağımsız bir cumhuriyeti ilke edinen bir yönetim tarzını, modelini savunmuştur. Siyaset anlayışı ve siyasal görüşü, demokrasi hususundaki bakış açısı insancıl ve İslamcıl bir merkezli olmuştur.

“Başka bir ifadeyle onun öngörmüş olduğu siyaset anlayışı ve yönetim şekli İslam’a dayalı bir siyaset hermeneutiği olarak değerlendirilmelidir. Çünkü o, düşüncesinin merkezine İslam’ı koymuş ve ele aldığı her türlü konuyu İslam’ın ışığında incelemiştir” (Baykan, 2016: 101).

Zamanında tanıklık ettiği komünist ve faşist yönetim tarzlarından, modellerinden sonra kendisinin siyaset felsefesinde müracaat ettiği, önerdiği modelin demokratik ve bağımsız bir cumhuriyet olması şaşılacak bir durum değildir. Zira, bu dönem şartlarından sonra, iki kutuplu bir dünyada kendine has üslubuyla üçüncü yol ile yoğurulmuş bir yönetim şeklini ve modelini savunan Aliya şunun altını çizmiştir: “Bizler dinsel ve ulusal hoşgörüyeye dayanan demokratik bir toplumu savunduk” (İzzetbegoviç, 2015: 222).

Aliya, Müslümanların bir araya gelmeleri gerektiğini, bir bütün halinde yekvücut olarak dirlik, birlik, devamlılık halini alması gerekliliğini dile getirmiştir. Bu açıdan Müslümanların birlikteliğini ve beraberliğini temsil etmesi manasında Panislamizm kavramından bahsetmiştir. Ancak bugün ve Aliya zamanındaki durum aslında tarihin tozlu sayfalarından günümüze bir şeyin değişmediğinin göstergesi gibidir. Zira, Müslüman ülkeler ve Müslüman coğrafya kan ağlamaya devam etmektedir. “Müminler, ancak kardeşler. Onun için iki kardeşinizin aralarını düzeltin ve Allah’tan korkun ki, rahmete şayan olasınız” (Kur’an, 49/ 10). Müslümanlar arasında ekonomik, kültürel, siyasi ortak kurumların kurulması lüzum görülürken bugün bakıldığında dar ruhlu veya zayıf düşünceli liderler, önderler yüzünden bu birlikteliğe hanel gelmiştir.

“Bu bağlamda o, Müslüman ülkelerdeki milliyetçilik anlayışlarına dikkat çekerek dünyanın her yerinde milliyetçiliğin kendi halkının eğilimleri olan müzik, folklor ve özellikle de dili öne çıkardığı için geniş bir halk hareketi özelliğine sahip iken, İslam ülkelerinde ise halk karşıtı, milliyetsiz milliyetçiliğin söz konusu olduğuna dikkat çeker” (Baykan, 2016: 156).

Müslümanların birlikteliği aslında hayal değildir ve bu insanın kalbinde olduktan sonra gerçekleşmesi mümkündür. Bu açıdan bir duygu, bilinç, kalp birliğinin tesis edilmesi gerekmektedir. Panislamizm, Müslüman coğrafyaya milliyetçilik akımının girmesiyle birlikte zayıflamaya ve parçalanmaya başlamıştır. Oysaki bakıldığında insan ve kaynak bakımından Müslüman coğrafya oldukça yeterli bir derecededir. Bu açıdan nüfus artışının, sanayinin, ekonominin ve kültür alanının birbiriyle doğru orantılı olması gerekmektedir. Aksi takdirde hızla artan Müslüman nüfusa oranla aynı hızla artmayan bir ekonomik, kültürel düzen Müslümanların gerilemesine sebebiyet verebilmektedir. Bu minvalde, Müslümanların dirliğinin ve birliğinin öneminin altını her daim çizen Aliya şunları ifade etmiştir:

“Her Müslüman ülkenin önünde bulunan alternatif açıktır, ya diğer Müslüman ülkelerle birlik içinde ayakta kalmayı, ilerlemeyi ve her meseleyle başa çıkacak gücü garanti edecekler veya her geçen gün içinde daha fazla gerileyecek ve zengin yabancılara bağımlılık içine düşeceklerdir” (İzzetbegoviç, 2014: 87-88).

Özgürlük ya da demokrasi ve totaliter rejim ya da diktatörlük hususlarına dikkatleri çeken Aliya, insanların durumlarının mevcut rejimleri veya sistemleri destekler tarzında olduğunu ifade etmiştir. Mevcut iktidar veya otorite, bir şekilde kendisini destekleyecek, gücünü artıracak, çarkına engel olmayacak insanlar, zihinler, düşünceler yetiştirmekte ve desteklemektedir. Özgürlüğün yanında bağımsızlığın muhakkak bulunması gerekmektedir. Özgür olan, fakat bir şekilde bir yere veya bir sisteme bağımlı olan kişinin aslında özgür olarak ifade edilebilmesi mümkün müdür? Demokrasilerde azınlıklar önemlidir. Totaliter rejimlerde ise önemli olan zayıf, bilgisiz olan kişilerdir. Demokrasi, özgürlük ile bağlantılı iken bağımlılık ise totaliter rejim ile bağlantılıdır. Birinin mevcudiyeti aslında diğerinin varlığıdır. Nitekim, Aliya bu minvalde şunu izah etmiştir:

“Diktatörlük günahı yasaklasa bile ahlaksızdır, demokrasi ona izin verse bile ahlaklıdır. Ahlakilik özgürlükten ayrılamaz. Ancak hür fiil ahlaki fiildir. Bir diktatörlük özgürlüğü, dolayısıyla seçme imkanını ortadan

kaldırmak suretiyle, kendi temellerinde ahlakiliğin nefyini içerir. Bu noktaya kadar, tarihteki tüm tezahürler ne olursa olsun, din ile diktatörlük birbirlerini karşılıklı olarak dışlarlar” (İzzetbegoviç, 2015: 78).

Aliya'nın, bir düşünür olarak yorumlanması pek çok temellendirmelere dayandırılabilir. Aliya, Batı'da büyümüş, eğitim ve terbiyesini orada almış biri olarak kendini bir Doğulu olarak görmüştür. Bu durum, bir zenginlik, çeşitlilik ifadesi şeklinde yorumlanabilir. Aliya, Batı'nın eleştirel bakışında tebaa terbiyesiyle yetişen, geri kalmış, öksüz bir çocuk misali şefkat kollarının açılmasını bekleyen Doğu'ya elini uzatma yoluna gitmiştir. Doğu'nun içindeki durumu kendi şöyle izah etmiştir: “Ben olsam, Müslüman Doğu'daki tüm mekteplere “eleştirel düşünme” dersleri koyardım. Batı'nın aksine Doğu bu acımasız mektepten geçmemiştir ve birçok zaafın kaynağı budur” (İzzetbegoviç, 2015: 130). Doğu; köhneliğin, olağanlığın, sıradanlığın, süregelenin bir tekrarı olarak varlığını devam ettirirken yeniliğe, yenilenmeye, tazelenmeye ağırlık vermemiştir. Aliya, Muhammed İkbâl misali İslami kaidenin tekrarı, canlanması, içinde bulunduğu İslam coğrafyasının durumunun düzeltilmesi konularında kendine vazife çıkarmıştır. “Benim hoşgörüm, Avrupa değil Müslüman kökenlidir. Eğer hoşgörülü isem; bu, öncelikle Müslüman, sonra Avrupalı olduğum için böyledir” (İzzetbegoviç, 2015: 174).

Aliya, Allah'a teslimiyetin kula teslimiyeti ortadan kaldırdığını ve böylece insani bir duruşun sergilenebildiğinin altını çizmiştir. Aliya, barışçı kişiliğiyle Bosna'yı savaşa sokmamak için, savaş sırasında savaşın ve şartların adil olması için, en kötü barışın çözümsüzlükten ve daha fazla can kaybından iyi olması için çabalar vermiştir. Referandum oylamalarının ve bağımsızlık taleplerinin sonucunda Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri Bosna'nın bağımsızlığını kabul etmiştir. Her şeye rağmen bir düşünür olarak Aliya hiçbir millete kötü söz atfetmemiş, intikam duygusuyla hareket etmemiş ve adaletsizliğe kim tarafından olursa olsun karşı çıkmıştır. Çünkü Aliya, Batı'da büyüyen bir Doğulu olarak düşüncelerinin temelini barışı emreden, nefreti yok sayan ve yıkımları engelleyen İslam'dan almaktadır.

Nitekim, Aliya Batı'da yaşayan Doğulu bir düşünür olarak bir nevi Doğu'yu Batı'ya ve Batı'yı Doğu'ya yakınlaştırmaya gayret göstermiştir.

Kişinin iradesini, özgünlüğünü, özgürlüğünü bir başkasının hükmü altına almayı uygun görmeyen Aliya, bu açıdan tebaa kültürüne, eğitimine, geleneğine karşı eleştiriler getirmiştir: “Seçme özgürlüğünün, yani fiilde bulunma veya bulunmama, riayet veya ihlal konusunda özgür olmanın tüm dinlerin ve ahlakın temelinde yatan önşart oluşunun sebebi budur” (İzzetbegoviç, 2015: 79). Müslümanların bu kültür ve eğitim altında yetişmesi bu açıdan Aliya'nın karşı çıktığı, eleştirdiği konudur. Müslüman'ın eğitilmiş, bilgili, açık fikirli olması gerekmektedir. Özellikle, Müslüman gençliğe önem vermiş olan Aliya, bu hususta şu eleştiride bulunmuştur:

“Aslında, asırlardır, birinci kaynaktan gelen İslami fikrinin anlaşılmasının neticesi olarak biz, gençliğimizi yanlış eğitiyoruz. Düşmanımız eğitilmiş, sert ve pervasız, Müslüman ülkeleri teker teker işgal ederken biz gençliğimize nazik olmasını, “sineğe bile kötülük düşünmemesini”, kaderine boyun eğmesini, “her türlü iktidar Allah'tan olduğuna göre” her türlü iktidara itaat içinde olmasını öğretiyoruz” (İzzetbegoviç, 2014: 126).

İslam, teslimiyetçilik fikrine karşıdır ki birçok yerde direniş, mücadele ilkelerinden bahsedilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise nerede, ne için, ne yönde olduğudur. Çünkü sadece Allah'a olan itaat, teslimiyet yeterlidir.

3.2. Kadın ve Aileye Bakışı

Aliya, kadınların Bosna'nın tarihinde, kaderinde ve tarihinin yeniden yazılmasında oynadıkları rollere ve yaşadıkları acı ve elem dolu anlara açıklık getirmiştir. Aliya, düşündüğü demokratik bağımsız cumhuriyette kadına da yer vermiştir. Kadınların savaş süresince yapmış oldukları fedakarlıklar, kahramanlıklar, sadakat hususları Aliya'yı derinden etkilemiştir. Modern Batı'da kadının yeri ve pozisyonu sadece çalışma hayatıyla sınırlandırılmış olmasına, kadının cinsel bir meta olarak algılanmasına, işçi rolünün anne rolüne tercih edilmesine karşın Aliya kadının

yerini çok kutsal bir yerde muhafaza etmiş, kadına yeterli saygıyı ve önemi göstermiş, annelik rolünün fitrat gereği apayrı bir noktada bulunup korunmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Aliya, kadının eğitiminin bu açıdan son derece önemli olduğunu görmüş, kadının aslında bizlerin birer annesi, kız kardeşi, eşi olduğunu dile getirmiş, mevcut durumdaki nesilin yetiştirilip terbiye edilmesi işinin kadınların sayesinde olduğunu belirtmiş ve eğitimsiz bir annenin eğitimsiz, cahil, bugünkünden daha kötü bir nesli yetiştireceğini öngörmüştür. “Okumamış, ihmal edilmiş ve mutsuz bir anne, Müslüman halkların yeniden doğuşunu başlatacak ve başarılı bir şekilde devam ettirecek oğul ve kızları büyütemez” (İzzetbegoviç, 2014: 63-64). Müslüman bir anne, Müslüman, halis gençler ve nesiller yetiştirmeli ve bu uğurda gereken özveriye yerine getirmesi gerekmektedir. Gelecek nesilin, annelerin ve onların yetiştirdiği gerçek Müslümanların muhafazasının altında gerçek hüviyetini bulması niyaz edilmektedir.

Türk toplumu, içinde bulunulan örf ve adet gereği ataerkil bir yapıya sahiptir. Boşnakları da bu minvalde değerlendirmek mümkündür. Bakıldığında ataerkil yapının temelini İslamiyet’e bağlama imkanı mümkün görünmektedir. Ancak, bazı kuralları veya durumları toplumlar, aileler, bireyler fiiliyatta kendi kültürlerine göre uyguladığı görülmektedir.

“Çünkü Kur’an tek olmasına rağmen, Müslüman toplumlarda uygulamalar oldukça farklıdır. Örneğin bazı toplumlarda peçe hadisesi hiç bilinmezken, bazılarında ise bir dogma olarak kabul edilmektedir. Birçok farklı örnekle çeşitlendirilebilecek olan bu husus göstermektedir ki İslam toplumları homojen değildir” (Baykan, 2016: 121-122).

Bu açıdan kadın meta haline gelip kendisine tapılacak ve cinsel manada ulaşılabilecek bir hedef haline getirilmiş olmaktadır. Bugün reklamlarda, tanıtımlarda tanıtımı yapılan ürünle alakasız olarak kadınlar bir obje olarak kullanılmaktadır. Annelik veya doğurganlık saygınlığı yerini bir meta halini almaktadır. Aliya bu hususta şu yorumlamayı getirmiştir:

“Uygarlık, kadını hayranlık veya kullanım objesi yapmış; fakat takdir ve saygıya layık tek şey olan şahsiyeti ondan almıştır. Bu durumla hergün biraz daha fazla karşılaşıyoruz. Fakat, bilhassa çeşitli “Miss”lerin seçimlerinde ve manken veya fotomodel gibi kadınlara mahsus mesleklerde bu keyfiyet apaçık ortaya çıkıyor. Burada kadın artık insan denilen şahsiyet değildir. Olsa olsa “güzel hayvan”dan biraz daha fazladır” (İzzetbegoviç, 2012: 245).

Aliya, tek eşlilik ve kadın metasıyla bağlantılı olarak feminizm, boşanma, fuhuşiyat, alkolizm, sorumsuzluk gibi kavramlarla alakalı olarak birtakım görüşlerde bulunmuştur. Aliya, tek eşliliği savunan bir düşünür olmuştur. Aliya, bu konuda birden fazla eşle evliliği uygun görmemiş, toplumda hem yasal hem de geleneksel olarak yasaklanması açısından tedbirler alınmasını telkin etmiştir. Boşanma durumuyla aslında çocukların ve kadınların bu konuda zarar gören taraf olması hasebiyle aile müessesesinin korunması gerekliliğini ifade etmiştir. İslam da kuralları ve kaideleri gereği bu konularda birtakım zorunluluk, yasak getirmiştir. Batı’da yaşamış bir Doğulu olarak mevcut şartlarla ve imkanlarla İslami kaidelerin yeniden sorgulanarak çağa uygun şekilde açıklamasının ve izahının toplumun dilinden topluma telkin edilmesi gerekliliğinin doğduğunu dile getiren Aliya, feminist duyguların kadına verilen bir zarar olduğunu söylemiştir: “Feminist hareketin açıkladığı hedeflerden biri: “Anneliğin yüceltilmesine karşı savaş” (İzzetbegoviç, 2015: 143).

Bugün evliliklerin gittikçe azalması veya evlilik yaşının gittikçe ileri yaşlara kayması, boşanma oranlarının dikkati çekecek oranda artması, işçi kadınların annelik oranına kıyasla fazlasıyla artış göstermesi, kürtaj olayının eczaneden aspirin alınması kadar kolay ve sıradan bir hale gelmesi, çağdaşlık ve medeniyet adı altında billboardlarda ve görsel basın-yayın alanlarında kadının bir meta halinde insanların gözüne çırılçıplak sokulması gibi örneklerini uzatmanın mümkün olduğu pek çok vakaa ile karşı karşıya kalınmaktadır.

“Kapitalizmin birey diye isimlendirdiği kendi kendine yeterli, varlık aleminde tek başına yaşayabilen insan, özellikle gençlik yıllarında sadece zevk için yaşamakta, bu yüzden evlenmek ve aile olmak gibi bir sorumluluk sarmalına girmekten uzak durmaktadır. Lakin bireyin bu yaşantısı yaşı biraz ilerleyince bir trajediye dönüşmekte terk edilmiş ve bir kenara atılmış olarak ölümü bekleyerek sonuçlanmaktadır” (Kayaer, 2016: 358).

Bugün Batı toplumu yaşlanmaya doğru koşarken Müslüman coğrafyalarda bu durum Batı’ya kıyasla daha az minvalde gerçekleşmektedir. “Ümmetimin çokluğuyla övünürüm” diyen bir Peygambere sahip Müslüman toplumunun temelini aile oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bireylerin ve toplumların aileyi temel alması gerekmektedir. Zira, Aliya bu hususta günümüzü geçmişten gören bir izahla konuya şöyle değinmiştir:

“Bütün dinler, aileyi; insanın yuvası, anneyi de ilk ve yerine kimsenin geçemeyeceği bir mürebbi olarak telakki edip yüceltmeğe devam edeceklerdir. Öbür tarafta bütün ütopyalar sosyal eğitim, gündüz bakım evleri, kreşler ve çocuk bahçelerinden heyecanla söz edeceklerdir. Bütün bu müesseselerin, adları ne olursa olsun, müşterek bir tarafı vardır: Annenin yokluğu ve çocukların ücretlilere terkedilmesi” (İzzetbegoviç, 2012: 242).

Günümüzde görüldüğü şekilde kişiler tek kişilik evlere hapsedilmekte, evlilik teşvik edilmemekte, kreşler yoluyla anne ve aileye dair durumlar yok edilmekte ve sanki robot yetiştirir tarzda insan yetiştirilmektedir. “Çocuk bakım evlerinde anne-babasız çocuklar, huzur evlerinde ise çocuksuz anne-babalar. Her ikisi de uygarlığın “harükulade” ürünü ve her ütopyanın idealidir” (İzzetbegoviç, 2012: 246).

Bir çocuğun anne şefkatinden mahrum kalması ve onun eksikliğini hissetmesi ileride ortaya çıkacak pek çok ruhsal sıkıntılı insanın sebebini oluşturmaktadır. Çocuk ve nesil yetiştirme misyonuna sahip olan her Müslüman annenin bu bilince ve

birliktelik duygusuna sahip olması gerekmektedir. Her geçen gün toplumda doğum oranı azalmakta, teşviklerle bu durumun önüne geçilmeye çalışılmakta ve ailenin önemi anlatılmaya çalışılmaktadır. Gelişmiş denilen toplumlara bakıldığında nüfus piramitinde yaşlıların başı çektiği, çiftlerin tek bir çocukta karar kıldığı, kadınların bedeni deformeler ve sosyaliteden uzak kalmaktan korktuğu aşikar şekilde görülmektedir. Fedakarlığın ve kendini çocuğuna adanmışlığın yerini genç, güzel kalma ve kendini işine adama durumu almaktadır. Aliya da bu hususun altını çizmiştir:

“Bütün uygar memleketlerde, doğumlarda bir duruklama veya gerileme kaydedilmektedir. Sebebi kısmen annelerin durumu, kısmen de rahat, külfetsiz bir hayat sürmek arzusudur (bu da dini ve kültürel değerlerin yıkılmasının doğrudan doğruya bir neticesidir)”
(İzzetbegoviç, 2012: 244).

Bugün dünya genelinde bakıldığında aslında kadının pozisyonunun ülkeden ülkeye, toplumdaki topluma ve dinden dine değiştiği görülmektedir. Şeriat, kaide, kural bir olmasına rağmen uygulamada birçok farklılıklar bulunmaktadır. Bu yüzden, İslami yeniden doğuşu hızlandırmak ve kadının insani olarak haklarını ve konumunu belirlemek için bu hususlarda sorgulamaya ve akıla ihtiyaç vardır. “Dini eğilimlerin sosyal hayata intibak ettirilememesi, daha yalın bir ifadeyle İslam’ın gündelik hayata aktarılamaması kadın ve aile konusunda yaşanan problemin sebebidir” (Karaarslan, 2016: 207). Bu yüzden, İslamiyet çizmiş olduğu sınırların ihlal edilmemesini beklemektedir. Diğer yandan, sanayinin artışı ile ucuz iş gücü ihtiyacı Batı’da kadının ucuz işçi olarak kullanılmasını mümkün hale getirmektedir. Yani, Batı medeniyeti ve değeri kadına çalışması gerektiğini ve anne olup çocuk doğurmanın gereksizliğini hissettirmektedir. Fakat bilindiği ve anlaşılacağı üzere annelik hakkı en önemli haktır. Annelik olmasa nesillerin kurumması ve insanlığın yok olması kaçınılmaz bir gerçektir. Bu yüzden, Müslümanların Batı’nın fenni, tıbbi, ilmi ilerlemesini alması icap ederse bunu kendi öz kültürü içerisinde eriterek, kendi benliğine, örfüne, adetine, inancına uygun hale dönüştürerek kabul etmesi gerekmektedir. Taklitçilik beraberinde özün kaybını, benliğin yitimini ve inancın

kaybolmasını getirmektedir. Batı'da yaşayan Doğulu Aliya da bu hususa işaret etmiştir:

“İslam dünyası batıdan, çalışma ve organizasyon anlayışını, bilimsel çalışma metodu ve tekniğini almalıdır, fakat iç hayat, hayat felsefesi, ahlaki anlayış ve aile hayatı ile alakalı Avrupa örnek teşkil etmemektedir. Bazı durumlarda Avrupalı hayat tarzı, nasıl yaşanmaması gerektiğinin örneğidir” (İzzetbegoviç, 2014: 54).

Harici bir durumla karşılaşılması halinde bugünkü şartlar ve gidişat göz önünde bulundurulduğunda, toplumda erkeksi kadın, kadınsı erkek, unisex gibi adlandırılmalara çokça şahit olunması olası görülmektedir. Bilindiği üzere Peygamber de bu konuda hareket edenleri lanetlemiştir. “Yapmamız gereken, mümkün olan en iyi şekilde savaşmak, çalışmak ve bilincimizin ve kapasitemizin en üst düzeylerini ortaya koymaktır” (İzzetbegoviç, 2015: 27).

3.3. Kültür ve Medeniyet

Aliya, kültür ve medeniyet üzerine Batı'da yaşayan bir düşünür açısından ve bakımından yorumlamalarda ve açıklamalarda bulunmuştur:

“Her kültürün faili, fert, şahsiyet, “bir daha eşi bulunmayan ferdiyet” olarak, insandır. “Kitle kültürünün öznesi (veya nesnesi) topluluk, kitle veya “insan kitle”dir. İnsanın ruhu, kitlenin ise sadece ihtiyaçları vardır. Onun için her kültür insanın yücelmesi, mükemmelleşmesi; “kitle kültürü” ise ihtiyaçların tatmini demektir” (İzzetbegoviç, 2012: 95).

Kültür denildiği zaman insanın aklına bir milletin kendine has olan tarihi, dini, ahlaki, edebi gibi birtakım gelenek ve göreneklerin toplamı aklına gelmektedir. Buradan o millete ait sevinçler, üzüntüler, değer yargıları, sosyal ilişkileri ve hayata dair bakış açıları öğrenilebilmektedir.

“Modernizm, geleneklerin değişmesi, tüketim şeklinin değişmesi ve eski maddi hayatın yerine yenisinin gelmesidir: Çünkü eskiler yerli yapısıdır, ama yeniler 18, 19 ve 20. yüzyılların makinesinin üretimidir. Ve, Avrupa’lı olmayan bütün halklar modernleşmek zorunda kalmıştır. Bunu başarmak için de, önce dinleriyle kavga etmeliydiler. Çünkü din, bir topluma kendilerine özgü bir kişilik kazandırır. Din, herkesin bağlandığı yüce bir zihniyettir. Eğer bu zihniyet yıkılır ve hor görülürse, bu dinle kendini özleştiren kişi de aynı şekilde yıkılır ve horlanır” (Şeriati, 2005: 30-31).

Bu yüzden, bir toplumu bu açıdan tahakküm altına almak için öncelikle o milletin alışkanlıklarını, yaşam tarzlarını, tüketim gereçlerini değiştirerek fikrin ve ruhun uyuşturulması gerekmektedir. Bu açıdan Batılı veya Avrupalı olmak demek modern ve medeni olmak ile eşdeğer manada kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle kendi değerlerine uzak, kendi değerlerini aşağılayıcı, Batılı değerlere aşık ve Batılı düşünürleri el üstünde tutan bir topluluk oluşmaktadır. Kendi öz benliği zayıflatılıp kendine has yargıları köreltilip yerine Avrupai bir durum hasıl olmaktadır. “Bu şekilde, Avrupalı olmayan toplumlar, Avrupalı toplumlar tarafından yabancılaştırıldı. Yani, Doğu’daki aydın ve entellektüeller daha fazla bir Doğu’lu gibi hissetmez, bir Doğu’lu gibi üzüldü, bir Doğu’lu gibi ümit beslemez oldu” (Şeriati, 2005: 20).

Bu minvalde, Bosna’ya yapılmak istenen bu yüzden ister kültürel, ister askeri, ister dini olsun bir halkı tarihte bir daha tekrar dönmek üzere geri bırakmak, yok etmek, bertaraf eylemektir. Ancak, gücünü halktan alan bir millet ve devlet kolay kolay teslim olmamaktadır. Aliya, düşmanlardan, olaylardan nefret edip kin beslemek yerine bu durumu tersine çevirmeyi başarmış ve çevresine de bu şekilde davranmalarını telkin etmiştir. Bu yüzden zaferler kadar yenilgilerin de tarihin sayfalarında nesnel bir bakış açısıyla yazılması gerekmektedir. Bu minvalde, Batı medeniyeti ile İslam medeniyeti arasındaki farklardan bahsetmek icap ederse biri maddiyata diğeri maneviyata bağlılık noktasındadır. Hangisi doğru görünmektedir? İkisi de yanlıştır. Hem dünyevi hem uhrevi hayat dikkate alınır olmadıkça gerçekten sahih bir hayat ve mücadele mümkün görünmemektedir. Aliya,

bu noktada Muhammed Esed'in "Yolların Ayrılış Noktasında İslam" adlı kitabında dile getirdiği düşünceleri analiz etmiştir. Her ne kadar Muhammed Esed'in eleştirileri haklı olsa da Batı'nın şu anda bozulmaya uğrayan kısmı bölümsel ve kısmi derecededir.

"Günümüz Batı medeniyetinin gözünde insanın ekonomik, toplumsal ve ulusal ihtiyaçlarından başka hiçbir şey için uğraşması gerekli değildir. Bu medeniyetin asli değeri manevi bir değer değil, kendi rahatıdır. Bunun temelinde, hayat felsefesiye gücünü kendisine ulaştırmak için irade gücünden alan bir hayat felsefesi yatmaktadır. Bunların ikisi de eski Roma medeniyetinden miras kalmıştır" (İzzetbegoviç, 2003: 375).

Anlaşıldığı üzere, Aliya, eleştirel, nesnel, çözümsel, mantıksal açıdan değerlendirmiş olduğu siyasi, askeri, dini, kültürel, felsefi, tarihi bakış açısının temelini İslam'da görmüştür. Sadece Bosna'nın ve içinde bulunduğu toplumun değil, aynı zamanda tüm İslam coğrafyasının ve onun toplumlarının sıkıntılarına ışık olmuş, rehberlik etmiş, aydınlatıcı olmuştur. Aliya, bu yüzden Doğulu ülkelerin, yani Müslümanların, bir araya gelememesinin, basit bir takvim hususunda bile ortak bir karara varılamamasının eksikliğinin yolunun üçüncü yoldan, yani İslam'dan geçtiğini defalarca dile getirmiştir. Bunun da İslami öze, kaidelere, kurallara uyularak gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla, Aliya'nın hayalini kurduğu ve olmasını istediği durum zamanla vuku bulmaya başlamıştır. Çünkü Müslümanlar hem nicel hem de nitel manada Batı'dan bir hayli geri kalmışlardır. Günümüzle eski kıyası yapıldığında görülecektir ki dünya üzerindeki Müslümanlar sadece nitel manada büyümemekte aynı zamanda nicel olarak da farklılık oluşturmaktadır.

Bu sebeple, bu durum halihazırda bazı dengeleri değiştirmekte ve nihayetinde nedensellik-sonuçsallık mahiyetinde değişimlere sebebiyet vermektedir. Müslümanlar geri kalmış, bilimden ve teknikten yoksun, nicel olarak varlık gösteremeyen olarak anılmaktan ziyade son zamanlarda gerek nicel gerekse nitel

manada eğitimli, kaliteli, bilime önem veren taraf olmuştur. Eskiden edilgen olan Müslümanlar uzun zaman sonra etken durumuna gelmeyi başarmaya başlamışlardır.

İşte bu noktada, Batı'nın merkezinde yok sayılan, kabul görmeyen bir halkın bilge kralı olan Aliya, olaylara eleştirel ve yapısal yaklaşarak salt muhalefet etmemiş, aynı zamanda sorunlara çözümler aramıştır. Aliya, kendisiyle Batı'da bir yerde karşılaştığında ve görüldüğünde bir Doğulu gibi davranmış, kendisiyle Doğu'da bir yerde karşılaştığında ve görüldüğünde bir Batılı gibi olmuştur. Yani, aslında Batı'dayken İslamı ve Doğu'dayken Batı'yı takdir edici cümleler kurmuştur ama her daim Müslüman kimliğine sahip olmuştur. Batı'nın bozukluğuna, çürümüşlüğüne eleştiriler getirip aynı zamanda Batı'nın organize duruşuna, insan haklarına, fakirlere verdiği değer açısına, sosyal ve ekonomik manadaki imkanlarına da övgüler getirmiştir. Müslümanlar'ın yanlış yaptığını, hatalı davrandığını ama İslam'ın bu konuda net olduğunu ve mükemmel olduğunu söylemekten çekinmemiştir. Bu yüzden, Aliya'nın hayatında dinin yeri olmazsa olmaz bir konum almıştır. Öyle ki başta düşüncesi olmak üzere her açıdan hareketinde temel dayanak İslam olmuştur. Kaldı ki Aliya'nın düşünür olarak etkileri sadece Bosna'ya, sadece Müslümanlara değil aynı zamanda gerek Doğu'ya yani tüm Müslümanlara gerekse Batı'ya yani tüm insanlığa giden bir mesaj halini almıştır.

“Dünyada sadece üç bakış açısı bulunmaktadır, daha fazlası da olamaz. Dini, maddi ve İslami. Her şey çift olarak yaratılmıştır (Kur'an). İnsan beden ve ruhtan oluşan bir çift varlıktır. Beden ruhu taşımakla görevlidir. Bu taşıyıcı geliştii, dolayısıyla geçmişi vardır. Ruh ise gelişmedi, onu Allah üflemiştir. İnsanın ilk tarafı ilimdir, ikinci tarafı ise din, sanat, etiktir. Bilim ve teknik medeniyete aittir, din ve sanat ise kültüre aittir. İlki insanın ihtiyaçlarını gösterir (nasıl yaşıyorum), ikincisi ise insanın hedefini gösterir (niçin yaşıyorum)” (Alija, 2005: 236).

Aliya, kendi kurduğu cümlelerde de görüleceği üzere hayatın düalizmini sorgulamış ve insanı bir varlık olarak görmüştür. Böylece, gerçeklik ve insan doğasını felsefi açıdan bir tür sorgulama yoluna gitmiştir. Bu açıdan üç adet bakış

açısını ifade etmiştir. Onun ortaya koyduğu dini görüşe göre esas olan ruhtur, ortaya koyduğu maddi görüşe göre ise esas olan maddedir. İslami görüşe göre ise esas olan ruh ve maddenin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Tüm bunları anlayarak meydana getirdiği kavramlardan hangisinin kendi dünya görüşüyle uyduğu idrakına varmaya çalışmıştır.

Aliya'ya göre dini ve maddi görüş esasında ideolojik, siyasi açıdan farklı kutupları olan bir dünyanın var olmasına imkan tanımıştır. İşte bu noktada üçüncü görüşü olan İslam ise bu sıkıntıları bertaraf etmede, bu zorlukları çözmeye üçüncü bir yol, orta yol olmuştur. İslam tüm bunların çıkış yolu olmuştur. Bununla birlikte, Aliya'ya göre medeniyet, bilimin, tekniğin bir temsilidir. Kültür ise sanatın, dinin, felsefenin bir temsilidir. Aliya'ya göre medeniyet insanın doğayla olan ilişkisini izaha girişirken, kültür ise insanın kutsal olanla ilişkisini izaha girişmektedir. Kültür kendini yenilemeyi temsil ederken medeniyet dünyanın kendini değiştirmesini temsil etmektedir. Yani, medeniyet insanın aslında doğayla ilişkisi sonucu olan teknolojik açıdan gelişmedir ve insanın medeniyetten uzak durması mümkün değildir. Bu açıdan manevi bir hükmün atfedilmesi uygun değildir. Kültür ise insanın sosyal bir varlık olması hasebiyle insanı dikkate almaktadır. Öyle ki kültür devamını insan sayesinde sağlayabilmektedir. “Bugün dünyadaki bütün şehirler, Batıdaki şehirlere benzemiş bulunuyor maalesef. Bu ise modernizmin yeryüzünü talan ettiği ve kendi dışındaki bütün medeniyet ve kültürleri neredeyse yok ettiğini göstermektedir” (Kayaer, 2016: 360).

Özetle ifade edilmek istenirse Aliya'ya göre kültürün devamlılığını ve sahipliğini insan alırken, medeniyetin devamlılığını ve sahipliğini ise toplum almaktadır. “Etik alanın ayrılmaz üç temel unsuru ise özgürlük, sorumluluk ve ahlaktır” (Akın, 2016: 102). Bu açıdan, yaşanan sıkıntıların ve bu iki görüşün çözümü için üçüncü yol olarak İslam çözüm yolu olmuş ve İslam'ın ahlakıyla sorunlara çözümler sunmuştur. Bu yüzden, Aliya sorunlara ve çözümlerine gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşmıştır.

3.4. Boşnakların Siyasi Bilinçlenmesi

Müslüman Boşnaklar ve Bosna, tüm Müslümanların tek bir hedefte ve amaçta bir arada yaşanabilirliğin örneğini vermişlerdir. Aliya bir düşünür olarak bunları tek bir amaçta bir araya getirmeyi başarmış ender bir şahsiyettir. “Dini açıdan Doğulu, eğitim bakımından Batılıyız. Kalben bir dünyaya, aklen diğerine ait bulunuyoruz” (İzzetbegoviç, 2015: 216). Aliya, Batı’da yaşayan bir Müslüman olarak Doğu’yu iyi tanımıştır. Batı da Doğu’yu bildiği için birçok sıkıntı, fitne, iç karışıklık olaylarına girerek Doğu’yu içten yıkmayı ve Doğu’yu kendine hapsetmeyi başarmıştır. Aliya bu yüzden mezhebi, dini, siyasi, felsefi hiçbir sıkıntı olmadan Müslüman Boşnakları, toplumunu ve tüm Müslümanları devlet ayrımı olmaksızın aynı hedefte, amaçta, yolda birleştirebilmeyi başarmıştır. Nitekim, verdiği örnekle izaha girişmiştir:

“Aranızdan, Yugoslavya karşı istihbarat örgütü KOS’un şefi Ace Vasiljevic’in anılarını okumuş olanlar, onun bir yerlerde söylediği şu sözü hatırlayacaklardır: “Silah önemli değil, organizasyon önemlidir. KOS hiçbir zaman bir yerlerde özellikle silah olup olmadığı konusu ile ilgilenmemiştir. Fakat örgütlenmiş beş kişi bizim için tehlikelidir!”. O tamamen haklıydı. Bizim yaptığımız öncelikle silahlanma değildi, halkın örgütlenmesi olayıydı. Biz savunma için örgütlendik ve bu halk, o sayede direnebildi” (İzzetbegoviç, 2015: 112).

Müslüman Boşnakların eğitilmiş, kültürlü, saygılı, inançlı, eleştirel düşünebilen, önyargısız, cesur bir toplum olması için oldukça mücadele veren Aliya, köleliği red etmiş ve bunun yolunun eğitilmiş olmaktan geçtiğini ifade etmiştir. Bugün Müslüman toplumlara bakıldığında maalesef demokrasinin olmadığı, eğitimsiz, geri kalmış topluluklar olarak görülmektedir. Aliya bunu iyi bildiği için Müslüman Boşnakların ve toplumunun bu duruma düşmesini asla istememiştir.

Aliya, Müslüman Boşnakların düşmanların yaptığı gibi kutsalları yakıp yıkmamaları, aman dileylene vurmamaları, hoşgörülü olmaları, ne olursa olsun dürüst davranmaları gerektiği hususunda pek çok telkinde bulunmuştur. En nihayetinde Avrupa’ya ve dünyanın neresine giderse gitsin başı dik gezebilmiştir. Çünkü kendi

toplumu hiçbir şekilde düşmanın yaptığını yapmamış, intikam duygulayıyla hareket etmemiş, insani değerleri savaşta dahi olsa korumuştur. Böyle bir durum ve ruh haliyeti içinde bir toplumu hoşgörüyü teşvik etmek zordur. Bu manada teşviklerde bulunmak gerekmektedir. Zira, kolay kabul edilebilecek ve edinilecek bir davranış şekli değildir. Bu minvalde şunları ifade etmiştir:

“Hoşgörüyü öğrenmek ve bir caminin yakınında bir sinagogu veya bir sinagogun yakınında Katolik kilisesinin bulunmasını kabullenmek yüzyıllarımızı aldı. Oysa bir mabedi yıkmak, yapmaktan daha kolaydır. Hoşgörü tabii bir davranış değil, bir kültür işidir. Dışleri fırçalamayı öğrenmek nasıl gerekli ise, hoşgörülü olmayı da acilen öğrenmek gerekir” (İzzetbegoviç, 2015: 49).

Aliya için Müslüman Boşnaklar neyse, İranlı, Arabistanlı, Filistinli, Iraklı da aynı anlamı ve değeri taşımıştır. Bosna'nın kaderi de Boşnakların kaderi ile bağlantılıdır. Dolayısıyla, Aliya Müslüman Boşnakları ve toplumu iyi bildiği için birlikte hareket edebilmiş ve onları yönlendirebilmiştir.

Müslüman Boşnaklar, tarihten gelen ve günümüzde devam eden ilişkilerle yakın temas halinde kalmışlardır. Aliya'nın babaannesi rahmetli Üsküdarlı bir Türk kızıdır. Balkanlara seyahat edenlerin bildiği üzere Türk denildiğinde akla Müslüman olduğu gelmektedir. Aynı şekilde, Türkiye'de de Boşnak denildiğinde Müslüman Boşnak akla gelmektedir. Müslüman Boşnaklar, akıl ve fikir manasında Batılı, his ve ruhi manada ise Doğululardır. Türkiye, birçok Müslüman Boşnak'a ev sahipliği yapmış, sahip çıkmış, pek çok evlilikler gerçekleşmiş ve aslında ortak bir tarih, geçmiş ve gelecek hasıl olmuştur. Aliya ve toplumuyla tanışan herkes Aliya'dan ve toplumundan muhakkak bir şeyler öğrenmiştir.

Aliya gibi Müslüman Boşnaklar da ne çok aşırı ne çok fanatik olmuşlardır. Müslüman Boşnaklar inançları gereği bu yola tenesül etmemişlerdir. Tabii, bunda Aliya'nın telkinleri, öğütleri ziyadesiyle tesirli olmuştur.

“Önyargıları doğrultusunda dünya, bize karşı işlenen korkunç suçların intikamını almamızı bekledi. Ancak biz tam tersini yaptık. Bizler dinsel ve ulusal hoşgörüyü dayanan

demokratik bir toplumu savunduk. Bazı Avrupalı oryantalistlerin ve Batı medyasının bizi göstermeye çalıştığı gibi ne aşırılık ne de fanatizm yanlısı olmayı denedik. İslami kimliğimizi koruduk ve Doğu’da ve Batı’da iyi olan ne varsa ona açık olduk” (İzzetbegoviç, 2015: 222).

Doğulu ile Batılı insan arasındaki farklardan biri de az çalışıp çok oturma, günü kurtarma, duruma göre hareket etme ve işine bağlılık, çalışma ve disiplindir. Yani, birisi manevi iklimle doluyken diğeri ise maddi iklime odaklıdır. Halbuki, her ikisini bir arada götürmenin yolu da bellidir. Batılı olan Boşnaklar bu açıdan Aliya’nın etkileri ile birlikte hem bir Batılı hem bir Doğulu’dur. Fanatik olmak ve eleştiriye kapalı olmak yerine dürüst ve temiz olmanın daha değerli bir meziyet olduğunu düşünen Aliya durumu şöyle açıklamıştır:

“Son kez söylüyorum. Eğer, dürüst olan ile kabiliyetli olan arasında bir tercih yapmak durumunda kalırsanız, dürüst olanı seçiniz. Bazılarının anlayacağı gibi, kabiliyetli insanlara ihtiyacımız olmadığını ima etmiyorum. Elbette ki, kabiliyetli olmalılar. Söylemek istediğim şudur: Eğer bir ikilemdeyseniz ve elinizde daha az yetenekli ancak kesin olarak dürüst bir birey varsa, dürüst olanı tercih edin, hata yapmayacaksınız” (İzzetbegoviç, 2015: 83).

Aliya, bu minvalde Batılı bir coğrafyada olup, Doğulu kaidelerle yaşanabileceğini tüm İslam coğrafyasına ve Müslüman alemine göstermiştir. Aliya, Müslüman Boşnaklara hak, adalet, eşitlik, insani değerler, İslam ve diğer belli başlı hususlarda telkinlerde bulunmuş, ayrıca bunları günlük hayatında tatbik edebilmiştir.

Müslüman Boşnaklara, İslam’ın kurallarına uymalarını, Allah’ın emirlerine riayet etmelerini kendi hayatından yaşadıklarıyla zaman zaman konuşmalarında dile getirmiştir. Batılı bir toplum olarak, Batı’da yaşayan bir toplum olarak Müslüman Boşnaklar için hedefe giden her şey mubahtır anlayışı diğer topluluklar için de yanlıştır. Müslüman olarak adaletin ve eşitliğin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. “Yaptırım; sadece insanlara zulüm eden ve yeryüzünde haksız yere azgınlık yapanlar üzerine uygulanır. İşte onlar için çok da acı bir azap vardır.”

(Kur'an, 42/ 42). Batı'nın adli mekanizması, insana değer veren yapısı, demokratik işleyişi birçok Müslüman ülkenin kusurudur. Halbuki, bunu emreden İslam'ın ta kendisidir. Bu açıdan, çok etnik yapılı olan Bosna'da, Batı'nın tam ortasında, Batılı gibi büyüyüp Doğulu değerlerle yaşantısını bütünleştirebilmiş Müslüman Boşnaklar, azınlık durumuna düşmemeleri için adaletten ayrılmadan yaşamlarına devam etmişlerdir. Güçlü olan Hıristiyan dünyasının mensupları dünyanın her yerinde mevcudiyetini korumayı başarmıştır. Nitekim, güçlü bir İslam dünyası sayesinde dünyadaki tüm Müslümanlar mevcudiyetini güçlü bir şekilde korumayı ve sürdürmeyi başarması olasıdır. Günümüzde Filistin'de, Suriye'de ve diğer Müslüman ülkelerde gerçekleşen zulümlere karşı güçlü tepkiyi koyabilen Müslüman ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. "Müslüman olmayan ülkelerinde yaşayan Müslümanların durumu her zaman, dünya İslam toplumunun gücü ve itibarına bağlı olacaktır" (İzzetbegoviç, 2014: 66). Bu yüzden, Aliya, Doğulu değerlere sahip Batı'da yetişmiş bir düşünür olarak Batı'da Doğu hakkında, Doğu'da Batı hakkında savunmalarda bulunmuştur. Batı'da Doğu ve Doğulu değerler hakkında savunmalar yaparken, Doğu'da Batı ve Batılı değerler ile ilgili savunmalar yapmıştır. Bunları yaparken ise Müslüman olduğu bilincini hiç unutmamıştır. Müslüman Boşnaklar bu açıdan, ülkelere sadakat, milletine aidiyet, dinine hizmet, özgürlüğe bağlılık noktasında öncü olmuş ve bu gayede hedefe ulaşmaya devam eden bir millettir. Onların Batı'da olmaları onların İslami yaşantıdan uzak olmaları manasına gelmemektedir.

Müslüman Boşnaklar, Batılı bir toplum olarak farklı etnik kökenli ve inançlı insanlarla yıllarca iç içe, kardeş kardeşe yaşamayı başarabilmiştir. Boşnaklar, tarihte Hıristiyanlık veya Yahudilik inancına toplumca benimseme göstermemişlerdir. Aynı zamanda, Sırlar ve Hırvatlar ile sürekli bir mücadele, münakaşa içerisinde olmuşlardır. Bugün, Boşnakların çoğunluk olarak İslam'a katılıp İslam'ı yaşamaları Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna'yı uzun süre himayesi altına almasıyla oluşmuştur. Osmanlı, herkesi inancında, yaşamında özgür kılmış, etnik veya dini tabana saygılı olmuştur. Katolik inancı benimseyen Hırvatlar ile Ortodoks inancına sahip Sırların yanında İslamiyeti kabul etmiş Boşnaklar da ortaya çıkmıştır. Öyle ki etnik ve dini ayırım konusu bu zamana kadar devam etmiştir. Aliya da bu birliktelik hususunda şunları söylemiştir:

“Bosna’yı yok etmeye Sırbistan’ın gücü yetmeyecek, Hırvatistan da böyle bir şey yapmayı zaten istemeyecektir. Dolayısıyla, size diyebilirim ki dünyanın bu bölgesinde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan tabloda bizim gücümüz artmış, Sırbistan zayıflamış, Hırvatistan ise demokratikleşmiştir. Böyle bir tarihi konum içerisinde, Bosna varılmaya devam edecek, demokratik, birlik içinde bir ülke olmaya doğru emin adımlarla ilerleyecektir” (İzzetbegoviç, 2015: 491).

Bugün bakıldığında Bosna, Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olarak ikili bir yapıyla var olmaya devam etmektedir. Seçimlerle başa gelen bir sistem yoluyla demokratik yapının devam etmesi amaçlanmıştır. Aliya bu yüzden demokrasiye inanmış, bağımsızlığı benimsemiş, diktatörlüğe karşı çıkmış, halifelik döneminde seçimle başa gelen halifelerin olduğunu ve bunun da toplum tarafından benimsendiğinin altını çizmiştir. Aliya, davayı kendine bağlamamış, kendisinden sonra gelecek olan kişiyi de direk olarak işaret etmemiştir. Binlerce dava adamının kendisinin ardından bu görevlere talip olabileceğini ve bu sancağın daha da ileriye taşınacağına ümidi içerisinde olmuştur.

“İslam’da babadan oğula geçen irsi yönetimler yoktur. Peygamberimiz de öyle yaptı. Koltukta ısrarla kalmak veya oğluna devretmek cehalet döneminin alametlerindedir. Ben hiç böyle bir şey düşünmedim, oğlum da asla böyle bir teklif ve istekte bulunmadı. Şöhret ve mal gibi varlıklar insanı etkiler ama her şey geçicidir. Doğru olan Allah katında itibarlı olmaktır. O’nun rızasıdır” (Koçak, 2013: 223).

3.5. Bosna’nın Bağımsızlık Mücadelesi

Aliya birlikteliği daim edecek bir ülkeden yana olmuştur fakat dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda elinden geleni yapmasına rağmen tarihin akışına dur denmek mümkün olmamıştır. Aliya ya bir bütün halinde Yugoslavya’nın içinde herkesin inancını yaşayabildiği huzurlu, demokratik, özgürlüğün bulunduğu,

ırkçılığın ayaklar altına alındığı bir ülkede hayata devam etmelerini ya da kendi başlarına ayrı şekilde bağımsızlığı elde edilmiş bir ülkede yaşamalarını arzu etmiştir.

“Biz içinde Sırbistan’ın ve Hırvatistan’ın olduğu bir Yugoslavya’yı kabul ediyorduk, içinde bu ülkelerin olmadığı bir Yugoslavya bizim için kabul edilebilir değildi. Hırvatistan, Yugoslavya’dan ayrıldıktan sonra iki seçenikle karşı karşıya kaldık. İlki, içinde Sırbistan ve Karadağ’ın olduğu kısmi bir Yugoslavya içinde kalmak, ikincisiyse bağımsızlıktı. Biz ikincisini seçtik” (İzzetbegoviç, 2003: 347).

Aliya, görüleceği üzere Sırpaların hegemonyası, baskısı, yönetimi altında oluşacak olan bir Yugoslavya yönetimini kabul etmemiştir. Aliya, bu açıdan birleştirici rolünü üstlenirken aynı zamanda bağımsızlık düşüncesinden de ödün vermemiştir.

Aliya, Bosna’ya özgürlük mücadelesi için pek çok yurtdışı ziyaretlerde bulunmuş, pek çok devlet adamıyla görüşmeler yapmıştır. Bosna’da bir Müslüman soykırımı vuku bulmuştur. Gittiği pek çok konferansta bu trajediye dikkatleri çekmiştir. Boşnaklar, savaş sırasında ve sonrasında onların dostlarının ne Ortodoks inancına sahip Sırpalar ne de Katolik inancına sahip Hırvatlar olduğunu görmüştür. Onların dostları aslında Müslüman coğrafyanın ta kendisi olmuştur. Gönüllü Müslümanların yardım etmek gayesiyle yaptıkları çabalar bu inancın yeşermesine bir açıdan katkıda bulunmuştur. Müslümanlar, kaderine razı olma hususunu çaba etmeksizin, boş boş oturmaksızın yerine getirmek yerine, gerçek bir Müslüman gibi, onurluca mücadele ederek, haksızlığın birgün biteceğini umut ederek çabalamaya devam etmişlerdir. Aliya bu noktada aslında tüm Müslümanların sesi olmuş, Müslüman coğrafya üzerindeki ölü toprağın bertaraf edilmesini sağlamış, yeniden dirilişin bir anahtarı olmuştur. “Bu konu vesilesiyle, sana ne kadar hayran olduğumu söylemek istiyorum. Tek bir şikayette bulunmaksızın kaderine razı oluyorsun. Aynı şeyi ben yapabilir miydim bilmiyorum” (İzzetbegoviç, 2015: 384).

Bosnalı Müslümanların Batı'nın ortasında yaşamaya devam edebilmesi ve bu Müslüman yoğunluğunun baki kalabilmesi, özelde Doğulu Müslüman devletlerin katkısına, genelde de uluslararası bir güce bağlı bir hale gelmiştir. Çünkü özgürlük mücadelesinde bulunan Müslüman Boşnakların vermiş olduğu mücadeleyle ve Hollanda askerlerinin Boşnak Müslümanları Sırlara teslim edişiyile Müslüman ülkelerin uluslararası arenada Batılı devletlere karşı ne kadar zayıf kaldığı gözler önüne serilmiştir. Aliya, Bosna'nın bölünmesine sebebiyet verecek olan Dayton Antlaşması'nı imzalarken aslında barışçı yanının, her şeyi kaybetmek yerine üzerine inşaa edilebilecek birtakım şeylerin kazanılmasının öneminin dolaylı olarak altını çizmiştir. Batı'nın büyük devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından bağımsızlığı, özgürlüğü tanınmış bir devlet olmasına ve Birleşmiş Milletler üyeliği kazanmış olmasına rağmen, yine Batılı bir millet olan Sırlar tarafından savaş başlatılmış ve sayısız katliamlar, tecavüzler, toplu yıkımlar, sürgünler cereyan etmiştir. Bu durumu Aliya şu şekilde izah etmiştir: “Tam tersi oldu. Sırlar planı reddettiler ve ambargonun kaldırılması ile ödüllendirildiler. Bizler planı kabul ettik ve Saraybosna'nın tümüyle abluka altına alınması ile cezalandırıldık” (İzzetbegović, 2015: 160).

Yapılan birçok toplantı, plan sadece havada kalmış, sivil halk katledilmiştir. Avrupa, kendi gibi Avrupalı olan Sırlara müdahale etmiş gibi görünüp aslında destek vermiştir. Halbuki, Birleşmiş Milletler üyesi ülkelerin kendi aralarında yaptığı anlaşmalara göre bu üye ülkelerden birine herhangi bir saldırı olduğunda Birleşmiş Milletler üyelerinin bu saldırıya karşı güç olması gerekmektedir. Fakat bu Bosna olduğu için uygulamaya gidilmemiştir. Bu yüzden üç buçuk yıl kadar sürecektir olan bu savaşta literatüre etnik temizlik denilebilecek kadar gerçekçi olan bir tabir girmiştir.

Yugoslavya'nın dağılıp parçalanmasıyla birlikte buradaki boşluğu kendi otoritesini, gücünü kanıtlamak ve oraya hakim kılmak adına Amerika Birleşik Devletleri Nato'nun imkanlarını kullanarak askeri güç tahsis etmiştir. Buna karşı hamle olarak geri kalan Avrupa, birleşmiş bir ordu kurarak orada kendi gücünü ve otoritesini devam ettirme çabasına girmiştir. Yani, Müslümanlar ve onların sıkıntıları bir tarafa, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupalı devletler sadece kendi çıkarları

söz konusu olduğunda duruma müdahil olma yolunu seçmiştir. Bosna'ya uygulanan ambargo, Boşnak halkına yapılan zulümle aynı düzlemde devam ederken Sırlara ise tam tersi bir uygulama ve rahatlık verilmiştir. Müslüman bir ülkenin mevcudiyetinin diğerleri için de bir somut örneği olduğu gibi, Bosna'nın talihi ve bekası da diğer Müslüman ülkeler için de önem arz etmektedir. Nitekim, Aliya bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Bosna'nın kurtuluşu, dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlara iyilik getirecek. Onun yıkılışı ortak yenilgimizdir ve hem Allah'ın hem de insanların gözünde günahdır. İslam Dünyasının kıyısında, gelecekte onun merkezine yönelecek olan tehlikeli saldırılara şahitlik ediyoruz” (İzzetbegoviç, 2015: 223).

Geçmişte böyle olmuştur ve bugün halen bu durum devam etmektedir. Tüm bunları yaşayıp gören Müslüman Boşnaklar destek alacakları yerin Müslüman kardeşleri olduğunun farkına vamiştir. Çünkü yıllarca kardeşçe yaşadıkları, komşu olup evlilikler yaptıkları ve huzur içinde yaşadıkları Sırlar, kendilerine katliam yapmaktan, yok etmekten ve zulmetmekten imtina etmemiştir. “Bosna Savaşı'nı, bir nevi, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan etnik çatışmaların bugün kendiliğinden su yüzüne çıkan devamı gibi görmek, Karaciç ile Miloseviç'in kaleme aldığı bir metni okumaktır” (Aral, 2013: 178). Savaşın suçluları olan Miloseviç, Mladiç, Karaciç ise dünya kamuoyu gözünde yargılamaya ve yorumlamaya bırakılmıştır.

Boşnakların yok olma süreci aslında Sırlar ve Hırvatlar ile yaptıkları evlilikler ile başlamıştır. Bu durum, Boşnak milletinin yok olması ve etnik kimliksiz bir sürece doğru giden şema halini almıştır. Belki yaşanan bu savaş ve Boşnakların bilinçlenmesiyle Müslüman Boşnaklar bağımsızlık ve ırki ve dini yok olma sürecini atlatma yoluna girmişlerdir. Bu savaş süresince Müslüman Boşnaklar yüz kızartıcı, başını yere eğdirici herhangi bir çabanın, haksızlığın altın girmemişlerdir. Aliya, kin güden, hesap yapan, nefret söylemiyle hareket eden, çatışmacı biri değil, aksine boyun eğmeyen, haksızlığa karşı duran, geçmişi okuyup geleceğe dair ümitkar olan barışçıl bir insan olmuştur. Çünkü Srebrenitza'da yaşanan insanlık dışı toplu katliam, içinde bir nebze insanlık, merhamet, acıma duygusu olan her kişinin vicdanını

sızlatmıştır. Ve bu toplu katliam üzerine aklı başına gelen Nato'nun Sırlara karşı harekete geçmesi üzerine Sırlar savaşa son vermeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Kutsal mekanlara, mezarlıklara bile dokunulan bu mezalimde, Müslüman Boşnaklar ise adilane davranmaya ve hakkaniyeti elden bırakmamaya gayret göstermiştir.

“İşte bundan dolayı, İsrailoğullarına yazmıştık ki: Her kim, katil olmayan veya yeryüzünde fesat çıkarmayan bir kimseyi öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de bir adamın hayatını kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur” (Kur'an, 5/ 32).

Tarihte örneği görüldüğü gibi, bugün Suriye'de akan Müslüman kanın sebepleri arasında olan güçlü bir Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa liderliği eksikliği sebebiyle Rusya şu anda atını koşturmakta, çıkarına uygun olan grupları desteklemekte ve ödüllendirmektedir. Aslında, mevzu bahis Bosna'ya geldiğinde Müslüman Boşnaklar olması sebebiyle Sırların katliamı ödüllendirilmek istenmiştir. Müslümanlar mağdur ve katledilen taraf olmasına rağmen kendilerine sadece bazı yerler tahsis edilmiş, geri kalan büyük bir kısım Sırlara ve Hırvatlara ayrılmış olacaktır. Günümüzdeki ve geçmişteki örneklere bakıldığında mağdur taraf Müslümanlar, mağdur eden ve ezen taraf karşı taraf olmuştur. Aynı zamanda, anlaşma yapıp orta yolu bulmaya çalışan ezenin tarafında olma ve ezen tarafı üstü kapalı da olsa ödüllendirme çabası ve niyeti içinde olmuştur. Yani, güç kimdeyse mühür de ondadır. “Bu dünya, hala içinde güçlülerin yasalarının hüküm sürdüğü bir bataklıktan ibarettir. Rahat yaşamak üzere sizi serbest bırakabilmeleri için güçlü olmak zorundasınız” (İzzetbegoviç, 2015: 226).

Bu durum, insanlığa, adalete, hakkaniyete, eşitliğe, demokrasiye yapılmış bir ihanet değil midir? İngiltere, Fransa, Rusya Bosna'ya uygulanan ambargoyu veto etmiş, Almanya sorunun kaynağının Sırların tutumundan kaynaklı olduğunu ifade etmiş, Amerika Birleşik Devletleri sorunun tarihten gelen ikili çekişmeler olduğu yorumunu yapmış, Çin ise konunun iç mesele olduğu kanısına varmıştır. Müslüman Boşnaklar, görüldüğü gibi jeopolitik, dini, bölgesel, askeri, siyasi ve diğer sebepler olmak üzere gerekçelendirmelerle dünyanın beş gücünün elinde bir santraç tahtasına dönmüş halde kalmıştır. Birleşmiş Milletler bir yaptırım kararı almış fakat

buna uyulmadığı takdirde uygulanacak yaptırımı belirtmemiştir. Bu durum da saldırgan tarafın saldırılarına devamını tetiklemiştir. Bu durum Müslümanların gözünde Birleşmiş Milletlerin yerinin hangi pozisyonda olması gerektiği açısından önemlidir. Çünkü hedef Boşnak Müslümanları yok etmek ve dinlerini değiştirmektir.

Savaş sonunda mecburen imzalanan ve Aliya'nın çok istememekle birlikte mecbur kaldığı Dayton Antlaşması çok eleştirilmiştir. Bu antlaşma ile kötünün iyisi elde edilmiştir. Bu antlaşma ile Bosna-Hersek etnik anlamda bölünmüş ve Sırpların ele geçirdiği yerler kendilerine resmi anlamda verilmiştir. Aliya bu açıdan Bosna'nın çok uluslu, inançlı, kültürlü olmasını arzu etmiştir. Fakat ırkçı yaklaşımlar neticesinde bu arzusu yerine gelmemiştir. Yeni kurulan federasyonda Sırpların çoğunluğu teşkil ettiği Sırp, Hırvat, Müslüman grup yönetiminde yer almış ve bu federasyon uluslararası bir gözlem altında kalmıştır. Böylece, Dayton Antlaşmasıyla Bosna ve Müslüman Boşnaklar gerek hukuki gerek siyasi gerek kültürel gerekse fiili anlamda bir bölünmeye uğramışlardır.

“Gittikçe artan derecede bir bütünlük görüyorum. O, bu süreci hızlandırıyor. İnsanın bundan hem mutluluk, hem de üzüntü duygusu geliyor. İslam Dünyasının artan derecede dayanışmasını gördüğü için memnuniyet ve bunun, Bosna trajedisi nedeniyle gerçekleşmiş olmasından da üzüntü duymak gerekiyor. Gerçek birlikten çok uzak olmamıza rağmen, bu büyük felaket bizleri birleştirdi” (İzzetbegoviç, 2015: 227).

Bu minvalde, Aliya Müslümanların geri kalmamasını, eğitilmiş, güçlü, kültürlü ve çağı yakalayabilmiş olmasını arzu etmiştir. Çünkü bugün yaşadığımız dünyada ve Bosna savaşında görüleceği gibi güçlü olan haklı olmuştur. Büyük balık her daim küçük balığı yemiştir ve yemeye devam etmesi kuvvetle muhtemeldir. Böylece, Sırpların %49'unu, Hırvatların ve Boşnakların %51'ini oluşturduğu federasyonlar oluşmuştur. Buradaki oranlara bakıldığında bu antlaşmanın adalet, eşitlik üzerine kurulu olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bugün hala bu antlaşmanın tam olarak bir güven, huzur, barış ortamı yarattığını söylemek pek mümkün değildir. “Şunu söylüyoruz: Bosna-Hersek, hiç kimsenin dininden, ulusundan ya da politik

görüşünden ötürü zulme uğramayacağı bir ülke olacak” (İzzetbegoviç, 2015: 238). Zira, Aliya'nın rüyası olan özgür, eşitlikçi, çok uluslu, çok inançlı, adaletli bir Bosna ve Bosna'nın özgürlüğü meselesi Dayton Antlaşması ile bugün hala tam olarak sağlam bir şekilde ve sağlam bir zeminde tesis edilememiştir. Çünkü Boşnak Sırplar, hala Sırbistan özlemini, bir bütün halinde onlara bağlanma hasletini duymakta ve bunun için bir işaret fişeği bekler konumdadırlar. Bu yüzden, mülteci konumuna düşmüş ve evlerinden, barkından edilmiş olanlara geri dönüş hakkı verilmiş olmasına karşın mevcut huzursuz ortam, vaad edilen şartların yerine getirilmemiş olma durumu, ekonomik ve eğitim anlamındaki sıkıntıların devam etmesi gibi sebeplerden dolayı çok az insan Bosna'ya geri dönmüştür. Öyle ki Soykırım Davası'nın 2007 yılında Uluslararası Adalet Divanı tarafından soykırımın olmadığı ve olsa bile bunun bir tahrik sonucu meydana geldiği, bazı katliamların ve tecavüzlerin olduğu fakat buna soykırım denemeyeceği, literatüre giren etnik temizlik kavramını somut hale getirecek bir belgenin olmadığı kararına varılmıştır.

Tüm bu yaşananlarla aslında sahte bir barışın halen Bosna'da devam ettiği, Bosna'nın aslında yasal dayanaklar veya dünya kamuoyu tarafından oluşturulan temsilcilikler yoluyla halen uluslararası Batılı camianın güdümü altında olduğu, onların verdikleri kararlarla Müslüman Boşnakların hayatını idame ettirdikleri görülmektedir. Gerçek manada adaletli, gerçekten çok uluslu, hakiki manada barışçıl, olası tüm etnik ve dini ayrımı yok etmiş ve yok saymış olan Bosnalılık kimliğinin olduğu bir yapı şu an veya gelecekte mümkün müdür? Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'a kitle imha silahları yok edip sözde demokrasi getirme bahanesiyle girmesi, sonradan kitle imha silahlarının bulunamaması ve demokrasinin tahsis edilememesi gibi suni girişimlerle bir millet, ülke yok olmaya ve sömürülmeye mahkum edilmiştir. Bu açıdan, süreklilik kazanmış bir yönetim modeli ve yönetim ihtiyacı hasıl olmuştur. Aliya, demokrasi üzerine bu hususla alakalı okkalı bir yorum getirmiştir: “Demokrasi ve istikrar birbirine bağlıdır. İstikrar için demokrasiye, demokrasi için istikrara ihtiyacımız var” (İzzetbegoviç, 2015: 80). Görüldüğü gibi, dünyadaki siyasi sistem güçlünden yana olmaktadır. Aliya ise bu duruma üçüncü yol, yani İslam ile cevap vermiştir. Çünkü beşer olan, beşer tarafından oluşturulan sistem ne kadar dünyeviye, uhrevi olanı temel alan İslam da o kadar insanidir. Bugün

Birleşmiş Milletler üyesi olan beş daimi üyeden birinin veto hakkını kullanması mevzu bahis olan konuya dair herhangi bir girişimi önlemekte ve o işe müdahale etmektedir. Yani, hak yerine çıkar meselesi devreye girmektedir. Nitekim, Aliya bu konuda şu eleştiriyi getirmiştir:

“Batı buraya geldi, bizim elimizi kolumuzu bağladı ve çekip gitti. Batı’nın müdahalesi askeri ambargo koymak oldu. Hem benim ülkem işgal ediliyor ve hem de hiçbir şey yapmayalım diye elimiz kolumuz bağlanıyor. Esasında bu, Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın “kendi kendini koruma ve toplu korunma” ile ilgili yasasına da aykırıdır. Batı hem bizi korumuyor ve hem de kendi kendimizi savunmamızı yasaklıyor” (İzzetbegoviç, 2015: 55).

Bu yüzden, adaletin ve düzenin sadece bu beş ülkenin eline verilmesi doğru değildir. Nitekim, bu şekilde dünyanın nereye gideceği ve nelerle karşılaşacağı konusu kusur, sıkıntı, belirsizlik ve huzursuzluk konusudur. Bu yüzden, Aliya, her şeye rağmen hukuku ön planda tutmuş, insani kaidelere çok önem vermiş bir liderdir. Bu hassasiyetinin temelinde de hiç şüphesiz insana değer veren ve insani kalma bakış açısı, yani, İslam bulunmaktadır.

“Böylesine bütünüyle ahlaki olan bir kavramı, yani, insan olmak ve insan kalmak kavramını, politik dile çevirdiğimizde bu ne anlama gelir? Politik dilde bu, hukuka uygun bir devlet kurmaya çalışacağız, demektir. Bu, aynı zamanda, uygulamada şu anlama gelir: Bu devlette, hiç kimse dininden, ulusal ya da politik inancından dolayı zulme uğramayacak. Bu bizim en temel yasamız” (İzzetbegoviç, 2015: 75).

3.6. Aliya ve Aktif Siyaset

Siyaset, iyi olanı gerçekleştirme ve kötü olanı iyileştirme, insanın içinde bulunduğu şartları düzlüğe çıkarma girişimleri olarak yorumlanabilmektedir. Aliya, siyasete bakışını ahlaki temellere dayandırarak yansıtmıştır. Zira, Aliya’ya göre

ahlaki olmayan bir şey, bu siyaset de olsa, tek başına bir mana ifade etmemektedir. Bir şeyin sadece dünyevi gayeyi hedeflemesi onun değerleri, ahlakı, güzelliği de yok saymasına sebebiyet vermektedir. Nitekim, Hristiyanlıkta siyaset ve ahlak farklı konular, alanlar olarak muhatap alınırken İslamiyet ise ahlakı siyasetin yanında vazgeçilmez bir unsur olarak ele almıştır. Bu yüzden, Aliya, İslam'ı din olmanın çok daha ötesinde bir yere koymuştur. Öyle ki Aliya'nın siyaset anlayışında ahlakı red edip sadece siyaseti ele almak doğru değildir. Nitekim, Müslümanlar hem bu dünyanın inşası hem de öbür dünyanın inancıyla yaşamına anlam yükleyenlerdir. Bu dünyayı yok sayıp salt öbür dünya için çalışmak İslami de değildir. "Dünya red yoluyla kazanılmaz. Bu ancak kabul yoluyla yapılabilir. Gerçekte dünyanın kabulü, onu değiştirmenin veya kazanmanın önşartıdır" (İzzetbegoviç, 2015: 39).

Aliya, siyasi manada bilinçlenme durumuna Genç Müslümanlar Teşkilatı ile başlamıştır. Yugoslavya'nın çöküş süreci, İslami olarak Müslümanların haklarının temsil sorunu, yeni kurulacak bağımsız bir devletin inşa çabaları, öbür yandan devam eden ırkçı ve mezhepsel dayatmalar, savaşız bağımsızlık yollarına giden çabalar, fikri ve siyasi mealde alınan hapis cezaları birlikte toparlandığında Aliya'nın siyasi manada hayat yolculuğuna çıkılmış olunmaktadır. Tüm bunlar bir evreyi oluştururken diğer evreler savaş sırası ve savaş sonrası olarak adlandırılabilir. Bu açıdan, yazılan tarih, yapılan tarih ile benzerlik taşımazsa bu noktada tarihselcilik manasında sıkıntılar ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir.

Aliya'nın düşüncesinde tarihte zaferler kadar mağlubiyetler de yazılmalı, başarısızlıklar irdelenip nedensellik bağlamında sonuçları ve çözümleri tahlil edilmeli ve sonraki döneme bir ders niteliğinde aktarılması gerekmektedir. Siyaset felsefesi de bu bağlamda bu konuları tarihçi bir bakışla birlikte incelemektedir. Birbirlerini destekleyici unsurlar olarak eşgüdümlü hareket edilerek nesnel bir kanıya varılabilmektedir. Bu bakımdan, ideolojik bakış ile taraflılığın da önüne geçilebilmektedir.

"İdeolojiler bize tarihsel konumlanışa göre değişen kısmi iyileri sunarken siyaset felsefesi bütün için iyinin ne olduğu, tarihsel olmayan iyinin ne olduğu, herkes için en iyiyi gerçekleştirecek siyasal düzenin ne olduğu gibi tarihsel

olmayan soruların peşindedir. Tarihselci perspektif siyaset felsefesi ve siyasal ideoloji arasındaki sınırları ortadan kaldırır. İki kavram arasındaki ayrımın ortaya konması ve sınırlarının belirlenmesi için felsefenin ve özel olarak da siyaset felsefesinin tarihsel olmadığı kabulü hayati derecede önemlidir” (Küçükalp, 2011: 180-181).

Bu bağlamda Aliya pek çok sosyal, siyasal, tarihsel, evrensel olaylarla ve ortamlarla muhatap olmuştur. Aliya için siyaset bir hayat tarzıdır, bir meslek değildir. Aliya, insanlık için iyinin, doğrunun ne olduğu ve insanlığın kardeşliği adına neler yapılması gerektiğiyle ilgilenmiştir. Ahlaklı, adaletli, insani, evrensel bakış açısıyla Aliya, güvenilir, iyiliği esas edinmiş, ölçülü, sahici, sağlam iradeli, yetenekli, sorumluluk sahibi, düşüncenin pratiğe dökülmüş hali, özgürlük aşığı bir ideal siyasetçi ve devlet adamı olmuştur.

“Demokrasi, tarifi gereği kendisinin suistimalini de içerir. Her kim demokrasiyi bu tehlikeden “kurtarıp tedavi etmeye” teşebbüs ederse, bu tedavi yoluyla demokrasiyi öldürür. Özgürlüğün tüm riskleriyle birlikte, olduğu gibi kabul edilmesi gerekir. Başka seçenek yok” (İzzetbegoviç, 2015: 104).

Böylece, diğerlerinin aksine Aliya, olayları sadece teoride görmekle kalmamış, aynı zamanda bunları pratiğe de dökebilmiştir. Fikirlerini ifade edip bunları pratikte uygulama şansını ve tutarlılığını göstermiştir. Krallık, sosyalizm, faşizm, komünizm, cumhuriyet, demokrasi gibi birçok yönetim biçimine bizzat tanık olup tüm bunlar için bir fikir üretip savaş sırasında ve sonrasında bunları uygulamaya çalışmıştır. Olan ve olması gereken üzerinden yaklaşımlarda bulunan felsefeyle ve politik, siyasi düzeni, yaşamı rasyonel açıdan tahlil ve analiz ile inceleme yoluna giden, kolektif yaşamın daha iyi nasıl oluşturulabileceğini araştırma yoluna giden siyaset felsefesiyle, tüm bunları yaparken Aliya, siyaset teorisi ile felsefesi bağlamında etik değerleri de göz önünde bulundurarak eleştirel bir bakış açısına sahip olabilmıştır.

Bu minvalde, her bilimin felsefesi de şart olmuştur. Sadece dar ve belli bir alanda yorumda bulunmamış, aynı zamanda yorumlamalarını evrensele de ulaştırmıştır. Eleştirilerine kısır itirazlarla değil geniş çözüm yolları ile devam etmiştir.

“Kısaca, siyaset teorisi ve siyaset felsefesi arasında siyaset teorisinin kısmi, siyaset felsefesinin total bir açıklama getirme niteliklerinden hareketle bir ayırım yapmak mümkün gözükse de eğer siyaset teorisi, siyasal olanın mahiyeti gereği etik bir boyut kazanmak durumundaysa ister istemez felsefi olanı içine almak ve bu doğrultuda açıklamalarını kısmilikten kurtarıp genişletmek zorundadır” (Küçükalp, 2011: 186).

Aliya, Batı'nın tam ortasında yaşayan bir Müslüman olarak inanç, düşünce, davranış, ahlak, ideoloji açısından kendisine has bir inanç şeklini oluşturmuş ve bunda tutarlılık göstermiştir. İçinde yaşanan toplumun tamamının bireysel anlamda kendininkinden farklı olduğu ve çevredeki komşu ülkelerin aynı olduğu varsayımında bulunulursa, tek başına kalmış, mücadele eden, inancını ve düşüncelerini savunup bunlarda tutarlılığı dikkate alan kaç başarılı kişi vardır? Kişi kendi davranışını veya tutumunu kendisine göre düzenleyerek bir ilke ve sistem üretilip buna göre kurallar koyarak aslında kendince bir etik durumu oluşturmaktadır. Bu duruma, hayatın her evresinde ve her alanında kullanma ihtiyacı hissedilmektedir. Aliya bu yüzden, Batı'da yaşayan bir Doğulu olarak kendisi her iki inanç sistemini bilerek İslam'ın kaidelerini ve felsefesini tatbik etme imkanına nail olmuştur.

Bir düşünür olarak Aliya sıradan insanlardan ziyade bir nevi felsefeci gibi hareket ederek siyasi olarak bilinçlenmesine giden yola girmiştir.

“Sıradan insanın düşünceleriyle bir felsefecinin düşünceleri arasındaki fark, ikincisinin her zaman olmasa da genelde daha sistemli ve daima daha genelleyici olmasıdır. Sıradan biri sadece belli bir sorunu çözmeye çalışabilir ve bunu belli bir eylem tarzına karar vererek benzer durumlarda yapmaya çalışabilir. Felsefeci ise genelleştirme yapmaya

çalışır; sadece “bu durumlarda bu insan için doğru eylem tarzı nedir?” diye sormaz, tersine şunları da sorar: Bütün insanlar için iyi hayat nedir?” (Türkeri, 2008: 13).

Aliya, siyasi olarak başarısının veya teorisinin pratiğe dökümünü Demokratik Hareket Partisi (SDA) ile gerçekleştirmeyi başarabilmiştir. Bunun temelinde olan Genç Müslümanlar Teşkilatı, devrin sıkıntılarının yanı sıra çağdaş, mevcut sıkıntıları dile getirip evrensel bir mesaj sunmaya, ulaşmaya çalışmıştır. Yani, Batı'nın sunduğu ve belki dayattığı sisteme ve hegemonyaya karşı alternatif olarak İslami bir sistemi sunabilme gayreti içerisinde olmuştur. Kaldı ki Aliya ve arkadaşları bu uğurda siyasi düşünceleri ve İslami bir devlet kurma düşüncesi kanısıyla hapis cezaları almışlardır. Hapishane hayatında yaşadığı ve tanık olduğu olaylar ile kişiler hayat dünyasında siyasi anlamda yeni bir pencere açılmasına katkı sağlamış, zor olana talip olmuş ve bu zorlukların üstesinden gelmek üzere siyasi parti kurma yoluna gitmiştir.

Düşüncelerine belki de temel teşkil etmek üzere şunu ifade etmiştir: “Her Müslüman düşünürü aynı zamanda teologtur, her hakiki İslami hareketin siyasi bir hareket oluşu gibi” (İzzetbegoviç, 2012: 259). Özgür bir Bosna hayalini kuran Aliya, iki seçenekli, dayatmacı bir sisteme karşı yeni bir yolun olabileceğini göstermiş ve siyaset literatürüne “üçüncü yol” adını verdiği yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Böylece, Demokratik Hareket Partisi (SDA) kurularak “kırklar bildirisi” adını verdikleri bildiri okunarak partinin kuruluş safhasına geçilmiştir. Yıllarca tek parti ile yönetilen bir sistemde ilk kez muhalif bir parti ve akım olarak sisteme dahil olmak veya sisteme karşı koymak için yola çıkılmıştır. Kapsayıcı, kucaklayıcı, eşitlikçi, demokrat bir parti olarak Demokratik Hareket Partisi, ülkedeki ilk muhalefet olmuş, büyük bir cesaret örneği göstermiştir. Böylelikle, çok partili hayata geçiş sağlanmıştır. Bu yönüyle seçimlere girilmiş, Aliya'nın yer aldığı seçimlerde Demokratik Hareket Partisi hep birinci parti olmuş, Aliya Bosna-Hersek'te seçilmiş ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Fakat, Aliya'nın yer almadığı seçimlerde parti kayda değer derecelerde oy kaybına uğramıştır. Yani, Aliya'nın olmadığı bir yerde parti güçsüz kalmıştır.

“Özellikle kendi içerisinde yaşadığı çok etnili, farklı dinlerden insanların bir arada yaşadığı toplumu ve liderlik

edecek kitleyi çok iyi tanması, iyi analiz ederek onu yönetme becerisine sahip olması, halkın dilini konuşması, güven veren yapısı, yönlendirme gücünün ve kabiliyetinin olması, idealist ve lider olduğu topluma hedef gösterebilmesi, sevinçte ve hüzünde halkın yanında yer alması, sabırlı olması, samimiyeti, hoşgörüsü, merhameti, nezaketi, alçak gönüllülüğü, sözleri ile yaptıklarının tutarlı olması, ahlakı ve Bosna'nın o hüzün yıllarında olmazsa olmazı umut besleyen özellikleriyle de Bosna Hersek Devleti oluşmuştur” (Ocaktan, 2016: 100).

Buradan görüleceği üzere bir düşünür, bilge, filozof, devlet adamı, siyasetçi olarak Aliya, şahsında topladığı samimiyet, öngörü, liderlik, eleştirelilik gibi meziyetlerle şahsı adına daha çok oy toplamayı başarabilmiştir. Aliya, siyasi olarak bilinçlenmesi sayesinde Bosna-Hersek'i bağımsızlığına kavuşturmayı bilmiştir fakat yaklaşan savaşı öngörmesine karşın savaşa engel olamamıştır.

Yaşanılan bunca acıların, katliamların, soykırımların içinde aslında birlik ve beraberlik duygusuna her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmuştur. Gerek sosyal gerekse psikolojik açıdan yoğun bir gerilimin süregeldiği bir atmosferde Aliya'nın idame ettirdiği siyasette aslında Müslümanların yaşadıkları sıkıntılara, karşı karşıya kaldıkları problemlere pencere açılmıştır. Böylelikle, siyasi açıdan bir bilinç oluşturma yoluna gidilmiştir. Burada Aliya'nın siyasi açıdan düşüncelerini pratiğe dökebilmesi olayın akışını değiştirmiştir. “Malcolm X, İslam aleminde herhangi bir ırkçı duygunun bulunmayışını nükteli bir şekilde “renk körlüğü” olarak tanımlar. Müslümanlar rengi değil insanı görürler. Renk önemli değildir ve insan hakkında hiçbir şey söylemez” (İzzetbegoviç, 2015: 311). Aliya, bu noktada Müslümanların birliği, dayanışması, ortaklıkların pekiştirilmesi ve bir araya gelebilecekleri paydaların çoğaltılması ile kendini açığa çıkarmıştır. Bunu da her daim kof, içi boş, zemini sağlam olmayan bir temelde olmak yerine temeli sağlam, gayesi pek ve özgüveni yüksek olan İslam'a duyulan ihtiyaçla dile getirmiştir.

Siyaset, dünyevi olsa bile onun ahlaki değerlerden yok sayılacağı manası çıkarılmamaktadır. Bu açıdan, Aliya'ya göre siyaset hem öbür dünyayı hem bu dünyayı

ele alarak dengeyi sağlayıcı bir unsur olarak varlığını devam ettirmesi gerekmektedir. Tek tipçilik bu manada kendine İslam'da yer bulamamaktadır. Çünkü bir yorumun eleştirilmemesi ve onun mutlaklaşması neticesinde fikri özgürlük kısıtlanmaktadır. Kaldı ki bu da İslami değildir. Bu yüzden, bunların yok olması demek iyiliğe muktedir olarak ahlakın, siyasetin de yok olması demektir. Aliya bu temelden hareketle ütopyik konuların İslami olmayacağını altını çizmiştir. Ütopyik olarak sorunlara çözüm aranması demek kişinin kendi varlığının da yok sayılması demektir. Bu açıdan, ütopya ve ütopyik konular ve çözümleri İslami olmadığı gibi İslamı baz alan bir siyasette de kendine yer bulamamaktadır. Aliya, elinde bulundurduğu siyasi gücü kendi iktidarını sağlamlaştırmak adına hiçbir zaman kullanmamıştır. Zulme ve adaletsizliğe karşı kullandığı siyaseti ve siyasi gücünü İslami temellere dayandırmıştır. Bu açıdan insanların ve Müslüman toplumların İslam'dan uzaklaşmasıyla birlikte bozulmalar, yozlaşmalar, ayrılıklar, kopuşlar vuku bulmuştur.

İslam coğrafyasının geri kalma sebebi İslam'dan uzaklaşmaktır. Müslümanların yeni bir sıçrayışta bulunabilmeleri ve bunu başarabilmeleri için İslam harici bir yolu bulunmamaktadır. İslam, Aliya'nın siyaset felsefesinde ve düşüncesinde temeli teşkil etmiştir. Aliya, bu açıdan mensubu olduğu Genç Müslümanlar'a katılım sürecini şöyle anlatmıştır:

“Yugoslavya'nın yıkılışından birkaç ay önce “Genç Müslümanlar” adıyla meşhur grup ile bağlantıyı kurdum. Onlar genelde Zagreb ve Belgrad Üniversitesi'ndeki ve Saraybosna'daki birinci ve ikinci okuldaki öğrencilerdi. Bunlar, din ile ilgili yeni görüşler ortaya koydular. Duyduklarım daha çok dikkatimi çekti. Mekteplerdeki ve okuldaki dini derslerde gördüklerimizden, duyduğumuz vaazlardan veya okuduğumuz makalelerden daha çok farklıydı. Bunlar öz ile form arasındaki farklılardan bahsetmekteydiler. İmamlar, bize göre, özü bırakarak daha çok ibadet şekillerini ve İslam'ın formunu anlatıyorlardı” (Izetbegović, 2005: 32).

İnsan özgür bir varlıktır. Özgürlüğünü ve varlığını Allah'a borçludur. Halkına güvenini her daim ileten ve belirten Aliya, özgürlük için mücadeleye devam etmiştir. Kendini her daim Bosna'ya adanmış Aliya, Bosna'yı şu şekilde tanımlamıştır:

“Bosna'da saldırılara karşı özgürlük savunulmuştur. Biz Bosna'da bir üçüncü taraf değiliz (ne “birinci” ne de “üçüncü” tarafız). Biz saldırıların en karanlık günlerinde bile bir ümit ışığı olmaya devam etmiş ve kendini savunmuş özgür bir Bosna'nın parçasıyız” (İzzetbegoviç, 2015: 548).

Aliya'ya göre, ahlaklı olmayan bir Müslüman İslami bir siyaset yürütememiştir. Siyasette kendi aleyhine bile olsa doğruya doğru denmesi gerektiğini düşünmüştür. Ancak böyle olduğu takdirde adalet tahsis edilebilmektedir. Niyeti ve temeli İslam ve insan olan hareketler her daim muzaffer olmuştur. Adaletin tahsisi önem arz etmektedir.

“Aliya İzzetbegoviç'in düşüncesinde biz ve onlar ya da dost ve düşman ayrımı, siyaset felsefesinin çıkış noktası değildir. Adaletin tesis edilmesi, fitnenin ve zulmün ortadan kaldırılması, siyaset felsefesinin temelidir. Gerçekleştiği zaman adalet, siyasallığı biz-onlar, dost-düşman gibi ayrımların ötesine taşımaktadır” (Akin, 2013: 61).

Görüldüğü üzere, Aliya'nın siyaset anlayışında sadece kendi lehine, çıkarlarına dayalı bir düşünce bulunmamaktadır. Aleyhine dahi olsa İslami, ahlaki, adalete dayalı, barışçıl bir bakış açısı mevcuttur. Öyle ki bunun izleri ve pratiği Bosna Savaşı sürecinde ve sonrasında görülmüş bulunmaktadır. Aliya, yaşananların unutulmaması gerektiğini fakat bunu yaparken nefret tohumları ekilmemesi gerektiğini halkına özellikle tavsiye etmiştir. Elbette ki Aliya'nın kendine has bu fikirlerinin, eleştirilerinin ve önerilerinin gelecekte pek çok meseleyi açıklamakta sınırlı kalabilmesi mümkündür fakat Aliya'nın baz aldığı ve düşüncelerine temel teşkil ettiği İslam hiç şüphesiz gelecekte ve sonsuza kadar insanın içinde bulunduğu sıkıntıları çözmeye, daha iyiye ulaşmada, yeni yollar bulmada her daim bir rehber olarak kalmaktadır.

Aliya'nın fikirlerinin oluştuğu ve siyasi harekete başlamasını teşkil eden d6nemde İslam'a ve d6şüncesine aykırı olan faşizm ve komünizm çok baskın iki ayrı siyasi d6şünce akımı olmuştur. Aliya, bu sosyalist, faşist, komünist bir atmosferde arkadaşlarıyla birlikte siyasi çalışmalarına geleneksel olmayan ve iki kutubun ortaya koyduğu sistemlere karşı üncü bir yol olarak alternatif bir hareketi kurmuştur: Genç Müslümanlar Hareketi. Aliya ve arkadaşları, tekdüzeliğe, eşitsizliğe, adaletsizliğe karşı koymuş ve inançlarından geri durmamışlardır. D6şünce suçu işlendiği s6ylenen bir yargılama sonrasında hüküm giydikten sonra şunları ifade etmiştir:

“Bu itibarla beyan ederim ki: Ben bir Müslümanım ve 6yle kalacağım. Kendimi d6nyadaki İslam davasının bir neferi olarak telakki ediyorum ve son g6nüme kadar da b6yle hissedeceğim. Çünkü İslam, benim için g6zel ve asil olan her şeyin diğer adı; d6nyadaki Müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vaaadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve 6zgr bir hayatın, kısacası benim inancıma g6re uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin adıdır” (İzzetbegoviç, 2015: 50).

Tüm bu savunmalara ve barışçı tutumuna karşın o şartlar altında imzaladığı Dayton Antlaşması sebebiyle pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. D6nyanın b6yk devletlerinin yoğun baskıları sonucu daha k6t kayıplar yaşamaktansa k6tnn iyisi olması gerekçesiyle antlaşmaya imza atmak durumunda kalmıştır. D6nemin şartları d6şnldğnde her ne kadar her anlamda adaletli bir anlaşma olmasa da bu durum barış adına atılabilecek 6nemli bir adım olmuştur. Antlaşma dolayısıyla Aliya, çok yoğun eleştiri ile karşılaşmıştır. Savaş karşıtı olması ve çok kültürlü, inançlı ve etnik yapılı bir devletin devamlılığını istemesi belki de antlaşmayı imzalamasındaki temel gerekçe olmuştur. Tüm bunlara rağmen, uzun yıllar parti başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı g6revlerinde bulunmuş ve kendi isteğiyle bu g6revlerden çekilmiştir. “Bireyler 6lr, halklar yaşar. Mücadele bana bağlı değil. 6nemli olan da bu. Sancağı binlerce insan taşıyor. Bunu sürdürecekler” (İzzetbegoviç, 2015: 206). Bu açıdan bakıldığında, davanın kendisine atfedilmesini istememiş ve arkadan gelen nesle ve onların davaya olan bağlılığına inanmıştır. Tüm siyasi d6şüncesini adalet,

eşitlik, özgürlük üzerine kaim eylemiştir. İnsanı temel alması sebebiyle ve düşüncesiyle devletin insan için olması gerekliliğine değinmiştir. Eleştiriye açık olması ve adalete önem vermesi sebebiyle kendi akrabalarını mümkün merteye devletten uzak tutmaya çalışmıştır. Mütevazi kişiliği ile herkesin gönlünü kazanmıştır. Bu minvalde, yaşamış olduğu bir hatırasını ve duruma karşı tutumunu şöyle anlatmıştır: “Bir şeyler söylemeden önce duvarlarda resimlerimin olduğunu ve resimlerimin oraya benim onayım olmaksızın asıldığını zikretmek istiyorum ve verilecek ilk arada, duvarlardan kaldırılmalarını rica ediyorum” (İzzetbegoviç, 2015: 67).

SONUÇ

Bu tezimizde, bir düşünür, devlet adamı ve lider olan Aliya İzzetbegoviç'in hayatından, eserlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca, din anlayışına ve siyasi düşüncesine değinilerek Aliya İzzetbegoviç anlatılmaya çalışılmıştır. Hem siyasetçi hem düşünür olarak pek çok siyasi sistemle karşılaşmış olan Aliya'nın, çocukluk yıllarında tanışmış olduğu Genç Müslümanlar Teşkilatı sayesinde görüşlerinde yaşadığı derin değişimlerden bahsedilmiştir. Kendinin ve arkadaşlarının savunduğu değerler sebebiyle düşünce suçu alarak hapse mahkum edilmesi fikirlerinin olgunlaşıp yeşermesinde tesirli oluşu anlatılmıştır.

Aliya'nın ilmi ve fikri dünyası, çeşitli okumalarda bulunması ve tecrübeleri sayesinde yeşermiş olduğu yazmış olduğu eserlerinden de anlaşılmaktadır. Eserlerinde ve hayatının izlerinde de görüleceği üzere üzerinde durduğu en önemli kavramlar adalet, eşitlik, özgürlüktür. Avrupa'nın temel felsefi eserlerini okumuş olması sayesinde hayatının tüm dönemlerinde izlerine rastlanılan ve farklılığını ortaya koyan özelliklerden biri olan eleştirel tutumunun önemi arz edilmiştir. Batı'da yaşayıp Doğulu değerlere sahip olmanın ve tüm koşullarda değerlerini savunmanın önemi ve zorluğu da tezimizde anlatılmıştır.

Aliya'nın, Batı'da hayatını sürdürüp Doğulu değerlere sahip olmasının ve hayatının şekillenip filizlenmesinin kökleri İslamiyet'te olduğu derinlemesine analiz edilmiştir. Aliya'nın İslamı yeniden yorumlama yoluyla Müslümanların geri kalmalarının sebepleri, içinde buldukları durumun gerekçeleri ve tüm bunlara sunmuş olduğu çözümler tahlil edilmiştir. Düşüncelerinin oluşumunda katkıları olan Muhammed İktbal, Hasan El Benna, Seyyid Kutub, Fazlurrahman ve Ali Şeriatî gibi yenilik hareketinde bulunmaya çalışması, tüm bu yeniliklerin de tabandan tavana doğru gidilmesi gerekliliği düşüncesinden beslenmesi tezimizin önemli kısımlarından birini oluşturmaktadır.

İslamiyet'in beş şartının yerine getirilmesiyle tam manasıyla Müslüman olunamayacağı, sorgulanmadan kabul edilen değerlerin köklerinin sağlam olmayacağı ve bu yüzden hem Müslüman Boşnakların hem diğer Müslümanların

mücadelelerinde sorgulayıcı ve adaletli duruşundan taviz verilmemesini öğütlemesi nakledilmiştir. Bu açıdan, düalizmin yer aldığı yerde kendi oluşturduğu ve gerek dini görüşlerinde gerekse siyasi düşüncesinde önemli bir yer tutan üçüncü yol, yani, İslam kavramının literatüre girmesi etraflıca anlatılmıştır ve tezimizde önemli bir yer tutmuştur.

Modernist ve muhafazakar olarak iki ayrı gruptan ve değerlerinden bahsedilen tezimizde kıyaslama yoluna gidilmiştir. Ayrıca, Müslüman toplumun ve gençliğinin içinde bulunduğu durum izah edilmiş, eleştirilmiş ve çözüm yolları sunulmuştur. Alınan eğitimin ve kalitesinin bu durumlara sebebiyet verdiği, gençliğin pasif bir hale getirildiği ve nihayetinde çözümün kaliteli ve çok yönlü bir eğitim yoluyla edinileceği bahsedilmiştir. Ancak bu şekilde uyuşuk ve şekilci gençliğin kurtulacağı ifade edilmiştir. İslam dünyasının zehirlenmesinin gerekçelerinden biri olan milliyetçilik akımından ve Müslümanların birlikteliğinin savunulduğu Panislamizm fikrinden de bahsedilmiştir. Milliyetçiliğin İslam dünyasının kanını emdiği, Müslümanların birbirlerinden uzaklaşmasına sebebiyet verdiği, Panislamizm fikriyle Müslümanların ve İslam dünyasının birlikteliğinin sağlanacağı bildirilmiştir. “Bugünkü Fransa ve Almanya’nın basiretli insanları kendi vatandaşlarına, kendilerini Alman veya Fransız’dan çok, Avrupalı hissetmelerini tavsiye etmektedirler” (Baykan, 2016: 153).

Alışılabilen siyasetçilerden farklı olarak söylemleriyle eylemleri aynı olan Aliya’nın nasıl bir devlet adamı ve siyasetçi olduğu bildirilmiştir. Bir siyasetçinin nasıl ahlaki bir tutum sergilemesi gerektiğinin ve eylem-söylem tutarlılığının örneği verilmiştir. Bir devlet adamı olarak siyasi geleceğini ulusundan ve ülkesinden sonraya itmesi, haksızlık ve güç karşısında adaletten vazgeçmemesi, siyasete ahlakilik boyutunu kazandırması ve insanı hareket noktası olarak ele alması sayesinde siyasi arenada kendine has bir özelliğe anılmıştır. Herkesin dininde, dilinde, milliyetinde özgürce yaşayabildiği bir Bosna-Hersek arzusu ve bu minvalde atılan adımlar da irdelenmiştir. Bu yüzden, insanı dayanak noktası olarak almayan, baskıcı ve zorlayıcı bir siyasi sistemin sağlıklı bir netice vermediğinden ve vermeyeceğinden mevzu bahis edilmiştir.

Eleştiriye çok önem vermesinin yanısıra mevcut kötü koşullara dair getirdiği çözüm önerileri de Aliya'yı farklı kılan bir özellik olması açısından önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, barışı savunan biri olması hasebiyle savaş zamanında dahi suçlu ile masum ayırımını yapabilmesi ve bunu Müslüman Boşnaklara yaşadığı anılarla anlatması nakledilmiştir. Sosyalizm ve İslamiyet arasındaki farklılıkların yanısıra benzerliklerin de bahsedildiği tezimizde seküler akımın ve İslami hareketin dayanak noktaları ve bakış açıları da beyan edilmiştir. Çoğunluğun gücünün demokrasilerde önemli olan azınlıklara dair tutumlara göre karar verileceğinin altı çizilmiştir.

Genel manada aileye, özel manada ise kadına dair görüşlerin de yer aldığı tezimizde Bosna'nın kaderinin değişmesinde önemli rol oynayan Boşnak kadınların fedakarlıklarından bahsedilmiştir. Batı'da yaşayan kadın ve aile yapısıyla Doğu'da yaşayan kadın ve aile yapısı arasındaki farklar belirtilmiş ve anne rolünün yerinin işçi rolüyle yer değiştirilmesi anlatılmıştır. Tek eşliliğin savunusunun yapılmasıyla aile yapısının korunmasının önem arz etmesi ve kadının meta haline gelmesi izah edilmiştir. Ayrıca, kültürel ve medeniyet açısından karşılaştırma ve izah yoluna gidilmiş, kültürel yozlaşmanın getirdiği sonuçlar açıklanmıştır. Bosna'nın özgürleşeceğine ve mevcudiyetini koruyacağına dair umutların yeşermesi ve hiç sonlanmaması ifade edilmiş, yapılan tüm haksızlıklara, kısımlara, saldırılara rağmen adaletten vazgeçmeyip bir ulus ve o ulusun lideri olarak nasıl başı dik gezildiğinin timsali gösterilmiştir.

Bu açıdan, bağımsızlık ve var olma mücadelesi olan Bosna Savaşı meselesi, tüm uluslara örnek ve ibret olacak bir ders niteliğindedir. Bu minvalde, bu çalışma üzerine yapılan araştırmalar sonradan yapılacak çalışmalar için kaynak teşkil edip konunun etraflıca çalışılmasına olanak sağlamış olması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- AKIN**, Mahmut Hakkı ve Faruk Karaarslan (2016). **Aliya İzzetbegoviç: Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü**, 3. Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları.
- AKIN**, Mahmut Hakkı (2013). “Aliya İzzetbegoviç’in Siyaset Felsefesi ve İslam”, **Üsküdar Belediyesi Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu Bildirileri**, Editör: Merve Akkuş Güvendi, İstanbul: İhlas Gazetecilik A.Ş.
- ARAL**, Berdal (2013). “Bosna Savaşı ve Uluslararası Hukuk”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu - Bildiriler -**, Editörler: Ömer Hakan Özalp, Kenan Gültürk ve Ekrem Kızıldaş, 2. Baskı, İstanbul: Pelikan Basım.
- BALCI**, Mustafa (2016). “İslam’ın Son Uç Beyi”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi: Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç**, Özel Sayının Editörleri: Prof. Dr. Mustafa Orçan, Doç. Dr. Rahman Ademi, Doç. Dr. Mustafa Balcı, Özel Sayı: 31, Ankara: Dumat Ofset.
- BAYKAN**, Erdal (2016). **Aliya Okumaları: İslam Deklarasyonu**, Konay: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- ÇAĞMAN**, Ergin (2016). “Aliya İzzetbegoviç’e Göre İslam Dünyasının Gerileme Sebepleri ve Çağdaşlık”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi: Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç**, Özel Sayının Editörleri: Prof. Dr. Mustafa Orçan, Doç. Dr. Rahman Ademi, Doç. Dr. Mustafa Balcı, Özel Sayı: 31, Ankara: Dumat Ofset.
- GÖRGÜN**, Tahsin (2013). “Bir Düşünür”, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu - Bildiriler -**, Editörler: Ömer Hakan Özalp, Kenan Gültürk ve Ekrem Kızıldaş, 2. Baskı, İstanbul: Pelikan Basım.
- İZZETBEGOVIĆ**, Alija (2005). **Alija Izetbegović: Izabrana Djela – Moj Bijeg U Slobodu –(Bilješke Iz Zatvora 1983.-1988.)**, Glavni I Odgovorni Urednik: Doc.Dr. Zilhad Ključanin, Grafičko Izdavačka Kuća d.d. Printing and Publishing House Inc., Sarajevo.
- İSLAM**, N. Cihangir (2013). “İzzetbegoviç’in “Ahlakı, Kaderi ve Teslimiyeti”, **Üsküdar Belediyesi Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu Bildirileri**, Editör: Merve Akkuş Güvendi, İstanbul: İhlas Gazetecilik A.Ş.
- İZZETBEGOVIÇ**, Aliya (2012). **Doğu Batı Arasında İslam**, Çeviri: Salih Şaban, 4. Baskı, İstanbul: Yarın Yayınları (Özener Matbaacılık).
- İZZETBEGOVIÇ**, Aliya (2014). **İslam Deklarasyonu**, Tercüme: Dr. Rahman Ademi, 2. Redaksiyon, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ**, Aliya (2014). **İslami Yeniden Doğuşun Sorunları**, Tercüme: Dr. Rahman Ademi, 3. Redaksiyon, İstanbul: Fide Yayınları,
- İZZETBEGOVIÇ**, Aliya (2003). **Kendi Kaleminden Aliya İzzetbegoviç: II. Endülüs Soykırımına Geçit Vermeyen Bilge Adam**, Tercüme: Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz, İstanbul: Dergah Ofset (Vakit Gazetesi) Yayınları.

- İZZETBEGOVIÇ**, Aliya (2015). **Konuşmalar**, Tercüme: Fatmanur Altun ve Rıfat Ahmetoğlu, 20. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ**, Aliya (2015). **Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar**, Tercüme: Hasan Tuncay Başoğlu, 17. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ**, Aliya (2015). **Tarihe Tanıklığım**, Tercüme: Alev Erkilet, Ahmet Demirhan ve Hanife Öz, 11. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları.
- KAYAER**, Osman (2016). “Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde: İnsan, Aile Şehir ve Mimari”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi: Bilgemiz Aliya İzzetegoviç**, Özel Sayının Editörleri: Prof. Dr. Mustafa Orçan, Doç. Dr. Rahman Ademi, Doç. Dr. Mustafa Balcı, Özel Sayı: 31, Ankara: Dumat Ofset.
- KOÇAK**, Mehmet (2013). Tanıdığım Aliya’dan Öğrendiklerim, **Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu - Bildiriler -**, Editörler: Ömer Hakan Özalp, Kenan Gültürk ve Ekrem Kızıldaş, 2. Baskı, İstanbul: Pelikan Basım.
- KÖYSÜREN**, Aliye Çınar (2013). Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Din ve İslam, **Üsküdar Belediyesi Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu Bildirileri**, Editör: Merve Akkuş Güvendi, İstanbul: İhlas Gazetecilik A.Ş.
- KÜÇÜKALP**, Derda (2011). **Siyaset Felsefesi**, Editör: Derya Önder, 1. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- OCAKTAN**, Orhan (2016). “Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç”, **Hece Aylık Edebiyat Dergisi: Bilgemiz Aliya İzzetegoviç**, Özel Sayının Editörleri: Prof. Dr. Mustafa Orçan, Doç. Dr. Rahman Ademi, Doç. Dr. Mustafa Balcı, Özel Sayı: 31, Ankara: Dumat Ofset.
- ÖZ**, Asım (2017). **Aliya İzzetbegoviç: Geleceği Yenilemek**, 1. Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları.
- ŞERİATİ**, Ali (2005). **Medeniyet ve Modernizm**, Çeviren: İsa Çakan, 2. Baskı, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.
- TÜRKERİ**, Mehmet (2008). **Etik Kuramları**, Derleyen ve Çeviren: Mehmet Türkeri, Ankara: Lotus Yayınevi.
- YAZIR**, Elmalılı M. Hamdi (2011). **Kur’an-ı Kerim’in Yüce Meali**, Sadeleştiren: Mustafa Kasadar, İstanbul: Düstur Yayınları, Baskı: Ravza Matbaacılık.

ÖZGEÇMİŞ

20.05.1989 yılında Zonguldak'ın Devrek ilçesinde doğdu. İnağzı İlköğretim Okulu'nu bitirdi. Lise eğitimini Kilimli Lisesi'nde (Yabancı Dil Ağırlıklı) tamamladı. 2012 yılında Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. 2013 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2012 yılında Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı bünyesinde Dış İlişkiler Departmanında iş hayatına başladı. 2012 yılının sonlarından bu yana Konya Büyükşehir Belediyesi Özel Kalem Müdürlüğü'nde görev yapmaktadır.

Aykut AYGÜN

05439232826

aygun.aykut@hotmail.com